

БАРВА ПУРПУРОВА

ЛАУРЕАТ
ПУЛІТЦЕРІВСЬКОЇ
ПРЕМІЇ
1983

ВИДАВНИЦТВО
СТАРОГО ЛЕВА

еліс вокер

Моєму Духу,

Без допомоги якого

Ні ця книжка,

Ні я,

Не були б створені.

Show me how to do like you

Show me how to do it1.

— Стіві Вандер

Передмова

Хоч би чим вважали книжку «Барва пурпурова» впродовж років з моменту публікації, для мене вона залишається теологічною працею, що досліджує подорож від релігії до духовності. Перш ніж написати про цю подорож, я все своє свідоме доросле життя прагнула її уникнути. Я визнала себе служителькою Природи в 11 років, оскільки під час недільних проповідей мій дух рішуче рвався за вікно на пошуки дерев та вітру, — і взагалі не бачила сенсу в тому, щоб турбуватися про релігійні питання, уже звільнившись.

Я б подумала, що твір, який починається зі слів «Любий Боже...», одразу ж охрестили б книжкою про бажання зустріти та почути Отця-Прародителя. Таке бажання рідко було правдою — і це, напевно, багато говорить про наш час. Або, можливо, це книжка про язичницьке перетворення Бога з патріархального чоловіка-расиста на дерева, зорі, вітер та все решта, що майстерно приховувало від багатьох читачів справжню мету цього твору: дослідити важкий шлях когось, хто починає своє життя духовною бранкою. Когось, хто завдяки власній сміливості та допомозі інших виривається на волю і розуміє, що вона, як і сама

Природа, — променистий прояв Святості, яка спочатку здавалася дуже далекою.

Якщо вислів «нас переслідує те, від чого ми намагаємося втекти» правдивий, то «Барва пурпурова» (цей колір завжди як несподіванка, але він у природі всюди) — це книжка, що наздогнала мене і провела до слова Великої Таємниці, яке я чула на кожній недільній проповіді або з кожних людських уст. У ній я почула це слово й побачила, як воно рухається серед краси зелених трав'яних схилів.

Ніхто не позбавлений можливості свідомого зв'язку з Усім, Що Існує. Ані бідні, ані стражденні. Ні письменниця, що сидить у чистім полі. Це книжка, в якій я змогла описати нову духовну обізнаність, переродження в сильне почуття Цілісності, яке, як я зрозуміла згодом, відчувала і сприймала за належне в дитинстві. Цей роман став шансом, як для мене, так і для головної героїні Сілі зустріти Те, Що Лежить Поза Межами Розуміння, Але Не Поза Межами Любові. Шансом сказати: «Я чітко бачу й чую тебе, о Велика Таємнице, бо тепер сподіваюся бачити й чути тебе звідусіль, де я є, адже я в правильному місці».

*Ніколи не кажи нічого нікому, окрім Господа.
Бо це може вбити твою мамусю.*

Любий Боже,

Мені чотернадцять 2 років. ~~Я~~ Я завжди була хорошою дівчинкою. Може, ти можеш подати мені якийсь знак про те, що відбувається зі мною.

Минулої весни після того, як народився маленький Люціус, я чула як вони сваряця. Він шарпав її за руку. Вона казала Ще дуже рано, Фонсо, мені погано. Урешті він дав їй спокій. Минув тиждень і він знову шарпав її за руку. Вона

сказала Ні, я не буду. Ти що не бачеш, я вже майже мертва через усіх цих дітей.

Вона поїхала до своєї сестри лікарки в Мейкон. Мене залишила дивитись за іншими. Він ніколи не казав доброго слова до мене. Лиш казав Ти зробиш те, на що твоя мамуся не спроможна. Спочатку він поклав свою штуку мені на стегно і ворушив ним туди-сюди. Потім він схопив мене за груди та стиснув їх. Потім він запихнув свою штуку всередину мене. Це було боляче, я плакала. Він почав душити мене і сказав Краще стули пельку і звекай до цього.

Але я ніколи не змогла звикнути до цього. Тепер мені щоразу погано коли я мушу готувати їсти. Моя мама свариця на мене й дивиця на мене. Вона щаслива, бо він тепер добрий до неї. Але вона надто хвора, що пожити ще хоча б трошки.

Любий Боже,

Моя мама вмерла. Вона кричала і сварилася, коли вмерала. Вона кричала на мене. Вона сварилася на мене.

Я велика. Я не можу швидко ходити. За час поки я вертаюсь від колодязя додому, то вода у відрі нагрівається. За той час поки я підготую тацю, то їжа холоне. За той час, поки я вдягну всіх дітей до школи, то настає обід. Він нич не каже. Він сидить собі біля ліжка, тримає її за руку і плачить, і каже щось Не залишай мене, не йди.

Вона спетала мене про першу дитину Від кого вона? Я сказала що це від Бога. Інших чоловіків я не знаю і не знаю що можу ще сказати. Коли мені почало боліти й тоді почав рухатись мій живіт і тоді те маленьке дитя вийшло з мене. Воно смоктало свій кулачок. Я була дуже здивована.

Ніхто не прийшов і не підійшов до нас.

Їй ставало гірше й гірше.

Нарешті вона спитала Де воно?

Я сказала Бог забрав.

Це він забрав його. Він забрав його коли я спала. Вбив його десь там у лісі. Він напевно вб'є і наступного, якщо зможе.

Любий Боже,

Він поводитьсь так, ніби не може більше мене терпіти. Каже, що я зла й завжди замислюю щось погане. Він забрав інше моє маля, цього разу хлопчика. Але я не думаю що він вбив його. Думаю він продав його чоловіку з дружиною в Монтічелло. Мої груди повні молока, воно витікає. Він каже Чому ти не можеш виглядати нормально? Одягни щось. Але що я маю вдягнути? У мене нічогосінько нема.

Я не перестаю надіятись, щоб він знайшов нову дружину. Я бачу, як він дивиця на мою молодшу сестру. Вона перелякана. Але я сказала Подбаю про тебе. З Божою поміччю.

Любий Боже,

Він прийшов додому з дівчинкою з округу Грей. Вона має стільки років, як я, але вони одружились. Він постійно сидить на ній зверху. Вона ходить так ніби не розуміє, що з нею сталося. Думаю, що їй здавалось ніби вона кохає його. Але в нього є всі ми. Й усім нам щось потрібно.

Моя менша сестра Нетті має собі хлопця. Він схожий на нашого Тата. Його дружина вмерла. Її вбив її хлопиць, коли вони вертались додому із церкви. Але в нього лише трое

дітей. Він побачив Нетті в церкві й тепер щовечора в неділю до нас приходить містер _____. Я кажу Нетті, щоб вона сиділа за своїми книжками. Доглядати за дітьми, які навіть не твої, це важче, ніж ти собі думаєш. І ти глянь, що сталося з Мамою.

Любий Боже,

Сьогодні він мене побив, бо сказав, що я підморгнула хлопцю в церкві. Може мені шось в око потрапило, але я не підморгувала. Я навіть не дивлюся на чоловіків. Це правда. Однак я дивлюсь на жінок, бо я їх не боюсь. Може ти думаєш, що я злилася на маму, бо вона мене сварила. Але ні. Мені було її шкода. Мама намагалась вірити тому, що він їй розказував. І це вбило її.

Він досі іноді дивиця на Нетті, але я завжди стаю на заваді. Тепер я кажу їй одружитись із містером _____. Але я не кажу їй навіщо.

Я кажу Одружуйся з ним, Нетті, і постарайся прожити хоча б один рік свого життя добре. Після цього я точно знаю, що вона буде велика.

Але я — я більше ніколи не буду велика. Дівчинка в церкві сказала, що ти стаєш велика, якщо в тебе тече кров щомісяця. У мене кров більше не тече.

Любий Боже,

Містер _____ нарешті прийшов та попросив руки Нетті. Але Він не відпустив її. Він сказав що вона надто молода, не має досвіду. Сказав Містер _____ має вже й так забагато дітей. До того ж, як щодо того скандалу, який вчинила його дружина, коли хтось її убив? І як щодо всіх тих речей, які говорять про Шуг Ейвері? Як щодо цього?

Я запитала нашу нову матусю про Шуг Ейвері. Що це таке? запитала я. Вона не знала, але сказала, що дізнається.

Вона зробила навіть більше. Знайшла фотокартку. Перша в моєму житті фотокартка справжньої людини. Вона сказала що містер _____ діставав щось зі свого гаманця, щоб показати Татові та вона випала й залетіла під стіл. Шуг Ейвері — це жінка. Найкрасивіша жінка, яку я коли-небудь бачела. Вона гарніша за мою маму. Вона десь у десіть тисяч разів гарніша за мене. На фото вона в хутрі. Лице рум'яне. Волосся ніби хвіст якоїсь тварини. Вона

усміхається, а ногу тримає на чиемусь мотоциклі. Хоча очі серйозні. Навіть троха сумні.

Я попросила її дати мені це фото. Цілу ніч я дивилась на нього. А тепер, коли сплю, мені сниця Шуг Ейвері. У моїх снах вона шикарно одягнена, кружляє та смієця.

Любий Боже,

Я попросила його взяти мене замість Нетті, коли наша нова матуся захворіла. Але він лиш запетав, що я маю на увазі. Я сказала йому що можу пречипуритися для нього. Побігла до себе в кімнату і повернулась одягнута в сукню з бортової тканини, пір'я та в туфлі нашої нової матусі на високих каблуках. Він побив мене за те, що я одягнулась як повія, але він всеодно це зі мною зробив.

Містер _____ приходив того вечора. Я лежала в ліжку і плакала. Нетті нарешті мала трішки вільного часу. Наша нова матуся теж мала трохи спокою. Вона плакала у своїй кімнаті. Нетті втішала то мене, то її. Їй так страшно

шо вона виходила надвір і блювала. Але не там, де сиділи двоє чоловіків.

Містер _____ сказав Що ж, сер, я сподіваюсь ви змінили свою думку.

Він відповів Ні, не можу сказати, що змінив.

Містер _____ наполягав Що ж, знаєте, моїм бідним маленьким діткам дуже потрібна нова матуся.

Ну що ж, повільно промовив він, я не можу віддати вам Нетті. Вона занадто юна. Не знаю шо ви там їй наговорили. До того ж я хочу щоб вона ще трохи повчилась. Стала вчителькою. Але я можу віддати вам Сілі. Вона й так найстарша. Мусить вийти заміж першою. Але вона несвіжа, та думаю ви це й так підозрювали. Вона зіпсована. Двічі. Але вам не потрібна свіжа жінка, аж ніяк. Я ось собі взяв свіжу, а їй весь час погано. Він плюнув через поручень. Діти дістають її, вона погано готує. І вона вже велика.

Містер _____ не сказав нічого взагалі. Я була така здивована шо перестала плакати.

Вона негарна, сказав Він. Але вона не цураєця важкої роботи. І вона виплодилась. І Бог її зцілив. Ви можете робити все що вам заманеця, і вона не змусить вас його годувати чи одягати.

Містер _____ досі мовчав. Я дістала фото Шуг Ейвері. Подивилась їй в очі. Її очі промовили Так, осьо так воно буває часом.

Правда в тому, продовжив він, що мені треба її позбутися. Вона надто доросла щоб далі жити тут удома. А ще вона погано впливає на інших моїх дівчаток. Вона

дістанеться вам зі своєю власною білизною. Також може взяти оту корову, яку вона виростила в стайні. Але Нетті я ніяк не віддам. Ні зараз. Ніколи.

Містер _____ нарешті подав голос. Прокашлявся. Я ніколи навіть не дивився на ту другу, сказав він.

Ну, наступного разу можете прийти й подивитись на неї. Вона страшна. Не схоже навіть, що вона сестра Нетті. Але з неї вийде краща дружина. Вона й не дуже розумна, але буду чесним, треба слідкувати за нею, а то вона все твоє майно розтранжирить. Зате може працювати як мужик.

Містер _____ запитав Скільки їй років?

Він відповів Їй десь двадцять. І ще одне — вона брехуха.

Любий Боже,

Цілу весну, від березня до червня, він думав і нарешті надумав узяти мене заміж. Усе, про що думала я, це була Нетті. Як вона могла б приходити до мене, якщо я одружусь із ним, і він був би такий закоханий у неї, що я б розробила

план втечі для нас. Ми обоє завзято вчилися за книжками Нетті, бо знали, що мусимо бути розумні, щоб утекти.

Я знаю, що не така красива чи розумна, як Нетті, але вона каже що я не дурна.

Щоб запам'ятати хто відкрив Америку, каже Нетті, треба думати про клумби. Звучить майже як Колумб. Я вивчила все про Колумба в першому класі, але, здається, він став першим про кого я забула. Вона розповіла, що Колумб приплив сюди на кораблях, які називались Ніна, Пітер і Сантамарія. Індіанці були такими приязними до нього, що він забрав декількох із собою додому, щоб дочекатись королеви.

Але мені важко думати, коли той факт, що я виходжу заміж за містера _____ крутиться в мене в голові.

Уперше, коли я стала велика, Тато забрав мене зі школи. Йому було байдуже, що мені там подобалось. Нетті стояла і тримала мене міцно за руку. Я гарненько одягнулась для першого дня в школі. Ти надто тупа, якщо хочеш далі ходити до школи, сказав Тато. З вас двох розумна лише Нетті.

Але, Татку, мовила Нетті, плачучи, Сілі теж розумна. Навіть міс Бізлі так каже. Нетті захоплюється міс Бізлі. Думає, що на білому світі нема таких як вона.

Тато сказав, Хто взагалі слухає, що каже Едді Бізлі. Вона так багато торочить що жоден чоловік її не хоче. Тому вона і працює в школі. Він навіть не підняв голови від рушниці, яку чистив. Потому на подвір'я прийшли ще декілька білошкірих чоловіків. У них теж були рушниці.

Тато підвівся і пішов із ними. Протягом решти тижня я блювала й білувала свіжину.

Та Нетті не здавалась. Згодом міс Бізлі прийшла до нас додому й хотіла поговорити з Татом. Вона розповіла, що за весь час роботи учителькою вона не знала нікого такого ж спраглого до навчання, як ми з Нетті. Але коли Тато покликав мене й вона побачила, як тісно на мені сидить сукня, то замовкла і пішла геть.

Нетті все ще не розуміла. Я теж. Усі ми помітили, що мене постійно нудить і що я погладшала.

Я почуваюсь погано, коли бачу, що Нетті обігнала мене в навчанні. Але здається, що все, що вона мені розповідає, просто не може залізти мені в мозок і залишитись там. Вона намагалась пояснити мені щось про те, що земля не пласка. Я сказала їй, Та звісно, ніби й так це знала. Я ніколи їй не казала, якою насправді пласкою видається мені земля.

Містер _____ нарешті прийшов. З вигляду він був ніби п'яний. Жінка, що допомагала йому, звільнилась. Його матуся теж сказала, що з неї досить.

Він мовив, Дай-но я на неї ще раз гляну.

Тато покликав мене. *Сілі*, сказав він. Ось так просто, ніби це дрібничка. Містер _____ хоче подивитись на тебе ще раз.

Я підійшла і стояла у дверях. Сонце блискало в моїх очах. Він сидів на коні. Оглянув мене знизу догори.

Тато гортав газету. Підійди ближче, він не кусається, сказав Тато.

Я підійшла ближче до сходів, але не надто, бо мене лякала його конячка.

Обернись, мовив Тато.

Я обернулась. Підбіг мій молодший братик. Думаю, це був Луціус. Він пухкенький і грайливий, постійно щось смокче.

Він пробелькотів, А що ти робеш?

Тато відповів, Твоя сестра планує одружитись.

Він цього не зрозумів. Потягнув мене за сукенку і запитав, чи може взяти трішки чорничного варення із шафи.

Так, дозволила я.

Вона уміло справляється з дітьми, сказав Тато, перегортаючи сторінку газети. Ніколи не чув, щоб вона сказала хоч одне криве слово до когось із них. Треба просто давати все, про що діти попросять, та й усенька робота.

Містер _____ запитав, А та корова таки дається разом із нею?

Він відповів, Корова з нею.

Любий Боже,

Я провела день свого весілля, тікаючи від найстаршого хлопчика. Йому дванацять. Його мати померла в нього на руках, і він не хоче чути й слова про нову маму. Він схопив камінь і розстрошив мені голову. Кров стікала по грудях. Його тато тільки й сказав, Не *роби* цього! У нього четверо дітей, а не троє. Два хлопчики і дві дівчинки. Дівчатам не розчісували волосся з того дня, як померла їхня мама. Я сказала йому, що їх треба буде просто поголити налісо. Почати заново. Він відповів, що обрізати жіноче волосся — до нещастя. Тож я, як змогла, замотала собі голову і зготувала вечерю (у них джерело на подвір'ї, а не колодязь, і дерев'яна плита завбільшки з вантажівку), а тоді почала розплутувати волосся. Їм лише по шість і вісім років, вони плачуть. Вони кричать. Вони звинувачують мене у вбивстві. Я закінчила до десятої вечора. Вони заснули під власний плач. Але я не плачу. Я лежу собі й думаю про Нетті, поки він на мені, думаю, чи вона в безпеці. А потім я думаю про Шуг Ейвері. Я знаю, що він робив із нею те саме, що зараз робить зі мною. Можливо, їй подобалось. Я поклала руку йому на спину.

Любий Боже,

Я була в місті, сиділа на бричці, поки Містер _____ ходив у галантирейну крамницю. І я бачила свою донечку. Знаю, що то була вона. На вигляд точнісінько як я і мій тато. Вона була схожа на нас більше, ніж ми самі на себе. Йшла позаду за якоюсь леді, вони були однаково вдягнуті. Проходили повз нашу бричку, я їх гукнула. Леді приємно говорила. Моя маленька дівчинка підняла на мене очі й трішки нахмурилась. Вона чогось боїться. У неї мої очі. Такого кольору, як у мене зараз. Так ніби вона бачила все, що і я, і вона це нібито обдумувала.

Думаю, вона моя донька. Моє серце так каже. Але я не знаю, чи вона справді моя. Якщо це так, то її звати Олівія. Я вишила ім'я Олівія на всіх її підгузках. Вишила ще й багато зірочок і квітів. Він забрав підгузки разом із нею. Їй було десь два місяці. Зараз їй приблизно шість років.

Я злізла із брички й пішла за Олівією та її новою матусею в магазин. Дивилась, як вона з байдужим виглядом водить ручкою по прилавку. Її мама купує тканину. Вона наказує, Нічого не чіпай. Олівія позіхає.

Оця дуже гарна, мовила я і допомогла її мамі драпірувати тканину й піднести до її обличчя.

Вона усміхнулась. Хочу пошити собі і своїй донечці нові сукні, пояснила вона. Її татко буде так пишатись.

Хто її батько? Випалила я. Так ніби *нарешті* хтось дізнався.

Вона відповіла містер _____. Але це не було ім'я мого тата.

Містер _____? Перепитала я. Хто це?

Вона глянула на мене так, ніби я запитала про не своє собаче діло.

Його Святість містер _____, пояснила вона, а потім повернулась до клерка. Він запитав, Дівчино, ви будете купувати ту тканину чи ні? У нас тут є інші клієнти, окрім вас.

Вона сказала, Так, сер. Дайте мені, будь ласка, п'ять ярдів, сер.

Він схопив тканину й опустил засув. Навіть нічого не міряв. Коли йому здалося, що вже відміряв п'ять ярдів, він відірвав тканину. З вас долар і тридцять центів, сказав він. Вам треба нитки?

Вона відповіла, Ні, сер.

Він наполягав, Ви не зможете шити без ниток. Підняв катушку і приклав до тканини. Оця, певно, підходе. Вам так не здається?

Вона відповіла, Звісно, сер.

Він почав насвистувати. Узяв два долари й повернув їй 25 центів. Зиркнув на мене. Тобі щось треба, дівчино? Я сказала, Ні, сер.

І рушила за ними по вулиці.

Не мала що запропонувати й почувалась бідною.

Вона роззирнулася туди-сюди вулиці. Його не було. Його немає. У її голосі чулися сльози.

Кого нема? Запитала я.

Його Святості містера _____, відповіла вона. Він забрав бричку.

Бричка мого чоловіка ось там, сказала я.

Вона затнулась. Дякую вам дуже, промовила вона. Ми сиділи й дивились на увесь люд, що прийшов у місто. Ніколи не бачила так багато народу навіть у церкві. Деякі були також гарно одягнені. Деякі не дуже. Пил осідав на сукнях леді.

Вона запитала мене, хто мій чоловік, бо про свого вже все розповіла. І захихотіла. Я сказала, Містер _____. Вона перепитала, Ви впевнені? Ніби вона все про нього знає. Я не знала, що він одружений. Він гарний чоловік, продовжила вона. Один із найгарніших у країні. І серед білошкірих, і серед чорношкірих, додала відтак.

Він справді гарний, відповіла я. Але я не задумувалась над тим, що сказала. Зазвичай усі чоловіки для мене на вигляд однакові.

Коли ви народили свою донечку? Поцікавилась я.

Ох, їй скоро буде сім.

А коли? Запитала я.

Вона замислилась. А потім мовила, У грудні.

Подумки я сказала, У листопаді.

І запитала байдужим тоном, Як її звати?

Вона відповіла, О, ми звемо її Пауліна.

Моє серце сіпнулось.

Потім вона насупилась. Але я кличу її Олівія.

Чому ви кличете її Олівія, якщо то не її ім'я? Перепитала я.

Ну та ви просто погляньте на неї, мовила вона грайливо, поглядаючи на дитя, хіба на вигляд вона не Олівія? Погляньте лиш на її очі, заради Бога. Такі очі бувають хіба в літніх людей. Тому я називаю її бабуня Олівія. Вона хихотнула. Тому так. Олівія, повторила вона, гладячи волоссячко дитини. Ну, ось уже йде Преподобний містер _____, промовила вона. Уже бачу візок і великого чоловіка з батогом. Ми безкінечно вам вдячні за вашу люб'язність. Вона засміялася знову і глянула на коней, що хвостом відмахувались від мух.

Без-кінь-нечно, пожартувала вона. Я теж підвелася і засміялася. Відчуття було таке, ніби мені розбили обличчя.

Містер _____ вийшов із крамниці. Заліз у бричку. Сів. Повільно проказав. Чого це ти тут сидиш і регочеш, як дурна?

Любий Боже,

Нетті в нас. Вона втекла з дому. Сказала, що дуже не хотіла залишати нашу мачуху, але мусила вибратись звідти, можливо, знайти допомогу, щоб доглядати за малюками. З хлопцями все буде гаразд. Вони можуть не потрапляти йому на очі. А коли виростуть, то зможуть із ним битись.

Може, й убити зможуть, сказала я.

Як у вас справи з містером _____? Запитала вона. Але вона не сліпа. Вона досі йому подобалась. Увечері він виходить на ганок у парадному вбранні. Вона сидить зі мною і чистить горох, або допомагає дітям із правописом. Допомагає і мені з правописом та з усім, що, на її думку, я маю знати. Що б не сталося, Нетті наполегливо намагається навчити мене всього, що відбувається у світі. А вона хороша вчителька. Лише думка про те, що вона може одружитись із кимось як містер _____ чи опинитись на кухні якоїсь білої леді, вбиває мене. Цілісінький день вона читає, учиться, тренує своє письмо і намагається змусити нас думати. Зазвичай я надто змучена, щоб думати. Але її друге ім'я — Терплячість.

Усі діти містера _____ розумні, але злі. Вони кажуть, Сілі, я хочу те. Сілі, я хочу се. А наша Мама дозволяла нам оце брати. Він мовчить. Вони намагаються добитися його уваги, а він ховається за густими клубами диму.

Не дозволяй їм вилазити собі на голову, повчає мене Нетті. Тобі треба дати їм зрозуміти, хто тут головний.

Вони розуміють, кажу я.

Але вона продовжує, Ти мусиш боротися. Ти мусиш боротися.

Але я не вмію боротися. Усе, що я вмію — це виживати.

Гарна сукня в тебе, каже він до Нетті.

Вона відповідає, Дякую.

Туфлі дуже пасують.

Вона відповідає, Дякую.

Твоя шкіра. Твоє волосся. Твої зуби. Щодня він захоплюється чимось новим.

Спочатку вона легенько усміхалась. Потім супилась. Потім стала байдужа. Вона трималась близько до мене. Казала, Твоя шкіра. Твоє волосся, Твої зуби. Він намагався зробити їй комплімент, а вона переадрисовувала його мені. Через певний час я почала думати що гарненька.

А потім він перестав. Однієї ночі в ліжку він сказав, Що ж, ми допомогли Нетті як тільки могли. Тепер вона має піти.

Куди ж вона піде? Запитала я.

Мені байдуже, відповів він.

Я розповіла про це Нетті наступного дня вранці. Вона не злилась, а була рада нарешті піти. Казала що їй шкода одного — покидати мене саму. Ми обхопили одна одну в обійми, коли вона це сказала.

Звісно, мені дуже шкода лишати тебе тут із цими гнилими дітиськами, сказала вона. Не кажу вже про містера _____. Це ніби бачити тебе в могилі, сказала вона.

Це гірше ніж могила, відповіла я подумки. Якби мене поховали, мені не довелось би працювати. Але вголос я сказала, Та нічо страшного, нічо страшного, допоки я можу написати слово Б-о-г, я не одна.

Усе, що я могла їй дати, це було ім'я Преподобного містера _____. Сказала їй попитати його дружину. Що, може, вона захоче допомогти. Вона єдина жінка з грошима, яку я коли-небудь знала.

Я сказала, Пиши мені.

Вона перепитала, Що?

Я сказала, Пиши мені.

Вона сказала, Ніщо, крім смерті, не завадить мені це робити.

Вона так і не написала мені.

Б-о-ж-е,

Дві його сестри приїхали в гості. Обидві так пишно вбрані. Сілі, кажуть вони. Одну річ скажемо тобі точно. Ти

тримаєш дім у чистоті. Негоже погано говорити про небіжчиків, сказала одна з них, але правда не може бути поганою. Енні Джулія погано поралась по хаті.

Взагалі-то, вона ніколи й не хотіла тут бути, сказала інша.

А де вона хотіла бути? Поцікавилась я.

Удома. Відповіла вона.

Ну, це не виправдання, сказала перша. Її звали Керрі, другу звали Кейт. Коли жінка виходить заміж, вона мусить тримати дім та сім'ю в чистоті. А в них, коли б ми не приїхали взимку, то всі діти мають застуду, чи мають грипа, чи діарею, чи пневмонію, чи глисти, чи їх лихоманить. Вони голодні. У них нечесане волосся. Вони такі брудні, що не можна торкнутися.

Я торкалась. Сказала Кейт.

І їжа. Вона не готувала. Поводилась так, ніби ніколи в житті не бачила кухні.

Вона ніколи й не бачила його кухні.

То був скандал, сказала Керрі.

Так, він справді вчинив скандал, сказала Кейт.

Що ти маєш на увазі? Запитала Керрі.

Та я про те, що він привіз її сюди, кинув та й заходився знову підбивати клинці до Шуг Ейвері. Ось що я маю на увазі. Ніхто й не поговорить із нею, ніхто не зайде в гості. Його не бувало днями. А потім вона почала народжувати дітей. А вона молода й гарненька.

Не така вже й гарненька, сказала Керрі, дивлячись у дзеркало. Лиш ота її копиця волосся. Вона була надто

чорна.

Що ж, тоді братові, мабуть, дуже подобаються чорношкірі. Шуг Ейвері була чорна, як мій черевик.

Шуг Ейвері, Шуг Ейвері, відмахнулась Керрі. Мене вже нудить від неї. Хтось казав вона десь вештається і намагається співати. Пф, про що вона може співати. Кажуть, вона носить короткі сукні та капелюхи з кульками й стрічками, що звисають, наче штори на вікнах.

Я нашорошила вуха, коли вони почали говорити про Шуг Ейвері. Здавалось, я хочу й сама про неї поговорити.

Вони стишили голоси.

Мене теж від неї нудить, із придигом сказала Кейт. І ти права щодо неї, щодо Сілі. Хороша господиня, гарно ладнає з дітьми, добре готує. Брат не знайшов би собі кращої партії, навіть якби постарався.

Я подумала про те, що він таки старався.

Цього разу Кейт прийшла сама. Їй, мабуть, двадцять п'ять. Стара діва. А на вигляд молодша за мене. Здорова. Ясні очі. Гострий язик.

Купи Сілі якийсь одяг. Сказала вона містеру

Їй треба одяг? Запитав він.

Та глянь на неї.

Він глянув. Ніби на землю під своїми ногами. Ось цьому створінню щось потрібно? Так промовляли його очі.

Вона пішла зі мною до крамниці. Я думала, який би колір носила Шуг Ейвері. Вона для мене як королева, зізналась я Кейт, можливо, щось пурпурове, можливо, ще із

червоними деталями. Але ми шукали й шукали, а пурпурового не було взагалі. Купа червоного, але вона сказала, Ні-а, він не платитиме за щось червоне. Надто радісне на вигляд. У нас був вибір між коричневим, бордовим та темно-синім. Я обрала темно-синій.

Не пам'ятаю коли я вперше одягала свою власну сукню. А тепер мені особисто пошиють сукню. Я намагалась пояснити Кейт, як багато це для мене означає. Я вся розчирвонілась і почала затинатися.

Вона мовила, Усе гаразд, Сілі. Ти заслуговуєш навіть більше, ніж це.

Можливо, й так, подумала я.

Гарпо, гукнула вона. Гарпо настарший син. Гарпо, не дозволяй Сілі самотійно носити усю воду. Ти вже великий хлопчик. Прийшов час тобі трішки допомагати.

Жінки мають працювати, сказав він.

Що? Перепитала вона.

Працюють жінки. А я — чоловік.

Та ти нікчемний малий нігер³, сказала вона. Пішов і взяв оте відро й приніс його до хати повним.

Він стрельнув очима на мене. Прожогом вибіг. Я чула, як він щось бубонів до містера _____, який сидів на ганку. Містер _____ покликав свою сестру. Вона постояла на ганку і трохи поговорила з ним, а потім повернулась назад. Вона тремтіла.

Мушу йти, Сілі, мовила вона.

Вона була така зла, що сльози розлітались із кожним її рухом, коли збирала речі.

Ти маєш боротися з ними, Сілі, сказала вона. Я не можу робити це замість тебе. Ти маєш боротися з ними заради себе.

Я нічого не відповіла. Подумала про Нетті, мертву. Вона боролась, вона втекла. Що доброго з того вийшло? Я не борюся, я сиджу там де мені сказано. Але я жива.

Любий Боже,

Гарпо запитав свого тата, чому той побив мене. Містер _____ сказав, Тому що вона моя дружина. До того ж вона вперта. Усі жінки годяться тільки для — він не договорив. Лиш повернув своє підборіддя до газети, як він завжди робив. Нагадує мені Тата.

Гарпо запитав мене, Як це так вийшло, що ти вперта? Він не спитав, Як так вийшло, що ти його дружина? Ніхто не запитує про це.

Я сказала, Такою вродилась, думаю.

Він побив мене так, як б'є дітей. От лиш він майже ніколи не б'є дітей. Він каже, Сілі, принеси ремінь. Діти стоять за дверима й заглядають крізь щілини. Усе, що я можу зробити — це не плакати. Я стаю деревом. Кажу собі, Сілі, ти дерево. Ось звідки я знаю що дерева бояться чоловіків.

Гарпо сказав, Я люблю Декого.

Я відповіла, Га?

Він каже, Дівчину.

Я кажу, Справді?

Він продовжує, Та. Ми плануєм одружитись.

Одружитись, повторила я. Ти занадто малий для одруження.

Ні, я нормальний, заперечив він. Мені сімнаціть. Їй п'ятнаціть. Достатньо дорослі.

А що каже її мати, запитала я.

Не говорив я з її матір'ю.

А що каже батько?

З батьком теж не говорив.

Ну а що *вона* хоч каже?

Ми ніколи не балакали. Він нахилив голову. Він не такий уже й страшко. Високий і худий, чорношкірий, як його мама, має вирячені очі.

Де ви зустріли одне одного? Запитала я. Я побачив її в церкві, відповів він. А вона побачила мене надворі.

Ти їй подобаєшся?

Не знаю. Я підморгнув їй. Але вигляд у неї був такий, ніби вона боялась навіть глянути на мене.

Де був її тато, коли це все відбувалось?

У кутку біля проповідника⁴, сказав він.

Любий Боже,

Шуг Ейвері прибула в місто! Вона приїхала зі своїм оркестром. І співатиме в пабі «Щаслива зоря», що на Коулмен-роуд. Містер _____ піде слухати її виступ. Він причипурився перед дзеркалом, глянув на себе, потім роздягнувся й одягнувся знову. Він уклав своє волосся помадою, а потім змив її. Плював на свої черевики й вичищав їх ганчіркою.

Він казав мені, Помий оце. Попрасуй оте. Пошукай оце. Знайди інше. Знайди те. Знайди се. І застогнав, коли побачив дірки на шкарпетці.

Я бігала по хаті, штопала й прасувала, шукала серветки. Щось трапилось? Запитала я.

Ти про що? Відповів він, ніби злився. Намагаюся хоч трохи позбутися вигляду провінційного фермера. Інша жінка навпаки раділа б.

Я і так дуже рада, сказала я.

Що ти маєш на увазі? Перепитав він.

У тебе файний вигляд, відповіла я. Буть-яка жінка пишалась би.

Думаєш? Здивувався він.

Уперше він запитав мою думку. Я була така здивована що поки відповіла Так, він уже був на ганку й голився під яскравішим світлом.

Я ходила цілий день з оголошенням у кишені. Воно ніби випалювало там діру. Рожевий папір. Усі дерева між поворотом на нашу дорогу та магазином завішані ними. У нього в багажнику їх десь п'ядесят штук.

Шуг Ейвері стоїть біля піаніно, рука на стегні, зігнута в лікті. Вона в капелюсі, які носять Індійські Старшини. Рот розтулений і видно всі її зуби, та здається, що абсолютно нічого її не турбує. Приходьте, приходьте всі, написано там. Королева Бджілка знову в місті.

Боже, як же я хочу туди піти. Не танцювати. Не пити. Не грати в карти. Навіть не послухати спів Шуг Ейвері. Я була б рада просто поглянути на неї.

Любий Боже,

Містера _____ не було весь вечір суботи, усю ніч неділі та майже увесь день у понеділок. Шуг Ейвері в місті на вихідні. Він приходить додому, похитуючись, падає в ліжко. Він змучений. Сумний. Він слабкий. Плаче. Потім спить решту дня і цілу ніч.

Прокидається, коли я вже на полі. Я рубала бавовну вже три години, коли він прийшов. Ми не перекинулись ані словечком.

Але в мене мільйон запитань. Що вона носить? Це та сама стара добра Шуг, як на моєму фото? Як у неї вкладене волосся? Яка помада? Перука? Міцна статура? Чи худенька? Гарно співає? Змучена? Хвора? Де всі її діти, коли вона виступає? Вона за ними скучає? Запитання закручуються в клубок у моїй голові. Як змії. Я молюся, щоб Бог послав мені сили, закусую щоки.

Містер _____ підняв мотику й почав рубати. Він рубанув разів зо три й перестав. Кинув мотику в борозну, розвернувся на п'ятах, пішов назад до будинку, взяв холодної води, люльку, сів на ганку і витріщився вдалину.

Я пішла за ним, бо подумала, що йому погано. Потім він сказав, Вертайся-но на поле. Не чекай мене.

Любий Боже,

Гарпо відбивається від свого татка не краще, ніж я. Щодня його батько встає, сідає на ганку і витріщається в порожнечу. Часом дивиться на дерева перед будинком. Дивиться на метелика, коли сонечко падає на бильця. Попиває воду впродовж дня. Трохи вина увечері. Але здебільшого він не рухається.

Гарпо скаржиться, що має орати все сам.

Його тато каже, Ти мусиш це робити.

У Гарпа вже сатура як у його тата. Він міцний тілом, але слабкий духом. І переляканий.

Ми з ним працюємо в полі цілісінький день. Пітніємо, рубаємо й оремо. Моя шкіра тепер кольору смажених кавових зерен. Його шкіра чорна, як нутрощі комина. А очі сумні й повні задуми. Його лице стає жіночнішим.

Чому ти більше не працюєш? Запитав він свого батька.

Немає сенсу, відповів його тато. Ти ж тут, хіба ні? Він сказав це дуже по-злому. Це вразило почуття Гарпо.

А він ще й досі закоханий.

Любий Боже,

Батько Гарпової дівчини сказав, що він не підходить їй. Гарпо вже довго до неї залицяєця. Він розповідав, що сидить із нею у вітальні, а батько сидить там же в кутку, поки всім не стане незручно. Потім він виходить і сидить на ганку біля відчинених дверей, щоб усе чути. Настає дев'ята вечора, і він приносить Гарпо капелюх.

Чому я не підходжу? Запитав Гарпо містера _____. Містер _____ відповів, Через твою мамцю.

Гарпо запитав, Що не так із моєю мамою?

Містер _____ відповів, Хтось її убив.

Гарпо мучиться нічними жахіттями. Він бачить свою маму, як вона біжить через пасовище, намагається добігти додому. Містер _____, чоловік, якого всі вважають її хлопцем, наздоганяє її. Вона хапає Гарпо за руку. Вони обое

біжать далі. Він хапає її за плече, каже, Ти мене вже не кинеш. Ти моя. Вона відказує, Ні не твоя. Моє місце — біля моїх дітей. Він каже, Шльондра, нема в тебе ніякого місця. Він вистрілив їй у живіт. Вона упала. Чоловік утік. Гарпо схопив її на руки, поклав голову на коліна.

Він почав голосити, Мамо, Мамо. Це мене розбудило. Дітей також. Вони плакали так, ніби їхня мама померла ось щойно. Гарпо прийшов, його трусило.

Я запалила лампу і стояла над ним, гладила по спині.

Вона не винна, що хтось убив її, проревів він. Не винна! Не винна!

Так, промовила я, не винна.

Усі кажуть, як добре я ставлюсь до дітей містера _____. Я з ними добра. Але нічого до них не відчуваю. Гладити Гарпо по спині це навіть не те саме, що гладити собаку. Це більше схоже на те, як гладиш шматок дерева. Не живого дерева, а стола чи шафи. Так чи інакше, вони мене теж не люблять, неважливо чи я добра, чи ні.

Вони й не проти. Ніхто, крім Гарпо, не працює. Дівчатка завжди поглядають на дорогу. Баб вечорами постійно десь шлиндає з хлопцями, вдвічі старшими за нього. А їхній татко курить свою люльку.

Гарпо тепер розповідає мені все про свої любовні справи. Денно й нічно він думає про Софію Батлер.

Вона гарненька, розказує він мені. Світла.

Світлий розум?

Не. Світла шкіра. Розум вона теж має, думаю. Іноді нам навіть вдається утекти від її батечка.

Я впевнена, що наступна річ, яку він скаже, це те що вона вагітна.

Якщо вона така розумна, то як же так сталося, що вона тепер із пузом? Запитала я.

Гарпо стелував плечима. Іншого способу вибратися з хати в неї немає, відповів він. Містер _____ не дозволить нам одружитися. Він каже що я не гідний приходити у їхню вітальню. Але якщо вона завагітніє, то я отримаю право бути з нею, неважливо гідний я чи ні.

І де ви будете жити?

У них великий будинок, каже він. Коли одружємось, то я буду типу як член сім'ї.

Ага, аякже, недовіжливо сказала я. Ти не подобався містерові _____ до того, як вона завагітніла, то не станеш йому подобатись і опісля.

Гарпо задумався.

Поговори з містером _____, порадила я. Він твій тато. Може, щось хороше порадить.

А може, й ні. Подумала я.

Гарпо привів її, щоби познайомити з татом. Містер _____ сказав, що хоче поглянути на неї. Я бачу, як вони спускаються до хати дорогою. Маршують, тримаючись за руки, ніби йдуть на війну. Вона трішки попереду. Вони піднялись на ганок, я привіталась і підсунула крісла ближче до билець. Вона присіла й почала обмахуватись

рукавичками. Неймовірно гаряче, мовила вона. Містер промовчав. Він оглядав її з ніг до голови. Вона десь на сьомому чи восьмому місяці вагітності, сукня на ній тріщить. Шкіра Гарпо така чорна, що її шкіра здалась йому світлою, але насправді вона не надто світліша. Чиста шкіра звичайного коричневого кольору, блищить, наче якісні меблі. Волосся заплутане й пишне, зав'язане в багато дрібних кісок. Вона не така висока, як Гарпо, але більша по статурі, міцна й червонощока. Мамуся, певно, ростила її на свинині.

Вона питає, Як ви, містере _____?

Він не відповідає. Каже, Здається, ти втрапила в халепу.

Ні сер, заперечує вона. Я не в халепі. Хоча й вагітна.

Долонями розгладжує складки сукні на животі.

Хто батько? Запитав він.

Вона здивована. Гарпо, відповідає вона.

Як він може бути впевнений у цьому?

Він впевнений. Відрубала вона.

Молоді дівчата зараз геть зіпсовані, сказав він. Розсувають ноги перед кожним стрічним.

Гарпо дивиться на батька так, ніби вперше його бачить. Але мовчить.

Містер _____ каже, Навіть не думай, що я дозволю своєму синові одружитись із тобою тільки через те, що ти носиш його дитину. Він молодий і дурний. Така красуня, як ти, могла б повісити на нього що завгодно.

Гарпо досі мовчить.

Лице Софії ще дужче почервоніло. Шкіра зморщилася на лобі. Вуха піднялись.

Але вона засміялася. Глянула на Гарпо, що сидів з опущеною головою і тримав руки між колінами.

Вона сказала, Навіщо мені виходити заміж за Гарпо? Він досі живе тут, із вами. Усю їжу й одяг купуєте йому ви.

Він відповів, Твій батечко просто викинув тебе. Готуйся жити на вулиці.

Вона сказала, Е ні. Я не житиму на вулиці. Я житиму зі своєю сестрою та її чоловіком. Вони дозволили жити з ними хоч до кінця мого життя. Вона встала, велика, міцна, здорова дівчина, і сказала, Що ж, дякую за теплий прийом. Я йду додів.

Гарпо підвівся, щоб теж іти. Вона мовила, Не, Гарпо, залишайся тут. Коли будеш вільним, ми з дитиною чекатимемо тебе.

Він метався між ними, а потім присів знову. Я швидко глянула на її лице й помітила, як тінь упала на неї. Потім вона звернулася до мене, Місіс _____, я була б вдячна за скляночку води перш ніж піти, якщо можна.

Відро було просто там, на ганку, на полиці. Я взяла чисту склянку із шафки й зачерпнула води. Вона випила все майже одним ковтком. Потім знову провела руками по животу й розвернулася, щоб іти. Це мало такий вигляд, ніби армія змінила маршрут, і вона наздоганяє її.

Гарпо так і не встав із крісла. Він та його батько сиділи й сиділи й сиділи. Мовчали. Не рухались. Урешті-решт

я повечеряла й пішла спати. Зранку прокинулась із відчуттям, що вони, можливо, досі там сидять. Але Гарпо був у прихатку, а містер _____ голився.

Любий Боже,

Гарпо пішов і забрав Софію до хати. Вони одружилися в будинку Софіїної сестри. Чоловік сестри був свідком Гарпо. Інша сестра втекла з дому, щоби бути свідком Софії. Ще інша сестра прийшла тримати дитинку. Казала, що малюк проплакав усю службу, а його матуся зупинила все, щоб його поколихати. Говорила «Так» із малим пампухом на руках.

Гарпо відремонтував маленьку хатину на березі річки для себе й родини. Батько містера _____ використовував ту будівлю як сарай. Але вона ціла. З вікнами, ґанком, заднім входом. До того ж там прохолодно й багато зелені на березі річечки.

Він попросив мене зробити штори, і я пошила їх із мішків з-під муки. Невеличкі, але дуже затишні. Є стіл, шафа, дзеркало, кілька крісел. Піч для готування їжі та

обігріву. Батько Гарпо тепер виплачує йому гроші за роботу. Він каже, що раніше Гарпо не працював так старанно, як мусів би. Може, трохи грошей підіграють інтерес.

Гарпо мені казав, Міс Сілі, я починаю страйк.

Проти чого?

Я не працюватиму.

І він не працював. Приходив на поле, збирав два качани кукурудзи, а птахи та хлібні жуки поїли решту двіста штук. Ми небагато заробили того року.

Але тепер, коли є Софія, він завжди зайнятий. Рубає, лупає, оре. Співає й посвистує.

Софія зменшилась у розмірі вдвічі. Але вона досі велика міцна дівчина. Має м'язи на руках. На ногах теж. Трясе тею дитиною як... У неї з'явився невеликий живіт, тож на вигляд вона повненька. Масивна. Так наче сяде на щось, то й розчавить.

Вона сказала Гарпо, Потримай дитину, а сама зайшла зі мною в будинок, щоб узяти троха ниток. Вона шие простирадла. Він узяв дитину, цьомнув, полоскотав шийку. Усміхнувся, глянув на ганок, де був його татко.

Містер _____ пускав дим, зневажливо подивився на нього і промовив, Ага-а, я так розумію, тепер вона із тебе бабу зробить.

Любий Боже,

Гарпо хоче дізнатись способи приструнити Софію. Він сидить на ганку з містером _____. Він розповідає, Я їй кажу одне, вона робе друге. Ніколи не робе те, що кажу я. Я їй слово, вона мені десять.

Правду кажучи, говорив він так, ніби цим пишався, ну, мені так здалось.

Містер _____ мовчить. Пахкає димом.

Я їй казав, що вона не може весь час ходити в гості до своїх сестер. Ми тепер одружені, говорив я їй. Вона відповіла, Я візьму дітей із собою. Я сказав, Твоє місце біля мене. Вона сказала, Хочеш із нами? І продовжила чепуритися перед дзеркалом, водночас збираючи дітей.

Ти хоч раз її бив? Запитав містер _____.

Гарпо глянув на свої руки. Ні сер, відповів він тихо, присоромлено.

Тоді як ти її приструниш? Жінки, вони як діти. Маєш дати зрозуміти, хто тут головний. Нічо не допоможе краще, ніж хороший ляпас.

Він пихкав своєю люлькою.

Софія і так зависокої про себе думки, мовив він. Треба спустити її з небес на землю.

Мені подобається Софія, але вона поводитьсь зовсім не так, як я. Якщо вона щось розкажує, коли Гарпо та містер _____ заходять у кімнату, то не замовкає. Якщо вони питають, де щось лежить, вона каже, що не знає. І продовжує говорити.

Я думаю про все це, коли Гарпо запитав мене що йому зробити, щоб вона його слухалась. Не згадую про те, який щасливий зараз у нього вигляд. Про те, що минуло вже три роки, а він досі посвистує та співає. Я думаю про те, що підскакую щоразу, як містер _____ кличе мене, а вона дивується. І ніби жаліє мене.

Побий її. Сказала я.

Наступного разу, коли ми з Гарпо зустрілися, на його лиці не було живого місця. Розбита губа. Одне око заплющене й роздуته, мов кулак. Йому тяжко ходити й болять зуби.

Я запитала, Що з тобою сталося, Гарпо?

Він відповів, А, та це мул. Він наче сказився в полі. Поки я заспокоював його, він встиг мене побити. А коли я прийшов додому, то вперіщився у вхідні двері. Побив собі око й подряпав підборіддя. А коли вчора почалася злива, я зачиняв вікно і поранив руку.

Що ж, сказала я, Після цього всього в тебе, мабуть, не було шансу спробувати приструнити Софію.

Ні-а, відповів він.

Але не переставав намагатися.

Любий Боже,

Тільки-но я зібралась гукнути, що заходжу у двір, як почула, що щось розбилось. Звук йшов ізсередини будинку, тож я побігла на ганок. Двійко дітей, що бавились болотом і ліпили пасочки на березі річечки, навіть не підвели голів.

Я вже почала думати, що то грабіжники чи вбивці. Або коней крадуть, чи взагалі привиди. Але то були Гарпо та Софія. Вони бились як два чоловіки. Усі меблі, що були в хаті, перевернуті. Усі тарілки наче розтриті. Дзеркало перехняблено висіло на стіні, штори порвалися. Матрац мав такий вигляд, наче його роздерли і вийняли наповнювач. Вони всього цього навіть не помічали. Вони билися. Він хотів дати їй ляпаса. Навіщо? Вона нахилилась, схопила дровиняку і вперіщила йому межі очі. Він ударив її в живіт, вона упала й застогнала, але піднялась і обома рукати схопила його за пах. Він упав покотом на підлогу. Схопив її за поли сукні й шарпнув. Вона стояла в самому спідньому. Проте й оком не змигнула. Він підскочив і заломив їй руку, а вона перекинула його на спину. Він упав догори *сракою* біля печі.

Не знаю, як довго це все тривало. Не знаю, коли вони планували закінчувати. Я непомітно вийшла, помахала дітям біля річки та й покрокувала додому.

У суботу зранечку ми почули, як під'їхала бричка. Гарпо, Софія, двоє дітей їдуть на вихідні відвідати сестер Софії.

Любий Боже,

Уже майже місяць я погано сплю. Не лягаю якомога довше, аж поки містер _____ не починає скаржитися щодо цін на керосин. Потім я лягаю в теплу ванну з молоком і епсомовою сіллю⁵, посипаю подушку гамамелісом⁶, зашторюю вікна, щоб місячне світло не потрапляло в кімнату. Часом щастить поспати кілька годин. І щойно мені здається, що ось-ось має стати краще, я прокидаюся.

Швиденько встаю і йду пити молоко. Потім подумки рахую стовпчики в плоту. Потім думаю почитати Біблію.

Та що ж це таке? Питаю я себе.

Тоненький голосок промовляє, Це щось, що ти зробила неправильно. Чиясь душа, проти якої ти згрішила. Мабуть.

І надто пізно однієї ночі до мене нарешті дійшло. Софія. Я згрішила проти Софіїної душі.

Молюся за те, щоб вона не дізналась, але вона знає.

Гарпо сказав їй.

Щойно вона про це почула, як стежиною прийшла до мене з мішком за плечима. Під оком синці та подряпини.

Вона промовила, Хочу, щоб ти знала, я зверталась до тебе за допомогою.

Хіба я не допомогла тобі? Запитала я.

Вона розв'язала мішок. Ось твої штори, мовила вона. Ось твої нитки. Ось тобі долар за те що позичила.

Вони твої, сказала я, відштовхуючи все назад до неї. Я рада допомогти. Усім, чим можу.

Ти порадила Гарпо побити мене, відрізала вона.

Ні, я не радила такого, відповіла я.

Не бреш, сказала вона.

Я не мала того на увазі, відповіла я.

Тоді навіщо взагалі сказала таке? Запитала вона.

Софія стояла й дивилася мені прямо у вічі. Вона була виснаженою, важко дихала.

Я це сказала, бо дурна, відповіла я. Я це сказала, бо тобі заздрю. Я сказала це, бо ти робиш те що не можу зробити я.

Що саме? Запитала вона.

Ти б'єшся. Сказала я.

Тривалий час вона просто стояла, ніби сказане мною вибило у неї все повітря з легень. До того вона була зла,

а зараз стала сумна.

Вона мовила, Усе своє життя я мусіла битися. Я мала боротися з батьком. Боротися з братами. Боротися з кузенами та дядьками. Донька не в безпеці в сім'ї, де самі чоловіки. Але я ніколи не думала, що мені доведеться боротися у власному домі. Й нарешті видихнула. Я люблю Гарпо, сказала вона. Господу відомо, як сильно я його люблю. Але я радше його уб'ю, перш ніж дозволю побити себе. А якщо ти хочеш мертвого пасинка, то можеш продовжувати давати йому свої поради. Вона вперлася рукою в стегно. Колись я полювала на дичину з луком та стрілами, мовила вона.

Легке тремтіння, що почалось у мене, коли я побачила, що вона йде до мене, нарешті припинилось. Мені так соромно за себе, сказала я. Мене теж били, ще й як.

Бог не любить страшненьких, сказала вона.

Гарненьких теж не дуже.

І з цього моменту наша розмова повернула в інше русло.

Я сказала, Тобі мене шкода, правда ж?

Вона на хвилю задумалась. Так мем, повільно промовила, мені тебе шкода.

Здається, я знаю, чому, але все одно запитала.

Вона відповіла, Правду кажучи, ти нагадуєш мені мою маму. Тато тримає її в кулаку. Нє, скоріше він тримає її аж під ногою. Усе має бути так, як він скаже. Вона й не заперечує. Ніколи не захищає себе. Часом намагається хоч трішки захистити дітей, але це завжди погано для неї обертається. Що дужче вона нас захищала, то більше він її

бив. Він ненавидів дітей і те, звідки вони з'явилися. Але ніхто й не здогадується про це, бо дітей у нього дуже багато.

Я нічого не знала про її родину. Дивлячись на неї, думала що ніхто з її родичів ніколи нічого не боявся.

Скільки в нього дітей? Запитала я.

Дванадцять. Відповіла вона.

Ого, здивувалась я. У мого тата було шестеро, поки не померла мама. Зараз у нього ще четверо від нової дружини. Я не згадала про ще двох, яких я народила від нього.

А скільки дівчат? Запитала вона.

П'ятеро, відповіла я. А у твоїй родині?

Шість хлопців, шість дівчат. Усі дівки великі й міцні, як і я. Хлопці теж, але дівчата тримаються разом. Двоє братів теж часом підтримують нас. Те, як ми б'ємось, ніякими словами не описати.

Я ніколи не була жодну живу істоту, сказала я. Коли була ще вдома, то могла плеснути малих по дупі, щоб не вередували, але не так сильно, щоб їх боліло.

А що ти робиш, коли злишся? Запитала Софія.

Я думаю. Не можу пригадати останній раз, коли злилася. Раніше я часто злилась на маму, бо вона давала мені багато роботи. А потім зрозуміла, яка вона була хвора. Не могла вже злитись на неї. І на батька не злилась, бо він мій батько. У Біблії сказано, Шануйте батька та матір, незважаючи ні на що. Згодом щоразу, коли я відчувала злість, то починала хворіти. Хотілося блювати. Жахливе відчуття. А потім я взагалі перестала що-небудь відчувати.

Софія нахмурилася. Взагалі нічого?

Ну, часом містер _____ дуже сильно мене сварить. Тому я мушу говорити з Господом Богом. Але це мій чоловік. Я знизала плечима. Життя скоро закінчиться, мовила я. Царство небесне вічне.

Ти маєш розбити голову містера _____, сказала вона. А про царство небесне потім подумаєш.

Небагато що мене смішить. А то було смішно. Я посміялася. Вона посміялася. А потім ми обидві так сильно сміялися, що попадали зі сходів.

Зробімо стебновані ковдрочки з цих порваних штор, запропонувала вона. І я побігла по книжку з викрійками.

Тепер я сплю, як немовля.

Любий Боже,

Шуг Ейвері хворіє, і ніхто не хоче прихистити Королеву Бджіл. Її мама каже, А я казала. Її тато каже, Волоцюга. Жіночка в церкві каже, що вона помирає, може, через тубиркульоз або через якусь бридку жіночу хворобу. Шо?

Хотілось запитати мені, але я не стала. Жінки в церкві часом добре до мене ставляться. Часом не дуже. Вони дивляться на те, як я не можу дати ради з дітьми містера _____. Намагаюсь затягнути їх до церкви, намагаюсь змусити їх мовчати під час служби. Це ті самі жінки, що були тут ще тоді, коли я була вагітна. Іноді, коли думають, що я не бачу, то починають витріщатися. Спантеличено.

Я тримаю голову високо, як тільки можу. Роблю все, що треба, щоб допомогти проповіднику. Мию підлогу та вікна, допомагаю з вином, перу тканини з віттаря. Він кличе мене сестра Сілі. Сестро Сілі, каже він, Ваша віра міцна завжди, як і день завжди довгий. А потім він говорить з іншими жіночками та їхніми чоловіками. Я собі бігаю, роблю то те, то се. Містер _____ сидить біля дверей і роззирається довкола. Жіночки усміхаються йому за кожної змоги. Він ніколи не дивиться на мене, навіть не помічає.

Навіть проповідник говорив про Шуг Ейвері, бо вона хворіє. Він згадав про її хворобу у своїй проповіді. Не називав імен, але їй не було потреби. Усі знали, кого він має на увазі. Він говорив про розпусницю в короткій спідниці, яка курить цигарки і п'є джин. Співає за гроші й забирає чужих чоловіків. Говорив про хвойду, шльондру, телицю і замітання вулиць.

Я зиркнула в бік містера _____ коли пастор це сказав. Замітання вулиць. Хтось має заступитись за Шуг, подумала я. Але він нічого не сказав. Він перехрещував

ноги, то ліва на праву, то права на ліву. Дивився у вікно. Ті ж самі жінки що йому усміхались, шепотіли Амінь словам, що принижували Шуг.

Щойно ми прийшли додому, він, навіть не знімаючи одяг, покликав Гарпо й Софію. Гарпо одразу ж прибіг.

Готуй бричку, сказав він.

Куди ми їдемо? Запитав Гарпо.

Готуй бричку, повторив він.

Гарпо підготував бричку. Вони стояли надворі й кілька хвилин говорили біля стайні. Після цього містер _____ поїхав.

Єдине, що мене тішить, це те, що він ніколи не допомагав по дому, тому ми не дуже сильно за ним сумуємо, коли він кудись їде.

Через п'ять днів я поглянула на дорогу й побачила, що бричка повертається. Тепер над нею було щось типу козирка зі старих ковдр, чи чогось такого. Моє серце почало шалено битись, тож найперше я хотіла переодягнутися.

Проте було вже надто пізно. Бричка заїхала у двір, коли я тільки витягнула руку й голову зі старого одягу. До того ж новий одяг не виправить моє заплутане волосся і заяложену хустку, старе повсякденне взуття і мій запах.

Не знаю, що робити, сама себе не тямлю. Стою посеред кухні. Думки рояться. Так і хочеця сказати Хто Б Міг Подумати.

Сілі, почула я голос містера _____. *Гарпо*.

Я засунула голову й руку назад у старий одяг і старанно витерла піт та бруд із лиця. Підійшла до дверей. Так с-сер?

Гукнула я і перечепилася через мітлу, якою замітала підлогу, коли помітила, що бричка наближається.

Гарпо й Софія вже у дворі, заглядають всередину брички. Лиця похмурі.

Це хто? Запитав Гарпо.

Жінка, яка я б хотів, щоб була твоєю матір'ю, відповів він.

Шуг Ейвері? Перепитав Гарпо. Він поглянув на мене.

Допоможіть завести її в будинок, попросив містер

Я думала, мені серце вилетить із грудей, коли побачила носок її черевика.

Вона не лежала. Злізла з брички й стала між Гарпо та містером _____. А одягнена вона була неймовірно. Червона вовняна сукня і чорні перли на пишних грудях. Блискучий чорний капелюх збоку із чимось схожим на пір'я смугастого яструба. У руках вона тримала маленьку сумочку зі зміїної шкіри, що пасувала до туфель.

Мала такий стильний вигляд, що, здавалося, навіть дерева навколо будинку ніби прихилилися ближче, щоб краще її розгледіти. Вона хитнулася між двома чоловіками. Здається, ніби вперше бачить свої ноги.

Підійшовши ближче, я побачила жовту пудру, що товстим шаром вкривала її лице. Червоні рум'яна. Скидалося на те, наче вона вже готова відійти на той світ, але при тому була гарно вдягнена. Але я знаю краще.

Мені хотілось прогорлати, заходь. Я хотіла кричати. Заходь. З Божою поміччю, Сілі про тебе подбає. Але

я промовчала. Це не мій дім. І мені ще не наказали нічого робити.

Вони дійшли до середини сходів, містер _____ поглянув на мене. Сілі, мовив він. Підготуй вільну кімнату. Потім він подивився на неї, тримаючи за стан однією рукою, а другою спираючись на поруччя. Гарпо з другого боку, сумний. Софія з дітьми були у дворі, спостерігали.

Я пішла не одразу, бо не могла. Мені треба побачити її очі. Здається, побачу їх, і аж тоді зможу рушити з місця.

Рухайся, сказав він різко.

Нарешті вона підняла очі.

Під усією тією пудрою ховалося лице, на колір чорне, як у Гарпо. У неї довгий гострий ніс і великі пухкі вуста. Губи кольору чорної сливи. Великі й блискучі очі. Блискучі від гарячки. І злі. Маю на увазі, що хоч яка вона хвора, та якби змія стала їй на шляху, вона б її вбила.

Оглянула мене з ніг до голови. Потім гикнула. Звучало як передсмертний хрип. А ти справді страшненька, сказала вона, ніби не могла в це повірити.

Любий Боже,

Із Шуг Ейвері все гаразд. Вона просто хвора. Хворіша за будь-кого іншого, кого я коли-небудь бачила. Вона більш хвора, ніж була моя мама перед смертю. Але й набагато зліша за неї, і це підтримує в ній життя.

Містер _____ увесь час у її кімнаті, вдень і вночі. Хоча вони не тримаються за руки. Вона надто зла для такого. Відпусти, бляха, мою руку, каже вона містеру _____. Шо тобі є, ти здурів? Мені не потрібен поруч якийсь слабак, який батькові перечити не вміє. Мені потрібен чоловік, продовжує вона. Справжній. Вона глянула на нього й закотила очі, засміялась. У неї це не дуже добре вийшло, але він таки відійшов від ліжка. Сидить у кутку трохи далі від лампи. Іноді вона прокидається серед ночі й не бачить його. Але він там. Сидить у тіні й жує свою люльку. Без тютюну всередині. Першим ділом вона сказала, Я не хочу чути сморід клятої люльки, ти чуєш, Альберте?

Хто такий Альберт, задумалась я. А потім згадала, що містера _____ звуть Альберт.

Містер _____ перестав курити. Перестав пити. І навіть їсти. У нього є тільки вона в цій крихітній кімнаті, й він спостерігає за кожним її подихом.

Що з нею сталося, поцікавилась я.

Ти не рада, що вона тут, так і скажи, відповів він. Нічого доброго з цього не вийде. Але якщо ти справді не рада... Він не закінчив.

Я рада, що вона тут, відповіла я поспіхом. Він глянув на мене так, ніби запідозрив у злих помислах.

Мені просто цікаво, що трапилось, пояснила я.

І подивилась на його лице. Стомлене й сумне. Помітила, що підборіддя в нього схудле. Думаю, у мене більше підборіддя. А його одяг брудний-брудний. Коли він його знімає, то летить пилюка.

Ніхто не боровся за Шуг, сказав він. І його очі наповнились слізьми.

Любий Боже,

Вони зробили разом три дитини, але він гидиться і не хоче допомогти їй помитися. Може, він думає, що почне думати про речі, про які не слід думати. Але як же я? Коли я вперше повністю побачила довге темношкіре тіло Шуг Ейвері із сосками кольору чорної сливи, такого самого, як і її губи, то мені здалося, що я перетворилася на чоловіка.

На що витріщаєшся? Запитала вона. Знавісніла. Вона слабка, мов кошеня. Але випускає кігті. Ніколи голу жінку

не бачила?

Ні мем, відповіла я. Ніколи не бачила. Лише Софію, а вона така пухкенька й рум'яна й шалена, вона мені як сестра.

Шуг сказала, Тоді добре роздивись. Не зважай, що на вигляд я тепер як мішок із кістками. Вона ще й мала мужність покласти руку на оголене стегно і підморгнула мені. Потім цикнула й закотила очі до стелі, поки я мила її.

Коли я мию її тіло, то відчуття такі, ніби молюся. Руки тремтять і я мало не задихаюсь.

Вона питає, Ти народжувала дітей?

Я відповідаю, Так мем.

Вона продовжує, Скільки саме дітей, і не звертайся до мене мем, я не така стара.

Я відповідаю, Двоє дітей.

Вона питає, Де вони?

Я відповідаю, Не знаю.

Вона дивно на мене глянула.

А мої діти з бабусею, каже. Бабуся має до них терпіння, а мені треба було їхати.

Ти за ними сумуєш? Запитала я.

Не, відповіла вона. Я не сумую ні за чим.

Любий Боже,

Я спитала Шуг Ейвері, що вона хоче на сніданок. Вона відповіла, А що є? Я кажу, Шинка, вівсянка, яйця, печиво, кава, свіже молоко й маслянка, оладки. Джем і варення.

Вона каже, І все? А де апельсиновий сік, грейпфрути й полуниці зі сметаною? І чай? І засміялась.

Не хочу я ні шматочка твоєї клятої їжі, сказала вона. Дай мені горня кави й цигарки.

Я не сперечаюсь. Приготувала каву й підпалила цигарку. Одягнена вона в довгий білий халат, а її тонка чорношкіра рука, що простягається з рукава із білою цигаркою між пальцями, видається ідеальною. Щось у ній мене лякає. Можливо, це тонесенькі вени, що проглядаються, та інші, більші вени, яких не видно. Відчуваю невідому силу, що штовхає мене вперед. Якщо не буду обережна, то її рука опиниться в моїй, і я пробуватиму її пальці на смак.

Можна я тут посиджу й поїм із тобою? Запитала я.

Вона стенула плечима. Була зайнята читанням журналу. Там білі жінки сміялися, накручували перли на пальці, танцювали на фоні перегонових машин. Стрибали у фонтани. Вона гортала сторінки. Вигляд мала незадоволений. Нагадувала мені дитину, яка намагається зрозуміти, як працює нова іграшка.

Вона пила каву, смалила цигарку. Я відкусила великий соковитий шмат домашньої в'яленої шинки. Ця шинка пахне на все село, коли її готуєш, тож маленька кімнатка вмить наповнилася цим запахом.

Я намастила масло на гаряче печиво й поводи́ла ним у повітрі. Набрала в ложку підливки від шинки й розмішала вівсянку з яйцями.

Вона напускала все більше диму. Глянула на каву, наче побачила там камінець на дні.

Урешті мовила, Сілі, думаю, я б хотіла випити скляночку води. А оця вода, що стояла біля мого ліжка, уже несвіжа.

Вона простягнула склянку.

Я поставила свою миску на приліжковий столик. Пішла набрати їй води. Повернулась, підняла тарілку. Печиво ніби погризла маленька мишка, а шинку ніби вкрав щур.

Вона поводи́лась так, наче нічого не трапилось. Почала скаржитися на втому. Задрімала.

Містер _____ запитав, як мені вдалося її нагодувати.

Я відповіла, Жодне живе створіння не встоїть перед запахом домашньої шинки. Хіба якщо ти мертвий. І то не точно.

Містер _____ засміявся.

Я помітила щось шалене в його очах.

Мені було страшно, сказав він. Справді страшно. І затулив очі руками.

Любий Боже,

Шуг Ейвері сьогодні сиділа в ліжку. Я помила й розчесала їй волосся. У неї найзаплутаніше, найкоротше та найвибагливіше волосся, і я люблю кожне пасмо. Я зберегла собі волосинки що залишились на гребінці. Може, колись у мене буде сітка для волосся, буду собі його вкладати.

Я розчісую її наче вона лялька або наче вона Олівія — ні, наче вона моя мама. Розчісую й погладжую, розчісую й погладжую. Спершу вона сказала, Нумо, швидше закінчуй. Згодом розслабилась і сперлася мені на коліна. Це саме те, що треба, мовила вона. Таке колись робила моя мама. Чи не мама. Може, бабуса. Вона потягнулася по цигарку. Почала наспівувати якусь мелодійку.

Що то за пісня? Запитала я. Якась сороміцька. Така, про яку священник сказав, що гріх таке слухати. Не те що співати.

Вона мугикала далі. То пісня, що прийшла мені в голову, сказала вона. Це я вигадала. Щось, що ти вичісуєш мені з голови.

Любий Боже,

Батько містера _____ прийшов сьогодні увечері. Низенький скоцюрблений чоловічок із лисиною та окулярами в золотій оправі. Він часто кашляв, наче все, сказане ним, мало бути оголошеним. Говорив він, схиливши голову набік.

Почав одразу з головного.

Не міг витримати, щоб не забрати її до себе додому, правда? Запитав він, піднімаючись сходами.

Містер _____ мовчав. Дивився поверх поручнів на маківки дерев над колодязем. Його погляд зупинився на даху будинку Гарпо та Софії.

Прошу, сідайте, сказала я, направляючи його до крісла. Може, холодної водички?

Крізь вікно я чую мугикання Шуг, вона наспівує свою пісеньку. Я прокралася до неї в кімнату й зачинила вікно.

Старший містер _____ сказав містеру _____, І що ти взагалі знайшов у цій Шуг Ейвері? Чорна як смола, вперта як осел. А ноги як бейсбольні битки.

Містер _____ далі мовчав. Я плюнула в склянку, яку наповнила для старшого містера _____.

Чому вона? Провадив своє старий містер _____, вона ж навіть не здорова. Я чув, у неї ота якась брудна жіноча хвороба.

Я перемішала пальцем свій плювок у склянці. Думаю про гладеньке скло, як його шліфують. Але я взагалі не злюсь. Мені просто цікаво.

Містер _____ повільно повернув голову, щоб глянути, як його батько п'є. А потім повільно й сумно мовив, Тобі не зрозуміти. Я кохаю Шуг Ейвері. Завжди кохав і завжди кохатиму. Варто було одружитись із нею, коли була змога.

Ага, сказав старший містер _____. І викинути життя на смітник. (На цих словах містер _____ буркнув.) Дурень думкою багатіє. Старший містер _____ прокашлявся. Ніхто не знає навіть, хто її батько.

Мені взагалі байдуже, хто в неї батько, сказав містер _____.

А її мати досі пере брудну білизну білих. А ще всі її діти від різних чоловіків. Це все просто нікчемно й незрозуміло.

Що ж, мовив містер _____ і повернувся лицем до батька, усі діти Шуг Ейвері від одного чоловіка. За це я ручаюсь.

Старший містер _____ прокашлявся знову. Ну, це взагалі-то мій будинок. Моя земля. Твій син Гарпо теж живе в моєму будинку, на моїй землі. Коли на моїй землі проростають бур'яни, я їх прополюю. Якщо заносить сміття на мою територію, я його спалюю. Він підвівся, щоб іти. Дав мені свою склянку. Наступного разу, коли він прийде, я додам йому у воду трохи сечі Шуг Ейвері. Побачимо, як йому смакуватиме.

Сілі, мовив він, я на твоєму боці. Не так багато жінок дозволяють чоловікам приводити своїх хвояд додому.

Але він звертається не до мене, а до містера _____.

Містер _____ глянув на мене, наші очі зустрілись. У цей момент ми вперше були так близько.

Він мовив, Подай батькові капелюх, Сілі.

Я подала. Містер _____ навіть не підвівся зі свого крісла біля поручнів.

Я стояла у дверях. Ми дивились як старший містер _____ дорогою додому почав буркотіти.

До нас прийшов наступний гість, його брат Тобіас. Він грубий і високий, схожий на великого жовтого ведмедя. Містер _____ низенький, як і батько, а брат у порівнянні з ним дуже високий.

Де вона? Запитав він, широко усміхаючись. Де Королева Бджілка? У мене для неї щось є. Він поклав коробку цукерок на поручень.

Вона спить, повідомила я. Минулої ночі погано виспалась.

Як ти тут поживаєш, Альберте, сказав він, підсуваючи собі крісло. Провів рукою по пригладженому чорному волоссю і поколупався в носі. Руки витер об штани. Рештки обтрусив.

Просто почув, що Шуг Ейвері тут. Як довго вона в тебе?

А, відповів містер _____, кілька місяців.

Чорт, сказав Тобіас, я чув, що вона була при смерті. Оце мені урок, правда? Не вірити всьому, що говорять люди. Він розгладив вуса, облизав кутики губ.

Що доброго вмієш, міс Сілі? Запитав він.

Та небагато чого, відповіла я.

Ми із Софією шиємо нову стебновану ковдру. Я вже зшила десь п'ять шматочків тканини, вони лежали на столику біля мого коліна. На підлозі стояв кошичок з обрізками.

Завжди зайнята, завжди зайнята, сказав він. От би моя Маргарет була такою, як ти. Оце б я грошей зекономив.

Тобіас та його батько завжди говорять про гроші так, наче їх у них хоч греблю гати. Старий містер _____ продає землі наліво й направо. Лишились лише наші будинки та поля. Мій та Гарпів городи приносять найбільше.

Я прилаштовую наступний клаптик. Дивлюся на кольори тканини.

А потім чую, як крісло Тобіаса впало і він сказав, Шуг.

Шуг видужала лиш наполовину. І подобрішала вона теж лиш наполовину. Частіше вона показує нам свою хорошу сторону. Але сьогодні зло взяло гору. Її усмішка скидається на розріз від леза. Вона сказала, О, лише погляньте, хто сьогодні завітав.

На ній лише нічна сорочка у квіточки, яку я пошила для неї. На вигляд їй наче десять років, волосся заплетене в колоски. Вона худа як билина, а очі на пів обличчя.

Ми з містером _____ подивились на неї. Обое підбігли й допомогти сісти. Вона не дивилась на нього. Поставила крісло біля мене.

Узяла випадковий шматочок тканини з кошика. Піднесла до світла. Нахмурилась. Як ти взагалі шиєш ці кляті штуки? Спитала вона.

Я передала їй квадратик, з яким працювала, і почала новий. Вона накладала довгі криві стібки, схожі на ту перекривлену пісеньку, яку співала.

У тебе непогано виходить, як на перший раз, сказала я. Гарно та ошатно. Вона глянула на мене і хрокнула. Усе, що я роблю, тобі гарне й ошатне, міс Сілі, сказала вона. Але то через те, що в тебе поганий смак. Вона засміялась. Я похилила голову.

Смак у неї набагато кращий, ніж у моєї Маргарет, озвався Тобіас. Маргарет узяла б ту голку й зашила тобі ніздрі.

Жінки між собою не схожі, Тобіасе, мовила вона. Хочеш вір, хочеш не вір.

О, я вірю, відповів він. Лиш не можу це довести світові.

Я вперше подумала про світ.

До чого тут світ, подумала я. А потім усвідомила, що сиджу й шию, сидячи між Шуг та містером _____. Ми утрюх сидимо напроти Тобіаса і його малюсінької коробки із цукерками. Уперше в житті я відчувала себе на правильному місці.

Любий Боже,

Ми із Софією працюємо над ковдрою. Натягнули її на каркас і поставили на ґанку. Шуг Ейвері віддала свою стару жовту сукню, щоб ми порізали її на клаптики для ковдри. Я намагаюся вшити кожен шматочок. Викрійка для ковдри чудова, називається Вибір сестри. Якщо ковдра вийде файною, то думаю віддати її Шуг, якщо ж не вийде, то залишу собі. Я хочу її залишити лише заради маленьких жовтих клаптичків, що скидаються на зірки, але не є ними. Містер _____ та Шуг пішли дорогою до поштової скриньки. У хаті тихо, тільки мухи дзижчать. Вони літають туди-сюди, сп'янілі від їжі та спеки. Їхнє дзижчання мене заколисує.

Софія на вигляд ніби про щось задумалась, але сама не знає про що. Вона нахиляється над каркасом, трошки шиє, а потім відкидається в кріслі й дивиться на подвір'я. Нарешті вона поклала голку й запитала, Чому люди їдять, міс Сілі, поясніть.

Щоб не вмерти, кажу я. А для чого ж іще? Звісно, деякі люди їдять, бо їжа їм смакує. А хтось просто ненажера. Їм подобається відчувати, як працює рот.

Це всі причини, які ти можеш назвати? Запитала вона.

Ну, іноді люди їдять, бо вони недогодовані, кажу я.

Вона здивована. Він не голодує, каже вона.

Хто? Запитала я.

Гарпо. Відповіла вона.

Гарпо?

З кожним днем він їсть усе більше.

Може, в нього глисти?

Вона насупилась. Не, каже. Не думаю що то глисти. Глисти роблять тебе голодним. Гарпо ж їсть, навіть коли не голодний.

То як, запихає в себе? Важко в це повірити, але буває, що дізнаєшся щось нове щодня. Не я, ти знаєш, але деякі люди так кажуть.

Учора на вечерю він зжер ціле деко печива.

Та ну, кажу я.

Я не брешу. І запив двома великими склянками молока. І це після вечері. Я купала діточок, готувала їх до сну. Він мав мити посуд. Замість того він вилизував його язиком.

Ну, може, він був особливо голодний. Ви важко працюєте.

Та не дуже вже й важко, сказала вона. А цього ранку на сніданок, матері його ковінька, він з'їв шість яєць. Після такої трапези не міг ходити. Коли ми прийшли на город, він мало не гепнувся без свідомості.

Якщо Софія сказала МАТЕРІ ЙОГО КОВІНЬКА — щось не так. Може, він не хоче мити посуд, припустила я. Його батько в житті не помив жодної миски.

Думаєш? Запитала вона. Йому, здається, дуже це подобається. Чесно кажучи, він любить цей домашній обов'язок набагато більше за мене. Мені краще працювати в полі чи дуркувати з тваринами. Чи навіть рубати дрова. Але він любить готувати, прибирати, робити усякі такі дрібнички по хаті.

Він справді добре готує, погоджуюсь я.

Мене дуже дивує, що до цього він ніч про то не знав. Нічого складнішого за яйко не готував, коли жив із батьком.

Закладаюсь, він дуже хотів, каже вона. Це дається йому легко, ніби вроджений дар. Але містер _____. Ти знаєш, який він.

О, він нормальний, кажу я.

Ти захворіла, міс Сілі? Перепитала вона.

Маю на увазі, він нормальний в одних речах, а в інших не дуже.

А, мовила вона. Гаразд, наступного разу, як прийде сюди, подивись чи буде щось їсти.

Я дуже чітко побачила, що він їсть. Спершу пильно його оглянула, коли він підіймався сходами. Досі худорлявий, менший за Софію вдвічі, але під комбінезоном починає випинатися невеличкий животик.

Що маєш їсти, міс Сілі? Сказав він, одразу прямуючи до пічки й хапаючи шмат смаженої курки, а потім одразу до шафки по кусень чорничного пирога. Він стоїть біля столу й жує, жує, жує. Маєш свіже молоко? Питає він.

Маю кисле, кажу я.

Він відповідає, Ну, я люблю кисле молоко. Я набрала йому трохи.

Софія, певно, тебе не годує, кажу я.

Чого ти так думаєш? Запитав він із набитим ротом.

Ну, небагато часу пройшло після обіду, а ти вже он голодний.

Він нічого не відповів. Жує.

Та й вечеря вже скоро. Десь годинки за три.

Він шукає в шуфляді ложку для кислого молока. Побачив кусень кукурудзяного хліба на полиці за пічкою, схопив його й покришив у склянку.

Ми вернулися на ґанок, він поклав ноги на поручні. Їв кисле молоко з кукурудзяним хлібом, склянку тримав аж під носом. Схожий на кабана над коритом.

А тобі їжа останнім часом нормально так залітає, я бачу, сказала я, слухаючи як він жує.

Він мовчить. Далі їсть.

Я глянула на подвір'я. Бачу, Софія суне драбину й спирає на будинок. Одягнена в старі штани Гарпо. На голові хустка.

Вона залізла по драбині на дах і почала забивати цвяхи. Луна розліталася по двору, наче звуки пострілів.

Гарпо їв і дивився на неї.

Потім він відригнув. Перпрошую, міс Сілі, каже. Заніс склянку й ложку на кухню. Вийшов і сказав Бувай.

Байдуже, що відбувається. Байдуже, хто приходить. Байдуже, що вони кажуть чи роблять. Гарпо увесь час їсть. Він думає про їжу зранку, вдень і ввечері. Його живіт росте все більше, але решта тіла ні. Він починає скидатися на вагітну жінку.

Коли народжувати? Питаємо ми.

Гарпо мовчить. Тягнеться по наступний кусень пирога.

Любий Боже,

Гарпо залишився в нас на ці вихідні. У п'ятницю ввечері після того, як містер _____, Шуг і я вже вклалися спати, я почула як хтось плаче. Гарпо сидів на сходах надворі, плакав так сильно, що, здавалось, у нього розірветься серце. О-о-о, гу-у та й гу-у-у. Руками тримався за голову, сльози й шмарклі стікали по підборіддю. Я дала

йому носовичок. Він висякався, поглянув на мене. Очі були запухлі й стиснуті як два кулаки.

Що з твоїми очима? Запитала я.

На мить він задумався, хотів вигадати якусь історійку, але врешті розповів правду.

Софія, каже.

Ти далі до неї лізеш? Запитала я.

Вона моя дружина, відповів він.

Це не означає, що ти можеш далі досаждати їй, пояснюю я. Софія тебе кохає, вона хороша дружина. Добра до дітей і гарненька. Працьовита. Побожна і здорова. Не знаю, чого ти ще від неї хочеш.

Гарпо сьорбнув носом.

Хочу, щоб вона робила те, що я накажу. Так як ти робиш для Тата.

О Боже мій, мовила я.

Коли Та каже тобі щось зробити, ти робиш, продовжив він. Коли він каже не робити, ти не робиш. Як не робиш те, що сказано, то він тебе б'є.

Часом він б'є мене й без причини, кажу я, зробила я щось чи ні.

Це правильно, каже Гарпо. Але не Софія. Софія робить що хоче, на мене взагалі не зважає. Я пробував її вдарити, а вона мені поставила синці під очима. О-о-о, гу-у, плакав він. Гу-у-гу-у-у.

Я забрала свій носовичок. Може, скинути його з тими синцями зі сходів? Подумала про Софію. Вона мене

веселить. Колись я полювала на дичину з луком і стрілами, казала вона.

Деяких жінок не можна бити, пояснюю я. Софія одна з таких жінок. До того ж вона тебе любе. Вона б із радістю зробила більшість із того, що ти хочеш, якби ти нормально її попросив. Вона не підла, не злісна. Не тримає образ.

Він сидів і хитав головою, як відсталий.

Гарпо, кажу я, струсонувши його, Софія *кохає* тебе. Ти *кохаєш* Софію.

Він глянув на мене так пильно, як тільки міг своїми розпухлими очками.

Що ти маєш на увазі?

Містер _____ одружився зі мною, щоб я доглядала за його дітьми. Я вийшла за нього заміж, бо мене змусив батько. Я не кохаю містера _____, а він не кохає мене.

Але ти його дружина, каже він, як і Софія — моя. Дружина повинна слухатись.

А Шуг Ейвері слухається містера _____? Запитала я. Це жінка, з якою він хотів одружитись. Вона кличе його Альберт, каже, як сильно смердить із його шафи. Вона то зараз худенька, але навіть набравши трохи ваги із часом, вона б придавила його, якби він хотів її зачепити хоч пальцем.

Навіщо я згадала про вагу. Гарпо знову розревівся. А потім його знудило. Він перехилився через сходи й блював-блював. Так наче всі шматки пирогів за останній рік виходили з нього. Коли шлунок став порожній,

я поклала його в ліжко в сусідній до Шуг кімнаті. Він одразу заснув.

Любий Боже,

Я ходила в гості до Софії, вона досі працює на даху.

Ця клята штука протікає, розповіла вона.

Порається біля купи дров, робить дошки для покрівлі. Поклала великий квадратний шмат дерева на пеньок і рубає, рубає, робить великі пласкі дошки. Відтак поклала сокиру й запитала, чи я хочу лимонаду.

Я пильно оглянула її. На вигляд ціла, жодної подряпини, за винятком синця на зап'ясті.

Що відбувається між вами з Гарпо? Запитала я.

Що ж, відповіла вона, він перестав так багато їсти. Але, може, він був під дією чарів.

Він намагається стати більшим і бути як ти, сказала я.

Вона різко вдихнула. Ну, я так і думала, мовила вона й повільно видихнула.

Усі дітки прибігли з криками, Мамо, мамо, ми хочемо лимонаду. Вона наповнила п'ять склянок для них і дві для нас. Ми всі сиділи на дерев'яній гойдалці, яку вона

змайструвала минулого літа й повісила в затінку в кінці ганку.

Мені починає набридати Гарпо, зізналась вона. Усе, про що він переймається з того часу, як ми одружились, це те, як зробити мене слухняною. Йому треба не жінка, а собака.

Він твій чоловік, кажу я. Мусиш лишатися з ним. А куди ти підеш?

Чоловіка сестри забрали у військо, сказала вона. У них немає дітей, Одесса любить дітей. У нього є невеличка ферма. Може, залишусь у них на трохи. Я й діти.

Я подумала про свою сестричку Нетті. Думка була такою гострою, що вколола мене в серце. Хтось, до кого можна втекти. Біль від цього нестерпний.

Софія править своє, хмурачись на свою склянку.

Він більше не задовольняє мене в ліжку, каже вона. Колись було таке, що варто йому мене торкнутися — я втрачаю голову. А тепер, коли він мене торкається, я просто не хочу, щоб мене чіпали. Якось він заліз на мене, і я подумала, що це єдина позиція, у якій він хотів би бути. Вона сьорбнула лимонаду. Мені подобався цей аспект життя, продовжила вона. Раніше я бігла за ним додому з поля. Заводилась лише від вигляду того, як він укладає дітей спати. Але тепер ні. Тепер я постійно втомлена. Нуль інтересу.

Ну-ну, кажу я. Переспи з цією думкою, може, бажання повернеться. Але я це сказала, аби щось сказати. Я нічого про це не знаю. Містер _____ залазить на мене, робить свою справу, за десять хвилин ми вже спимо.

Я відчуваю якесь збудження внизу, лише коли думаю про Шуг. Це так, наче ти біжиш у кінець дороги, яка завертає на ту саму дорогу.

Знаєш, що найгірше? Запитала вона. Найгірше те, що він і не помічає, мені здається. Він залазить на мене й насолоджується собою, як і завжди. Байдуже, що я думаю. Що я відчуваю. Усе для нього. Сердечними почуттями там і не пахне. Вона пирхнула. Мені хочеться його вбити через те, як він це робить.

Ми озирнулись на стежку до хати й побачили Шуг та містера _____, що сиділи на сходах. Він нахилився до неї й дістав щось із волосся.

Не знаю, мовила Софія. Може, я нікуди не піду. Глибоко в душі я все ще кохаю Гарпо, але... Він мене дуже втомлює. Вона позіхнула. Засміялась. Мені треба відпочинок, каже. Вона повернулась до купи дров, продовжила робити дошки для даху.

Любий Боже,

Софія не збрехала щодо своїх сестер. Усі вони міцні й здорові дівчата, наче амазонки. Приїхали рано вранці двома бричками, щоб забрати Софію. У неї не було багато речей, лиш одяг дітей та її вбрання, матрац, який вона зробила минулої зими, дзеркало та крісло-гойдалка. Діти.

Гарпо сидів на сходах, прикидався шо йому байдуже. Він майструє сіті для риболовлі. Час від часу підіймає голову й дивиться в бік річечки, насвистує якусь мелодію. Вона відрізняється від звичного насвистування. Цей свист звучить так, наче його забули на дні банки, а банка лежить на дні річки.

В останній момент я вирішила віддати ковдру Софії. Не знаю, яким буде будинок її сестри, але нам останнім часом було холоднувато. Як я знаю, вона з дітьми спатиме на підлозі.

І ти отак відпустиш її? Запитала я Гарпо.

Він глянув на мене так, ніби я поставила найдурніше у світі запитання. У відповідь пирхнув, Вона вже вирішила поїхати. Як я її зупиню? Нехай собі їде, сказав він, зиркаючи на бричку її сестри.

Ми сиділи разом на сходах. З дому доносилися глухі звуки туп-туп-тупотіння пухких та міцних ніг. Усі Софіїні сестри рухалися одночасно, й будинок від того ходив ходором.

Куди ми їдемо? Запитала старшенька донька.

Їдемо в гості до тітки Одесси, сказала Софія.

Татко з нами? Запитала мала.

Не, відповіла Софія.

Як це так, що татко не їде? Запитала інша дитина.

Татко мусить залишитись тут і доглядати за будинком.

А ще за Ділзі, Коко й Бу.

Син підійшов до батька і пильно подивився йому в очі.

Ти не їдеш? Запитав він.

Гарпо відказав, Не.

Хлопчик прошепотів малюкові, що повзав по підлозі,
Татко з нами не їде, що ти скажеш на це?

Дитинка завмерла, напружилась, пукнула.

Ми всі засміялися, але все одно було сумно. Гарпо підняв
маля, перевірів підгузок і пішов його змінити.

Не думаю, що він брудний, сказала Софія. Це просто
газики.

Але він все одно змінив підгузок. Був із дитиною
в куточку малого ганочка, трохи далі від інтенсивного руху.
Старим сухим підгузком він витер собі очі.

Урешті, віддав Софії малятко, і вона підхопила його
однією рукою, закинула на плече сумку з пелюшками та
їжею, зібрала решту діток і сказала попрощатись із Татком.
Потім, як могла з дитиною та всіма речами, обійняла мене
й залізла на бричку. У кожної сестри, крім тих, хто
заправляв мулами, між ногами сиділо по дитині. Повз
будинок вони мовчки виїхали з двору Софії та Гарпо.

Любий Боже,

Софії немає шість місяців, Гарпо став іншою людиною. Раніше стирчав удома, тепер постійно в роз'їздах.

Я поцікавилась, що відбувається. Він сказав, Міс Сілі, я дізнався багато нового.

Перше, що він дізнався, це те, що він симпатичний. Друге — розумний. Плюс, він може заробляти. Не сказав лише, хто його цьому навчив.

Я не чула такого стукотіння молотком ще із часів до від'їзду Софії, але щовечора після поля він орудує молотком і забиває цвяхи. Часом приходить його друга Свейн. Вони удвох працюють цілу ніч. Містер _____ навіть мусив сваритися з ними, щоб вони припинили шуміти.

Що будujete? Запитала я.

Танцювальний бар, відповів він.

Аж тут?

Не дальше, ніж інші.

Не знаю інших, окрім Щасливої Зорі.

Бар мусить стояти десь у лісі, пояснив Гарпо. Тоді нікому не заважатиме гучна музика. Танці. Бійки.

Убивства, додав Свейн.

Та й поліціянти не знатимуть, де нас шукати, сказав Гарпо.

А що скаже Софія про те, що ти робиш із її будинком? Запитала я. У випадку, якщо вона з дітьми повернеться. Де вони спатимуть?

Вони не повернуться, сказав Гарпо, збиваючи до купи дошки для прилавка.

Звідки ти знаєш? Запитала я.

Він не відповів. Продовжив працювати, майструвати разом зі Свейном.

Любий Боже,

У перший тиждень не прийшов ніхто. На другий тиждень прийшло троє чи четверо гостей. Третього тижня один. Гарпо сидить за своїм прилавком, слухає, як Свейн налаштовує програвач.

У нього в барі є холодні напої, барбекю, фляки, магазинний хліб. Немає лише відвідувачів.

Я зійшла стежиною у двір, постояла, зазирнула всередину. Гарпо вигулькнув та помахав мені.

Заходь, міс Сілі, промовив він.

Не, дякую, відповіла я.

Містер _____ час від часу туди спускається, п'є холодні напої, слухає Свейна. Міс Шуг час від часу теж туди ходить. Вона досі носить свої сорочечки, а я досі заплітаю їй колоски, але волосся вже відростає, і вона каже, що скоро буде вирівнювати його.

Шуг дивує Гарпо. Одна з причин — вона говорить усе, що спадає на думку, про ввічливість я мовчу. Часом я помічаю, як він витріщається на неї, коли думає, що я не бачу цього.

Одного дня він сказав, Ніхто не хоче пертися аж сюди, щоб послухати Свейна. Я так подумав, чи погодиться Королева Бджіл співати в мене?

Не знаю, відповідаю я. Їй уже набагато краще, вона постійно щось мугикає або наспівує. Вона напевно була б щаслива повернутись до роботи. Чому б тобі не запитати в неї?

Шуг сказала, що його бар не схожий на ті місця, до яких вона звикла, але думає, що може прикрасити його піснею.

Гарпо та Свейн умовили містера _____ дати їм старі плакати Шуг, які той тримав у шафі. На них вони викреслили напис Щаслива Зоря на Коулмен-роуд і натомість вписали У Гарпо на плантації _____. Розвішали оголошення на деревах на перехресті нашої дороги та шляху в місто. У перший суботній вечір прийшло стільки людей, що вмістилися не всі.

Шуг, Шуг, солоденька, ми думали, що ти померла.

П'ятеро з десяти гостей віталися з Шуг цими словами.

Тю, а я думала, то ти помер, відповідала Шуг, широко всміхаючись.

Нарешті я можу побачити, як Шуг Ейвері працює. Дивитися на неї. Слухати її.

Містер _____ не хотів, щоб я йшла з ним. Дружини не ходять у такі місця, сказав він.

Та, але Сілі йде з нами, мовила Шуг, поки я вирівнювала їй волосся. А що як мені стане зле, як почну співати, сказала вона. А що як зав'язки на сукні розпустяться? Вона одягнена в приталену червону сукню, а бретельки наче зроблені з двох ниточок.

Містер _____ щось промимрив, одягаючись. Моя дружина не може цього зробити. Жодна моя дружина... він продовжував мимрити.

Шуг Ейвері врешті сказала, Як добре, що я не твоя клята дружина.

Тоді він замовк. Ми втрюх спустилися до Гарпо. Я та містер _____ сиділи за одним столом. Містер _____ цмулив віскі. Я — прохолодний напій.

Спочатку Шуг заспівала пісню про когось на ім'я Бессі Сміт. Пояснила, що Бессі — то її знайома. Стара подруга.

Пісня називалася Хорошого чоловіка знайти важко. На одну мить її погляд зупинився на містерові _____, коли вона співала цю пісню. Я теж поглянула на нього. Він сидів увесь надутий, як на такого маленького чоловічка. З вигляду наче ледь стримувався, щоб не зірватися зі свого місця. Я подивилася на Шуг і відчула, як моє серце стиснулось. Мені було так боляче, що я аж прикрила його

рукою. Думаю, з таким самим успіхом я могла б валятися під столом, а вони б і не помітили. Ненавиджу свій вигляд, ненавиджу свій одяг. У моїй шафі є лише одяг для походу в церкву. А містер _____ розглядає блискучу чорну шкіру Шуг у її тісній червоній сукенці, на ніжках нахабні червоні черевички. Хвилі волосся виблискують.

Аж тут я відчула, як сльози стікають по підборіддю.

Я збентежена.

Йому подобається дивитися на Шуг. Мені подобається дивитися на Шуг.

Але Шуг подобається дивитися лише на одного з нас. На нього.

Але ж так і має бути. Я це знаю. Але якщо це так, чому ж моє серце так сильно болить?

Моя голова опустилася майже на рівень склянки.

А потім я почула своє ім'я.

Шуг промовляє Сілі. Міс Сілі. І я підводжу голову, щоб глянути де вона.

Вона промовила моє ім'я знову. Каже, наступна пісня має назву Пісня Міс Сілі. Тому що вона дістала її гребінцем із моєї голови, коли я хворіла.

Спочатку вона мугикала, як це робила вдома. А потім почала співати слова.

Пісня знову про те, як якийсь чоловік погано з нею поводить. Але я не слухаю слів. Я дивлюся на неї і підспівую мелодійці.

Уперше хтось створив щось і назвав це на мою честь.

Любий Боже,

Скоро настане час, коли Шуг поїде. Щовихідних вона тепер співає в пабі Гарпо. Він заробляє на ній добрі гроші, вона теж отримує частину. До того ж вона міцнішає. У перші вечори деякі пісні в неї виходили слабо, але нормально, а тепер вона співає на повну силу. Люди на подвір'ї без проблем її чують. Вони зі Свейном гарно звучать у дуеті. Вона співає, він працює з програвачем. У Гарпо файно. Невеличкі столики по всій кімнаті, на них стоять свічки, які я зробила, надворі теж багато столичків, на березі. Іноді я дивлюся на стежку від будинку, що веде до бару, і будинок Софії має такий вигляд, наче там оселився рій світлячків. Шуг із нетерпінням чекає кожного вечора.

Одного разу вона сказала мені, Що ж, міс Сілі, мені час їхати.

Коли? Запитала я.

На початку наступного місяця, відповіла вона. У червні. Червень — хороший час вийти у світ.

Я мовчу. Почуття такі ж, як і тоді, коли поїхала Нетті.

Вона підійшла й поклала руку мені на плече.

Він б'є мене, коли тебе немає вдома, сказала я.

Хто? Перепитала вона. Альберт?

Містер _____, кажу я.

Не можу повірити, каже вона. Майже упала на лавку поруч зі мною.

За що він тебе б'є? Запитала вона.

За те, що я — не ти.

О, міс Сілі, мовила вона й обійняла мене.

Ми сиділи ось так в обіймах десь пів години. Потім вона цьомнула мене в плече й підвелася.

Я не поїду, сказала вона, поки не переконаюсь, що Альберт навіть не матиме на думці підіймати на тебе руку.

Любий Боже,

Тепер, коли ми знаємо, що вона скоро поїде, вони сплять разом. Не щоночі, але майже, з понеділка по п'ятницю.

Він ходить до Гарпо, щоб дивитись її виступи. Та й просто дивитись на неї. А потім пізно вночі вони вертаються. Хихочуть і говорять і борюкаються до ранку.

Потім вони лягають у ліжко, аж поки не настає час їй готуватися йти знову на роботу.

Коли це трапилось уперше, це було випадково. Почуття їх захопили. Так сказала Шуг. Він же не сказав нічого.

Вона запитала мене, Скажи чесно, каже, ти проти того, щоб Альберт спав зі мною?

Я подумала, Мені байдуже, з ким спить Альберт. Але не сказала цього вголос.

Я сказала, Ти можеш знову завагітніти.

Вона каже, Не, у мене є губка² і всяке таке.

Ти досі його кохаєш? Питаю я.

Вона каже, Я відчуваю до нього те, що називають пристрастю. Якби я коли-небудь мала чоловіка, це був би він. Але він слабак, сказала вона. Не може визначитись, чого хоче. І з твоїх розповідей, він ще й забіяка. Деякі речі я в ньому люблю. Він гарно пахне для мене. Він смішить мене.

Тобі подобається з ним спати? Запитую я.

Так, Сілі, відповіла вона, мушу зізнатися, я дуже це люблю. А ти ні?

Не, кажу я. Містер _____ підтвердить, мені взагалі не подобається. Як це? Він залазить на тебе, задирає нічну сорочку до талії, входить. У більшості випадків я прикидаюсь, наче мене немає. Він і не відрізнить. Ніколи не питає, як я почуваюсь, ні слова. Просто робить свою справу, злізає, засинає.

Вона розсміялась. Робить свою справу, каже вона. Робить справу. Чому, міс Сілі. З твоїх уст це звучить так, наче він

справляє на тобі нужду.

Я так себе й почуваю, кажу я.

Вона вмить перестала сміятись.

Тобі ніколи не подобалось? Спантеличено запитала вона. Навіть із батьком твоїх дітей?

Ніколи, відповіла я.

Тоді виходить, міс Сілі, каже вона, що ти досі незаймана.

Що? Перепитала я.

Слухай, провадила далі вона, там унизу, у твоїй вульві, є маленький пиптик, який розігрівається, коли ти займаєшся сама знаєш чим. Він стає все гарячішим, а потім плавиться. Це найкращий момент. Інші моменти теж непогані, каже вона. Багато смоктання, у різних місцях, каже вона. Багато рухів пальцями та язиком.

Пиптик? Пальці та *язик*? Моє лице таке гаряче, що саме зараз розтане.

Вона каже, Ось, візьми дзеркало й піди поглянь на себе там, унизу, закладаюсь, ти ніколи не бачила її, правда?

Ні-а.

Закладаюсь, ти й не бачила Альберта там, унизу.

Я відчувала його, сказала я.

І ось стою із дзеркалом.

Що, соромишся навіть піти й глянути на себе? А в тебе дуже милий вигляд, мовила вона й засміялась. Уся так гарно вдягнена, готова йти до Гарпо, гарно пахнеш і все таке, але боїшся глянути на свою власну вульву.

Ходи побудеш зі мною, поки я дивитимусь, сказала я.

І ми побігли до моєї кімнати, як двійко неслухняних дівчаток.

Стережи двері, наказала я.

Вона реготнула. Гаразд, каже. Нікого немає. Горизонт чистий.

Я прилягла на ліжко й задерла сукню. Стягнула труси. Засунула дзеркало собі між ноги. Уф. Стільки волосся. Статеві губи чорні. А середина — як волога троянда.

Вона гарніша, ніж ти уявляла, хіба ні? Сказала Шуг із дверей.

Вона моя, сказала я. А де пиптик?

Із самого верху, каже вона. Частина, що трохи випирає.

Я подивилась на неї і торкнулась пальцем. Мене пробрав дроз. Не дуже сильний. Але достатній для того, щоб зрозуміти, що це потрібний пиптик. Напевно.

Вона мовила, Поки ти там розглядаєш, подивись і на свої груди. Я задерла сукню вище й подивилась на груди. Подумала про те, як мої діти їх смоктали. Згадала легенькі сироти, що були й тоді. Часом і більші. Годувати груддю — це найкраща частина материнства.

Альберт і Гарпо йдуть, мовила вона. Я натягнула труси й розправила сукню. Відчула, ніби ми робимо щось погане.

Мені байдуже, чи ти спиш із ним, сказала я.

І вона повірила мені на слово.

Я теж повірила собі на слово.

Але коли я чую їх уночі, усе, що можу зробити — це накритися ковдрою з головою і гратися пальцями з моєю кнопочкою та грудьми й плакати.

Любий Боже,

Одного вечора, коли Шуг виступала перед повним залом, хто ж іще міг прийти до Гарпо, як не Софія.

Вона з високим і плечистим чоловіком, який виглядає як боксер.

Вона ж на вигляд усе така ж міцна та жвава.

О, міс Сілі, вигукнула вона. Як добре знову тебе побачити. Навіть містера _____ приємно бачити, каже вона. Вона взяла його за руку. Навіть якщо ваш потиск руки слабенький, мовила вона.

Він прикинувся, що теж радий її бачити.

Ось, сказав він, підсуваючи крісло. Випий чогось холодненького.

Дайте-но мені стопку самогону, сказала вона.

Боксер підсунув крісло, повернув його спинкою до себе, пригорнув Софію, наче вони в себе вдома.

Я помітила, як Гарпо йде кімнатою зі своєю жовтошкірою дівчиною. Він глянув на Софію, наче на привида.

Це Генрі Броднекс, мовила Софія. Усі кличуть його Руйнівник. Хороший друг родини.

Як ви? Сказав він. Приємно усміхнувся, і ми продовжили насолоджуватись музикою. Шуг одягнена в золоту сукню, а декольте таке відкрите, що майже видно соски. Усі наче сподіваються, що сукня розійдеться. Але тканина досить міцна.

Ой йой, сказав Руйнівник. Пожежники не допоможуть. Викликайте верховного суддю.

Містер _____ прошепотів до Софії. Де твої діти?

Вона пошепки відповіла, Мої діти вдома, а де твої?

Він замовк.

Обоє дочок завагітніли і поїхали з дому. Баб то сідає, то виходить із в'язниці. Якби Бабів дідусь не був чорношкірим дядьком шерифа, який схожий на нього як дві краплі води, то його б уже лінчували.

Не можу повірити в те, який файний вигляд має Софія.

Більшість жінок із п'ятьма дітьми змарнілі, мовила я до неї через стіл, коли Шуг закінчила пісню. Ти виглядаєш так, наче готова народити ще п'ятьох.

О, мовила вона, у мене вже шестеро, міс Сілі.

Шестеро. У мене шок.

Вона оглянулась на Гарпо. Життя не зупиняється, коли йдеш із дому, міс Сілі. Ти й сама знаєш.

Моє життя зупинилось, коли я пішла з дому, подумала я. Але потім подумала знову. Воно зупинилося з містером _____, але почалось заново із Шуг.

Шуг підійшла, вони із Софією обійнялись.

Шуг мовила, Дівчино, маєш неймовірний вигляд, справді.

І тут я зрозуміла, що часом Шуг говорить і поводить ся як чоловік. Дівчино, маєш неймовірний вигляд, так говорять жінкам чоловіки. Жінки завжди балакають про волосся та здоров'я. Скільки дітей народилось, а скільки померло, а в кого прорізались зубки. Але не про те, який гарний вигляд має жінка, яку вони обіймають.

Очі всіх чоловіків у залі приклеєні до грудей Шуг. Мої очі теж. Відчуваю, як твердіють під сукнею мої соски. Мій пиптик теж підіймається. Шуг, говорю я до неї подумки, Дівчинко, ти маєш приголомшливий вигляд, Господь бачить.

Що ти тут робиш? Питає Гарпо.

Прийшла послухати міс Шуг, відказує Софія. У тебе тут красиво, Гарпо. Вона оглянула приміщення. Її очі видавались вдоволеними.

Це шкандаль, жінка з п'ятьма дітьми розважається ввечері в барі, сказав Гарпо.

Очі Софії стали холодними. Вона глянула на нього з ніг до голови.

З того часу, як він перестав напихатися їжею, він трохи набрав, лице, голова й решта розповніли, але то через постійне пиття самогонки та поїдання залишків барбекю. Тепер він по статурі майже такий, як вона.

Жінка потребує трохи веселощів, час від часу, мовила вона.

Жінка мусить сидіти вдома, відказав він.

Це мій будинок, сказала вона. Хоча й не сперечаюсь, що йому краще бути рестораном.

Гарпо глянув на боксера. Він трохи відсунув крісло, підняв свій напій.

Я не беру участі у Софіїних битвах, мовив він. Моя робота — любити її та водити всюди, де вона хоче.

Гарпо видихнув із полегшенням.

Потанцюймо, сказав він.

Софія реготнула, підвелась. Охопила його руками за шию. Вони повільно вийшли на танцмайданчик.

Жовтошкіра дівчини Гарпо насупилась, перехилившись через барну стійку. Вона хороша дівчинка, приязна і все решта, але вона така, як я. Робить усе, що накаже Гарпо.

Він дав їй прізвисько, Мишка.

Згодом Мишка набралась сміливості, щоб утрутитись.

Гарпо кружляв із Софією так, щоб вона її не помітила. Але Мишка наполегливо стукала його по плечу.

Врешті-решт вони із Софією перестали танцювати. Стояли за два фути від нашого столу.

Шуг мовила, Ой-йой, і показала підборіддям у їхній бік, зараз щось вибухне.

Хто ця жінка, сказала Мишка, своїм писклявим, майже підлітковим голоском.

Ти знаєш, хто це, відповів Гарпо.

Мишка звернулась до Софії. Мовила, Краще дай йому спокій.

Добре, сказала Софія. Розвернулась до дверей.

Гарпо схопив її за руку. Тобі нікуди не треба йти, сказав він. Чорт забирай, це ж твій дім.

Мишка каже, Що це означає, як то її дім? Вона кинула тебе. Кинула будинок. Усе скінчено, сказала вона Софії.

Софія відповіла, Мені підходить. Спробувала вирвати руку з хватки Гарпо. Він міцно її тримав.

Слухай-но, Мишко, сказав Гарпо, Хіба чоловік не може потанцювати зі своєю дружиною?

Мишка відповіла, Не може, якщо він мій хлопець. Зрозуміла, сучко, сказала вона Софії.

Софії набридла Мишка, це видно по її вухах. Вони ніби відсунулись назад. Але вона мовила знову, щоб закінчити сварку, Слухай, мені все підходить.

Мишка ударила її по голові.

Навіщо вона це зробила. Софія не займається такими дівчачими штуками, як ляпаси. Вона стисла кулак, відвела його назад і вибила Мишці два бокові зуби. Мишка упала на підлогу. Один зуб був у неї на губах, другий у моїй склянці з напоєм.

Потім Мишка почала бити Гарпо по нозі черевиком.

Виведи звідси цю суку, кричала вона, кров та слина стікали їй по підборіддю.

Гарпо та Софія стояли поруч, дивилися вниз на Мишку, але не думаю, що вони чули її крики. Гарпо досі тримав Софію за руку. Минуло десь пів хвилини. Нарешті він відпустив її руку, нахилився і взяв бідну Мишку на руки. Вона рюмсала, як дитина.

Софія підійшла й покликала боксера. Вони вийшли через двері й не оглядались. І ми почули, як завелась машина.

Любий Боже,

Гарпо миє підлогу. Витирає стільницю, запалив цигарку, виглянув надвір, походив туди-сюди. Мишка бігає навколо нього, намагається привернути до себе його увагу. Коханий, поглянь, коханий, подивись, примовляє вона. Гарпо дивиться крізь неї, пахкає димом.

Мишка прийшла в кут, де сиділи ми з містером _____. Вона тепер має два золоті зуби збоку, увесь час либиться. Але тепер плаче. Міс Сілі, мовила вона, Що не так із Гарпо?

Софія у в'язниці, кажу я.

У в'язниці? Вона подивилася на мене так, наче я сказала, що Софія на місяці.

За що її посадили? Запитала вона.

Нахамила дружині мера, сказала я.

Мишка підсунула крісло. Глянула на мою шию.

Яке твоє справжнє ім'я? Запитала я її. Мері Агнес, каже вона.

Скажи Гарпо, щоб називав тебе на ім'я, мовила я. Може, тоді він стане помічати тебе, навіть коли заклопотаний.

Вона спантеличено на мене глянула. І тоді я почала розказувати. Я розповіла їй усе, що мені та містерові _____ повідала сестра Софії.

Софія з боксером та всіма дітьми сіли в машину боксера й поїхали в місто. Вилізли з машини на вулицю, виглядали поважно. А потім підійшов мер із дружиною.

Ой, ці дітки, мовила дружина мера, ховаючи свою кишенькову книжку. Вони такі милі, як маленькі гудзички, сказала вона. Зупинилась, погладила одного з дітей по голові. Сказала, І мають такі міцні білі зубки.

Софія та боксер мовчали. Чекали, поки вона піде. Мер також чекав, стояв поодаль, вичікувально тупав ногою і спостерігав за нею з легкою усмішкою. Ну, Міллі, мовив він. Завжди заглядаєшся на цих кольорових. Міс Міллі ще погладила дітей, врешті глянула на Софію та боксера. На його машину. Помітила годинник у Софії на руці. І сказала до неї, Усі твої дітки такі охайні, каже вона, ти хотіла б працювати на мене, бути моєю служницею?

Чорта лисого, відказала Софія.

Повтори, сказала вона.

Чорта лисого, повторила Софія.

Мер глянув на Софію, відштовхнув свою дружину з дороги. Випнув груди. Дівко, що ти сказала міс Міллі?

Софія йому й каже, Я сказала — Чорта лисого.

Мишка не може всидіти на місці. Вона чекає. Знову дивиться на мою шию.

Не розкажуй далі, мовив містер _____. Ти знаєш, що стається, коли хтось дає ляпаса Софії.

Мишка зблідла. О ні, мовила вона.

Та що ні, сказала я. Софія вирубала того чоловіка.

Поліціанти приїхали, почали хапати дітей, які вже зібрались навколо мера, лупити їх головами одне об одного. Софія почала битися по-справжньому. Вони притисли її до землі.

До цього моменту я розказувала спокійно. Мої очі наповнились слізьми і здушило горло.

Бідна Мишка вся зіщулилась на тому кріслі, вона тремтіла.

Вони побили Софію, продовжив містер _____.

Мишка скочила, неначе пружина, помчала за стійку до Гарпо, охопила його в обійми. Вони тримали один одного в обіймах, плакали.

А що робив боксер під час цього всього? Запитала я сестру Софії, Одесу.

Він хотів заступитися, розповіла вона. Софія ж сказала, Ні, забери дітей додому.

Поліціанти й так уже наставили на нього пістолети. Зайвий рух, і він мертвий. А дітей шестеро, розумієш.

Містер _____ благав шерифа дозволити нам побачити Софію. Баб постійно в щось вв'язувався, але мав схожу зовнішність до шерифа, тож вони з містером _____ були майже як сім'я. А все тому, що містер _____ знав що він теж кольоровий.

Дружина твого сина божевільна жінка, сказав шериф. Ти знаєш про це?

Містер _____ каже, Так сер, ми то знаєм. Намагалися йому то пояснити дванайцять років. Ще до того, як вони оженились. Софія з родини божевільних, сказав містер _____, вона не винна. І знову ж таки, шериф точно знає, які ті жінки є.

Шериф задумався про жінок, яких знає, і сказав, Це точно, так і є.

Містер _____ продовжив, Ми їй теж скажемо, що вона божевільна, якщо тільки вдасться з нею зустрітись.

Зробимо все можливе, щоб вдалося, сказав шериф. І ще скажіть їй, що їй пощастило взагалі вижити.

Коли я побачила Софію, то не зрозуміла, чому вона взагалі вижила. Вони розтрощили їй череп, роздробили ребра. Вони розірвали їй ніс збоку. Одне око тепер сліпе. Вона вся в забоях, з ніг до голови. Язик розміром із мою долоню, стирчить між зубами, як шмат гуми. Вона не може говорити. Шкіра кольору баклажана.

Я так злякалась, що ледь не випустила з рук сумку. Але я втримала ручку. Поклала сумку на підлогу камери, дістала щітку та гребінець, нічну сорочку, гамамеліс, спирт і почала приводити її до ладу. Кольоровий доглядач приніс мені води, щоб помити її, тож я почала з її очей, двох щілин на обличчі.

Любий Боже,

Софію поставили працювати у в'язничні пральні. Цілий день із п'ятої до восьмої вона пере одяг. Брудні уніформи в'язнів, ще брудніші простирадла й ковдри, що купами височать над її головою. Ми бачимось із нею двічі на місяць. Зустріч триває пів години. Лице в неї пожовтіло і виглядає хворобливо, пальці — наче жирні сосиски.

Тут усе брудне, розповідає вона, навіть повітря. Їжа така погана, що може вбити. Тут таргани, миші, мухи, блохи та навіть одна-дві змії. Скажеш хоча б слово, вони тебе роздягають і змушують спати на цементній підлозі без світла.

Як ти справляєшся? Питаємо ми.

Щоразу, як вони просять мене щось зробити, міс Сілі, я поведжусь як ти. Одразу беруся за справу й роблю те, що кажуть.

Вигляд вона мала дикий, коли це промовляла, а сліпе око блукало кімнатою.

Містер _____ глибоко вдихнув. Гарпо тяжко зітхнув. Міс Шуг вилаялась. Вона приїхала з Мемфісу спеціально, щоб зустрітись із Софією.

Я ж не могла дібрати слів, щоб сказати, як почуваюсь.

Я хороший в'язень, мовила вона. Найкращий, якого вони могли бачити. Вони не можуть повірити, що це я нагрубіянила жінці мера й побила самого мера. Вона засміялась. Її сміх був схожий на якусь пісню. Ту, де всі повернулись додому, окрім тебе.

Проте дванацять років — це надто довгий період, щоб поводитись добре, сказала вона.

Може, тебе випустять за хорошу поведінку, озвався Гарпо.

Хорошої поведінки ніколи не достатньо для них, каже Софія. Нічого не приверне їхньої уваги, окрім плазування перед ними на колінах та облизування їхніх чоботів. Я мрію про вбивство, сказала вона, мрію про вбивство в сні й наяву.

Ми всі затихли.

Як діти? Запитала вона.

Вони в порядку, каже Гарпо. Поруч із ними Одесса та Мишка, вони справляються.

Передайте спасибі Мишці, сказала вона. А Одесі скажіть, що я про неї думаю.

Любий Боже,

Ми всі разом сиділи за столом після вечері. Я, Шуг, Містер _____, Мишка, боксер, Одесса та ще дві Софіїні сестри.

Софія довго не протримається, мовив містер _____.

Так, погодився Гарпо, вона виглядає трохи скаженою.

А що їй ще було говорити, мовила Шуг, Господи.

Нам потрібно щось робити, сказав містер _____, і то швидко.

Що ми можемо зробити? Запитала Мишка. Вона мала виснажений вигляд, усі діти Софії та Гарпо висіли на ній одночасно, але вона трималася. Волосся порідшало, білизна стирчить з-під одягу, але вона трималася.

Треба її визволити, сказав Гарпо. Купити динаміт у тієї компашки, яка будує міст вниз по дорозі, підірвати усю в'язницю до біса.

Заткни пельку, Гарпо, каже містер _____, ми намагаємось думати.

Я придумав, каже боксер, треба пронести туди рушницю. Ну, він почував підборіддя, а може, просто пилочку для нігтів.

Не, мовила Одесса, якщо вона отак втече, то за нею одразу буде погоня.

Ми із Мишкою мовчимо. Не знаю, про що думає вона, але я думаю про янголів, і про те як Бог приїздить на колісниці, низенько нахиляється й забирає нашу Софію додому. Бачу цю картину як ясний день. Янголи всі в білому, з білим волоссям та білими очима, альбіноси. Бог

теж білий, на вигляд як якийсь огрядний білошкірий чоловік, що працює в банку. Янголи грають на своїх цимбалах, один із них сурмить у ріг, Бог дихає вогнем, і вмить Софія стає вільною.

У наглядача є чорношкірі родичі? Запитав містер _____.

Усі мовчать.

Врешті заговорив боксер. Як його звуть? Запитав він.

Годжес, сказав Гарпо. Баббер Годжес.

Син старого Генрі Годжеса, сказав містер _____.
Колись жив у старому маєтку Годжесів.

У нього ще брат Джиммі? Запитала Мишка.

Та, сказав містер _____. Брат Джиммі.
Одружений із тією дівчиною Квітменів. Батько тримає
крамницю. Ти їх знаєш?

Мишка похилила голову. Щось пробубоніла.

Що-що ти кажеш? Перепитав містер _____.

Мишка розчервонілась. Вона знову пробубоніла.

Він твій хто? Знову перепитав містер _____.

Двоюрідний брат, сказала вона.

Містер _____ подивився на неї.

Батько, мовила вона. Вона зиркнула в бік Гарпо.
Опустила очі на підлогу.

Йому відомо про це? Запитав містер _____.

Так, відказала вона. У нього троє дітей від моєї мами.
Двоє молодші за мене.

Його братові про це відомо? Запитав містер _____.

Одного разу він прийшов до нас додому з містером Джиммі, роздав нам усім по четвертаку і сказав, що ми на вигляд справжні Годжеси.

Містер _____ сперся на спинку крісла й відхилився на задніх ніжках, пильно оглянув Мишку з ніг до голови. Мишка відкинула своє масне волосся з обличчя.

Так, мовив містер _____. Я бачу схожі риси. Він хитнувся кріслом уперед і знову поставив його рівно на підлозі.

Що ж, скидається на те, що підеш до нього ти.

Куди піду, запитала Мишка.

На зустріч із наглядачем. Він твій дядько.

Любий Боже,

Ми одягнули Мишку так, щоб вона скидалася на білу жінку, лиш тільки на одязі були латки. Її сукня була прокрохмалена та випрасувана, туфлі з пряжками на високих підборах, а також старий капелюх, який хтось віддав Шуг. Ми дали їй стару кишенькову книжечку, на вигляд як стебновану ковдру, й маленьку чорну Біблію.

Помили їй волосся й вичистили увесь бруд, а потім я заплела їй дві кіски, які перехрещувалися на потилиці. Ми помили її начисто і вона від того пахла, як добротного вимита підлога.

Що я скажу? Запитала вона.

Скажи, що ти живеш із чоловіком Софії, і що її чоловік каже, що Софію недостатньо карають. Скажи, що вона регоче з того, як їй вдається дурити охоронців. Скажи, що їй добре там, де вона є. Вона навіть щаслива, допоки їй не треба бути прислужницею білої леді.

Боже милосердний, мовила Мишка, як мені взагалі язик повернеться таке сказати?

Він запитає, хто ти така, зроби все, щоб він пригадав. Розкажи йому, яким важливим був той четвертак, який він тобі колись дав.

Та це було п'ятнацять років тому, сказала Мишка, він того не пам'ятатиме.

Змусь його побачити в тобі кров Годжесів, сказала Одесса. Він згадає.

Скажи йому, що хочеш побачити справедливість на власні очі. Але запевнишся, що він зрозумів, що ти живеш із чоловіком Софії, примовляла Шуг. Запевнишся, що ти втовкмачиш йому той момент, що вона щаслива бути там, де є зараз, і що найгірше, що може з нею статися — це стати прислугою білій леді.

Не знаю, озвався боксер. Це все звучить як старе добре підлизування до дядьків-хазяїв¹⁰.

Шуг пирхнула, Ну, каже вона, на те вони й дядьки.

Любий Боже,

Бідолашна Мишка прийшла додому кульгаючи. Сукня розірвана. Капелюха немає, а з однієї туфельки відпав каблук.

Що трапилось? Запитали ми.

Він побачив у мені кров Годжесів, мовила вона. І йому це взагалі не сподобалось.

Гарпо вийшов із машини й піднявся сходами. Мою дружину побили, а мою дівчину зґвалтували, озвався він. Мені варто повернутись туди зі зброєю, може, взагалі спалити те місце, спалити тих білих до чорта лисого.

Стулися, Гарпо, мовила Мишка, дай я розповім.

І вона розповіла.

Тільки-но я зайшла у двері, він мене впізнав, сказала вона.

Що він сказав? Запитали ми.

Сказав, Шо ти хочеш? Я відповіла, Я прийшла, бо потребую побачити справедливість на власні очі. Що-що ти хочеш? Перепитав він.

Я сказала все, що ви мені казали. Про недостатнє покарання для Софії. Що вона, така міцна дівчина, щаслива у в'язниці. Що найбільша її тривога — це стати служницею якоїсь білої леді. З цього ж сама бійка й почалась, розповіла я йому. Дружина мера запитала Софію, чи не хоче вона прислужувати їй. Софія сказала, що вона ніякої роботи не робитиме для жодної білої жінки, не те що бути служницею.

Справді? Запитав він, розглядаючи мене впродовж розмови.

Так сер, мовила я. В'язниця дуже їй підходить, сказала я. Чорт забирай, та вона вдома тільки те й робить, що пере та прасує цілими днями. У неї шестеро дітей, розумієте?

Це правда? Мовив він.

Він встав з-за столу, нахилився над моїм кріслом.

Хто твої родичі? Запитав він.

Я сказала, як звуть мою маму та бабусю. І як звуть дідуся.

Хто твій батько? Запитав він. У кого ти вдалася цими очиськами?

У мене нема батька, сказала я.

Та не бреш, мовив він. Хіба ми раніше не бачились?

Я сказала, Бачились сер. Одного разу десь десіть років тому, коли я була ще маленькою, ви дали мені четвертак. Я це по справжньому ціную, сказала я.

Я цього не пам'ятаю, мовив він.

Ви прийшли до нас додому з другом моєї матусі, містером Джиммі, пояснила я.

Мишка окинула нас усіх поглядом. А потім глибоко вдихнула й щось промимрила.

Повтори, сказала Одесса.

Так, озвалась Шуг, якщо ти нам не можеш розповісти, то хто ще тебе вислухає, Бог чи що?

Він скинув мого капелюха, мовила Мишка. Сказав розщипнути сукню. Вона опустила голову й закрила обличчя долонями.

Господи, мовила Одесса, він же твій дядько.

Він сказав, що якби був моїм дядьком, то не робив би цього зі мною. То був би гріх. А це просто легеньке перелюбство. Усі таким бавляться.

Вона повернула голову до Гарпо. Гарпо, мовила, ти любиш мене по-справжньому, чи любиш тільки мій колір шкіри?

Гарпо мовив, Я кохаю тебе, Мишко. Він став на коліна й намагався обійняти її за талію.

Вона підвелася. Мене звуть Мері Агнес, сказала вона.

Любий Боже,

Пройшло шість місяців після того, як Мері Агнес ходила визволяти Софію із в'язниці. Вона почала співати. Спочатку співала пісні Шуг, а потім почала складати власні.

У неї такий голос, що якби в мене такий був, то я б ніколи не пробувала співати. Тоненький, високий, ніби нявчання. Але Мері Агнес байдуже.

Дуже скоро ми до цього звикли. А потім нам почало подобатись.

Гарпо не знав, як до цього ставитись.

Мені смішно, зізнався він мені та містерові _____. Так раптово. Я ніби занурився в мозок грамофону. Стояв собі в куті роками, мовчав як риба. А потім ти ставиш платівку, і він оживає.

Цікаво, чи вона досі злиться, що Софія вибила їй зуби? Запитала я.

Та, злиться. Але що доброго зроблять ті образи? Вона не злісна людина, вона знає, що в Софії важке життя.

Їй виходить ладнати з дітьми? Запитав містер _____.

Вони її люблять, відповів Гарпо. Вона дозволяє їм робити що заманеться.

Ой-йой, мовила я.

До того ж, продовжив він, Одесса та інші сестри Софії завжди напихваті. Вони муштрують дітей як солдатів.

Мишка співала,

*Вони кажуть я жовта
Ніби жовта — моє ім'я*

*Вони кажуть я жовта
Ніби жовта — моє ім'я*

*Але якщо жовта — ім'я
То чому ж чорною не можу зватися я*

*Що як спитаю, Гей, чорна дівчино, хто ти є
А вона мені, Боже, всю гру псує*

Любий Боже,

Софія мені сьогодні сказала щось таке, чого я досі не розумію.

Що ти маєш на увазі? Запитала я.

Чому би нам їх усіх не перебити.

Через три роки після побиття її забрали з пральні, повернувся здоровий колір обличчя та вага. Вона стала

виглядати собою колишньою. Лише тепер вона постійно думає про вбивство.

Замучишся вбивати, їх надто багато, сказала я. Нас менше із самого початку. Хоча думаю, із часом ми зможемо вирубати одного чи двох, сказала я.

Ми сидимо на уламку старого ящика, скраєчку, у дворі міс Міллі. Іржаві цвяхи стирчать із дна ящика, а коли ми рухаємося, вони скриплять.

Робота Софії — наглядати за дітьми, поки вони грають у м'яча. Хлопчик кидає м'яч дівчинці, вона намагається піймати його, заплющивши очі. М'яч закотився Софії під ногу.

Кинь мені м'ячик, сказав хлопчик, руки в боки. Кинь мені м'ячик.

Софія пробурмотіла чи то до себе, чи то до мене. Я маю тільки дивитись, а не кидати. Вона не потягнулась за м'ячем.

Ти не чуєш, я до тебе говорю, прокричав він. Йому десь шість років, темне волосся, крижано-голубі очі. Він підбіг до нас, увесь розлючений, замахнувся і копнув Софію по нозі. Вона відсунула ногу і він закричав.

Що таке? Запитала я.

Вдарився ногою об іржавий цвях, мовила Софія.

Так і було, кров просочилася крізь його черевик.

Його сестричка дивилась, як він плаче. Він усе більше червонів. Покликав свою мамусю.

Міс Міллі прибігла. Вона боїться Софії. Щоразу як із нею говорить, то наче очікує найгіршого. Не наближається до

неї. Коли вже була від нас за кілька ярдів, вона рукою поклікала Біллі підійти.

Моя нога, сказав він їй.

Це Софія зробила? Запитала вона.

Дівчинка подала голос. Біллі сам винен, мовила вона. Він хотів ударити Софію по нозі. Дівчинці подобалась Софія, вона завжди за неї заступалась. Софія цього не помічала, їй було байдуже на дівчинку, як і на її брата.

Міс Міллі кинула на неї погляд, огорнула плече Біллі рукою, і вони пошкутильгали назад до будинку. Дівчинка пішла за ними, помахала нам па-па.

Здається, вона хорошенька, сказала я Софії.

Хто? Насупилась вона.

Дівчинка, кажу я. Як то її звати, Елеонор Джейн?

Та, каже Софія із задуманим виразом на обличчі, дивуюсь, чому вона взагалі народилась.

Що ж, кажу я, зате не потрібно дивуватись, чому народжуються чорні.

Вона гикнула. Міс Сілі, мовила вона, ну ти просто здуріла.

Уперше за три роки я почула її сміх.

Любий Боже,

Софія розсмішила б і пса, якби він почув, як вона говорить про людей, на яких працює. Вони ще мають наглість нав'язати нам думку, що рабство провалилось через нас самих, розповідає Софія. Що ніби в нас не вистачило клепки з ним справитися. Ми постійно ламали держак мотика і відв'язували мулів у пшеничних полях. Але що мене дивує найбільше, то це те, як речі, які вони будують, взагалі можуть простояти хоча б день. Вони люди навиворіт, каже вона. Незграбні й нещасливі.

Мер _____ купив міс Міллі нову машину, бо вона сказала, якщо кольорові можуть мати машини, то він їй уже давно завинив автівку. Тож він купив їй машину, але відмовився вчити водити. Щодня, повертаючись додому з міста, він дивиться на неї, потім через вікно на машину, й питає, Тобі подобається, міс Міллі? Вона в секунді зривається з дивану, вилітає у ванну й гупає дверима.

У неї немає друзів.

Тож одного дня вона мені сказала, Машина стоїть на подвір'ї вже два місяці, Софіє, ти вмієш водити? Думаю, вона згадала той день, коли вперше мене побачила біля машини боксера Броднекса.

Так мем, сказала я. Я працюю як рабиня, чищу ту балясину, що в них стоїть на кінці сходів. Вони дивно ставляться до тієї балясини. На ній ніколи не повинно бути жодних слідів від пальців.

Думаєш, ти могла б мене навчити? Запитала міс Міллі.

Один із дітей Софії, найстарший син, втрутився. Він високий і привабливий, постійно серйозний. І часто злий.

Він сказав, Не кажи рабиня, Мамо.

Софія питає, Чому ж це? Вони тримають мене в коморі під хатою, розміром не більший ніж ґанок в Одесси, і тепло там так само, як і взимку буває тепло. Вони не дозволяють мені побачитись із дітьми. Не дозволяють бачитись із чоловіками. Я на них ґарую цілодень і цілоніч. Правда, через п'ять років вони дозволили зустрічатись раз на рік із тобою. Я рабиня, сказала вона. Як би ти це назвав?

Полонена, мовив він.

Софія продовжила розповідати історію, а на нього лиш кинула погляд гордості за те, що він її син.

Тож я сказала, Так, мем. Можу вас навчити, якщо це така сама машина, на якій вчилась я.

Не встигла й озирнутися, як ми з Міс Міллі катаємося туди-сюди по дорозі. Спочатку я їхала, а вона дивилася, а потім вона намагалася кермувати, і я дивилася за нею. Туди-сюди по дорозі. Одразу ж після приготування і подачі сніданку, після миття посуду та замітання підлоги — і якраз перед тим, як я йду за поштою до скриньки вниз по дорозі — ми даємо міс Міллі уроки водіння.

Ну, із часом вона більш-менш набила руку. А потім реально навчилася. І тут одного дня, коли ми повернулись додому після їзди, вона каже мені, Я завезу тебе додому. Отак просто.

Додому? Перепитала я.

Так, відповіла вона. Додому. Ти вже давно не була вдома й не бачила своїх дітей, сказала вона. Правда ж?

Я відповіла, Так мем. Уже п'ять років не була.

Це прикро, мовила вона. Іди збери свої речі, швиденько. Зараз же Різдво. Іди за речима. Залишишся там на цілий день.

На один день мені не треба нічого, крім того, що вже на мені, сказала я.

Гаразд, мовила вона. Гаразд. Нумо, залазь.

Що ж, сказала Софія, Я так звикла сидіти поруч із нею, поки вчила її водити машину, що залізла одразу на переднє сидіння.

Вона стояла знадвору біля своєї сторони машини і прокашлялась.

Врешті сказала, Софіє, і так хихикнула, Ми ж на півдні країни.

Так мем, мовила я.

Вона прокашлялась і знову хихотнула. То глянь, куди ти сіла.

Я сіла туди, де завжди сиджу, сказала я.

У тому й проблема, мовила вона. Ти коли-небудь бачила, щоб біла людина сиділа поруч із чорношкірим у машині, й одна з них не вчила іншого кермувати або мити її?

Я вийшла з машини, відкрила задні двері й залізла всередину. Вона сіла спереду. Ми рушили вниз дорогою, волосся міс Міллі тріпотіло на вітрі з вікна.

Дуже гарна місцевість у цій стороні, сказала вона, коли ми виїхали на трасу округу Маршал, наближаючись до

будинку Одесси.

Так мем, мовила я.

Потім ми заїхали у двір, усі діти стали купкою навколо машини. Ніхто їм не сказав, що я приїду, тож вони не знали, хто я така. За винятком двох найстарших. Вони обхопили мене в обійми. А потім усі молодшенькі теж почали мене обіймати. Не думаю, що вони помітили мене на задньому сидінні. Одесса та Джек з'явилися після того, як я вийшла з машини, тому вони цього не бачили.

Ми всі стояли, цілували та обіймали одне одного, міс Міллі спостерігала. Врешті-решт, вона визирнула через вікно і сказала, Софіє, маєш решту дня у своєму розпорядженні. Я приїду тебе забрати о п'ятій годині. Діти тягли мене в будинок, тож я відповіла їй майже через плече, Так мем, і мені здалось, я почула, як вона від'їхала.

Але через п'ятнацять хвилин Маріон сказала, Та біла леді досі тут.

Може, вона чекатиме тут, щоб забрати тебе, припустив Джек.

Може, їй погано, сказала Одесса. Ти знаєш, які вони хворобливі.

Я підійшла до машини, каже Софія, і здогадайся, в чому справа. А річ у тому, що вона знала лише, як їхати вперед, а двір Джека та Одесси був заповнений деревами, й вона не могла рушити.

Софіє, сказала вона, як здати нею назад?

Я перехилилась через вікно машини й хотіла показати їй, як користуватись коробкою передач. Але вона розхвилювалася, бо всі діти, Одесса і Джек та всі решта стояли на ганку й дивились на неї.

Я підійшла з іншого боку. Намагалась пояснити, просунувши голову в інше вікно. Вона шарпала передачі. Ніс почервонів, і вона була на вигляд зла та засмучена.

Я залізла на заднє сидіння, висунулась до неї наперед, повільно пояснюючи, як перемикаєти передачі. Нічого не відбулось. Машина перестала видавати звуки. Мотор здох.

Не хвилюйтесь, сказала я, Джек, чоловік Одесси, завезе вас додому. Ось його пікап.

О, мовила вона, я не можу їхати пікапом із незнайомим кольоровим чоловіком.

Я попрошу Одессу, вона сяде з вами, запропонувала я. Так я проведу хоч трохи часу з дітьми, подумала я. Але вона відказала, Ні, з нею я теж не знайома.

Отже, все закінчилось тим, що ми з Джеком відвезли її додому пікапом, потім Джек завіз мене в місто знайти механіка, і вже о п'ятій вечора ми з міс Міллі їхали на її машині до неї додому.

Зі своїми дітьми я побула всього п'ятнацять хвилин.

І вже кілька місяців вона виїдає мені мозок тим, що я така невдячна.

Білі люди дивовижно умілі в завдаванні болю, сказала Софія.

Любий Боже,

Шуг написала в листі, що має для нас великий сюрприз, і що вона хоче привезти його на Різдво.

Що ж це таке? Дивуємось ми.

Містер _____ думає, що вона купила йому машину. Шуг тепер багацько заробляє, завжди носить шуби. Шовк та сатин, а ще позолочені капелюхи.

Вранці на Різдво ми почули звук двигуна за дверима. Визирнули надвір.

Сказитися можна, сказав містер _____, натягаючи штани. Він поспішив до дверей. Я стою перед дзеркалом і намагаюся привести до ладу волосся. Воно закоротке, щоб бути довгим, і задовге, щоб бути коротким. Немає чіткого кольору. Я здалася і накинула хустку.

Я почула вигуки Шуг, О, Альберте. Він мовив, *Шуг*. Знаю, що вони обіймаються. А потім я чую тишу.

Вибігаю крізь двері. *Шуг*, кажу я і простягаю руки. Але перш ніж до мене дійшло, худий зубатий чоловік у червоних підтяжках постав переді мною. Я ще до пуття не зрозуміла, що то за один, як він уже почав мене обіймати.

Міс Сілі, мовив він. Ох, міс Сілі. Мені про вас багато розповідали. Ми наче старі друзі.

Шуг стояла позаду й широко усміхалась.

Це Грейді, мовила вона. Мій чоловік.

Щойно вона це промовила, Грейді мені не сподобався. Не сподобалась його статура, його зуби, його одяг. Мені здалось, він ще й смердів.

Ми їхали усю ніч, сказала вона. Ніде було зупинитись, знаєте. Але ось ми тут. Вона підійшла до Грейді й обійняла його, поглянула на нього так, наче він симпатичний, а він нахилився і поцьомав її.

Я глянула на містера _____. На вигляд він наче побачив кінець світу. Знаю, що я виглядаю не ліпше.

А це наш весільний подарунок від мене, мовила Шуг. Автомобіль великий і темно-синій, на капоті пише *Packard*. Новесенька, каже вона. Перевела погляд на містера _____, узяла його руку й легенько стиснула. Поки ми тут, Альберте, продовжила вона, хочу, щоб ти навчився кермувати. Вона засміялась. Грейді дурень за кермом, сказала вона. Я думала, поліціянти нас точно схоплять.

Урешті, Шуг помітила мене. Вона підійшла й довго мене обіймала. Тепер ми двоє — одружені леді, сказала вона. Двоє одружені леді. А ще голодні, сказала вона. Що є поїсти?

Любий Боже,

Містер _____ заливався алкоголем упродовж різдвяних свят. Він разом із Грейді. Ми із Шуг готували, розмовляли, прибирали в хаті, розмовляли, прикрашали ялинку, розмовляли, прокидались зранку, розмовляли.

Тепер вона виступає по всенькій країні. Усі знають її ім'я. А вона знає імена всіх. Знає Софі Такер, знає Дюка Еллінгтона, знає людей, про яких я навіть не чула. А ще гроші. Вона заробляє так багато грошей, що не знає, що з ними робити. Купила файний будинок у Мемфісі, ще одну автівку. Купила сотню гарних сукенок. Цілу кімнату взуття. Вона купує Грейді все, що йому хочеться.

Де ти його зустріла? Запитала я.

Під своєю машиною, сказала вона. Тією, що зараз вдома. Я приїхала нею, коли закінчилась олія і двигун зламався. Він її полагодив. Ми зустрілись поглядами і все зрозуміли.

Це ранило почуття містера _____, сказала я. Але не згадую про свої почуття.

О, мовила вона. Старі справи нарешті забуто. Ви з Альбертом тепер мені як родина. Але що б там не було, коли ти сказала мені, що він тебе б'є і не працює, мої почуття до нього змінилися. Якби ти була моєю дружиною,

сказала вона, я б укрила твоє тіло поцілунками, а не ударами, а ще б важко працювала заради тебе.

Він нечасто мене бив після того, як ти попросила його припинити, сказала я. Лиш час від часу дає ляпаси, коли йому нема чим зайнятися.

Ви почали краще займатись коханням? Запитала вона.

Ми намагаємось, сказала я. Він пробує гратися з моєю кнопочкою, але його пальці на дотик сухі. Ми нікуди не просунулись у цій справі.

Ти досі незаймана? Запитала вона.

Думаю, так. Кажу я.

Любий Боже,

Містер _____ та Грейді поїхали кудись на машині. Шуг запитала, чи може поспати зі мною. Їй холодно самій у їхньому із Грейді ліжку. Ми говорили про те і про се. Потім почали говорити про те, як кохатися. Але Шуг сказала не кохатися. Вона сказала дещо непристойне. Вона сказала трахатися.

Вона запитала мене, Як це було з батьком твоїх дітей?

У дівчаток була окрема кімната, почала я, відділена, до будинку вів місточок із дощечки. Ніхто туди не приходив, окрім Мами. Але одного разу, коли мами не було вдома, прийшов він. Сказав мені, що хоче, щоб я його постригла. Він приніс ножиці й гребінець, щітку й табурет. Поки я його стригла, він дивно на мене поглядав. Трохи нервував, але я не розуміла чому, поки він мене не схопив і не посадив собі між ноги.

Я лежу тихенько і слухаю дихання Шуг.

Знаєш, мені було боляче, мовила я. Мені тільки мало виповнитись чотернацять. Я навіть ніколи не думала, що в чоловіків там є щось таке велике. Мені було страшно від одного вигляду. І від того, як він висовувався і збільшувався.

Шуг мовчала, і я подумала, що вона заснула.

Коли він закінчив, кажу я, то змусив закінчити його стрижку.

Я крадькома глянула на Шуг.

Ох, міс Сілі, мовила вона. Й огорнула мене руками. Вони були чорні й гладенькі і світилися під світлом від лампи.

Я теж розплакалась. І плакала, і плакала, і плакала. Здавалось, ніби все це повернулось і навалилось на мене, поки я лежала в обіймах Шуг. Увесь біль та здивування. Як у мене там пекло, поки я закінчувала стрижку. Як кров стікала по нозі й забруднила панчошу. Після того він нормально на мене не дивився. І на Нетті теж.

Не плач, Сілі, примовляла Шуг. Не плач. Вона почала цілувати сльози, що стікали по моему обличчю.

Трохи згодом я сказала, Мама нарешті запитала мене, чому вона знайшла його волосся в дівчачій спальні, якщо він заприсягнувся, що ніколи туди не ходив. Саме тоді він сказав їй, що я маю хлопця. Він розповів, що бачив, як якийсь хлопець потайки виходив через задні двері. Це волосся того хлопця, казав він, а не його. Ти ж знаєш, як їй подобається обстригати всім волосся.

Мені справді подобалось, сказала я до Шуг, із самого дитинства. Щойно бачила когось із волоссям, то бігла по ножиці й стригла-обстригала, скільки могла. Отак і вийшло, що я стригла і його. Але до того я завжди стригла його на ганку. Дійшло до того, що коли я бачила його з ножицями, гребінцем і табуретом, то починала плакати.

Що ж, сказала Шуг, а я думала, що на такі дурнуваті речі здатні тільки білі люди.

Моя мамуся померла, кажу я Шуг. Моя сестра Нетті втекла. Містер _____ прийшов і забрав мене, щоб я доглядала за його дітиськами. Він ніколи не цікавився мною. Він залазив на мене і трахав, трахав, навіть коли в мене була перемотана голова. Ніхто ніколи мене не любив, сказала я.

Вона мовила, Я люблю тебе, міс Сілі. І потім вона підсунулась і поцілувала мене в губи.

Ем, мовила вона, наче здивувалась. Я поцілувала її у відповідь і теж мовила, Ем. Ми цілувались і цілувались поки не змучились. А потім почали торкатися одна одної.

Я нічого не тямлю в цьому, зізналась я Шуг.

Я теж небагато тямлю, сказала вона.

А потім я відчула щось дуже ніжне й вологе на своїх грудях, наче розгублений ротик одного із моїх малюків.

Трохи згодом я сама почала поводитись, як розгублене дитя.

Любий Боже,

Ґрейді та містер _____ прийшли додому хиткою ходою десь удосвіта. Ми із Шуг міцно спали. Вона до мене спиною, мої руки навколо її талії. Як це було? Це було наче спати з мамою, єдине, я не пам'ятаю чи я хоч раз спала з мамою. Трохи як спати з Нетті, єдине, що сон із Нетті ніколи не був таким приємним. Було тепло та м'яко, я відчувала, що груди Шуг лежали на моїх руках, наче мильна піна. Я була наче на небесах, ось як я почувалась, узагалі не схоже на сон із містером _____.

Прокидайся, солоденька, мовила я. Вони повернулись. Шуг обійняла мене і вилізла з ліжка. Похитуючись, пішла в іншу кімнату й лягла в ліжко до Ґрейді. Містер _____ впав на ліжко біля мене, п'яний. Тільки голова до подушки, й уже хропе.

Я дуже сильно стараюсь вподобати Грейді, попри те, що він носить підтяжки та краватки-метелики. Попри те, що він тринькає гроші Шуг так, наче то він сам їх заробив. Попри те, що він намагається говорити північним акцентом. Мемфіс, штат Теннессі — то не північ, навіть мені це відомо. Але одна річ, яку я просто терпіти не можу, це те що він називає Шуг Мамою.

Я тобі, бляха, не мама, говорить Шуг. Але він на неї не зважає.

Наприклад, коли він підкочував до Мишки, й Шуг хотіла через це пожартувати з нього, то він сказав, О, Мамо, ти ж знаєш що то просто забавки.

Шуг теж любить Мишку, пробує навчити її співати. Вони сидять на веранді в Одесси, оточені дітьми, і співають собі. Часом приходять Свейн зі своїм програвачем, Гарпо готує обід, а ми з містером _____ та боксером приносимо свою вдячність.

Це файно.

Шуг каже Мишці, ой, тобто Мері Агнес, Ти маєш виступати для публіки.

Мері Агнес каже, Та нє. Їй здається, що, не маючи такого глибокого та широкого голосу, як у Шуг, вона нікому не сподобається. Але Шуг упевнена, що та помиляється.

А що ти скажеш про ті дивні голоси, які співають у церкві? Питає Шуг. А як щодо тих звуків, які на слух гарні, але люди таких звуків зазвичай не видають? Як щодо них? І вона почала стогнати. Це був такий звук, наче смерть

наближається, і янголи нічим не допоможуть. Цей звук викликає сироти на шиї. Але то справді був такий звук, яким би співали пантери, якби вони вміли співати.

Я тобі скажу ще ось що, мовила Шуг до Мері Агнес, слухаючи твій спів, люди будуть думати про хороший трах.

Ох, *Міс Шуг*, вигукнула Мері Агнес, почервонівши.

Шуг продовжила, Що таке, соромишся звести докупі співи, танці та секс? Вона засміялась. Саме тому те, що ми співаємо, називають музикою диявола. Дияволи люблять трахатись. Слухай, сказала вона, Заспіваймо разом у пабі Гарпо якогось вечора. Для мене це буде як у старі добрі часи. А якщо я представлю тебе публіці, вони слухатимуть із повагою. Нігери не вміють нормально поводитися, але якщо тобі дадуть заспівати хоча б половину першої пісні, то ти їм сподобалась.

Думаєш це правда? Сказала Мері Агнес. У неї здивовані очі й задоволений вигляд.

Не впевнений, чи хочу, щоб вона виступала, сказав Гарпо.

Як то так? Перепитала Шуг. Ця жінка, що співає, ніяк не може вибратись *за межі* церкви. Люди не розуміють, чи то їм танцювати, чи відректись від усього земного й увірувати. До того ж варто лише Мері Агнес гарненько одягнутись, то гроші будеш гребти лопатою. Хоч вона має жовту шкіру, рідке волосся й туманні очі, чоловіки будуть від неї божеволіти. Хіба ні, Грейді, сказала вона.

Грейді виглядав присоромлено. Усміхнувся. Мамо, а ти помічаєш кожную дрібницю, сказав він.

Ага, не забувай про це, мовила Шуг.

Любий Боже,

Отакий лист опинився в моїх руках.

Люба Сілі,

Я знаю, ти думаєш, що я мертва. Але я жива. Я теж писала тобі всі ці роки, але Альберт мене попередив, що ти ніколи не отримаєш від мене звісточки. Оскільки я не отримувала від тебе листів, то припускаю, що він дотримав слова. Тепер я пишу тобі лиш на Різдво та на Великдень, сподіваючись, що мій лист загубиться серед різдвяних та великодніх привітань, або що Альберт надихнеться святковим духом і змилується над нами.

Я мушу тобі так багато всього розповісти, що й не знаю, із чого почати. Та й ти навряд чи отримаєш цього листа. Впевнена, пошту Альберт досі забирає сам.

Але якщо цей лист ти таки отримаєш, єдине, що хочу тобі сказати, це те, що я тебе люблю і я жива. А ще, Олівія

теж у порядку, так само, як і твій син.

Ми всі повернемося додому в кінці наступного року.

З любов'ю, твоя сестра Нетті

Однієї ночі Шуг попросила мене розповісти про Нетті.
Яка вона? Де вона?

Я розповіла, як містер _____ хотів спокусити її.
І як вона відмовила, і що він сказав їй піти геть.

Куди ж вона подалася? Запитала вона.

Не знаю, сказала я. Вона просто пішла звідси.

І досі жодного словечка від неї? Запитала вона.

Жодного, сказала я. Щодня, як містер _____
вертається від поштової скриньки, я сподіваюсь отримати
якісь новини. Але нічого не приходить. Вона мертва.

А вона не могла б бути у якомусь місці, де мають такі
дивні марки, не знаєш? Озвалась Шуг. Вигляд у неї, наче
вона щось заучує напам'ять. Вона продовжила, Іноді, коли
ми з Альбертом ходимо до поштової скриньки, там лежить
лист із купою дивних марок. Він ніколи про це не говорить,
просто кладе той лист собі у внутрішню кишеню. Якось раз
я попросила його подивитись на марки, і він сказав, що
покаже пізніше. Але так і не показав.

Вона просто пішла в місто, кажу я. Марки на вигляд як
і всі тутешні марки. На них білі чоловіки із довгим
волоссям.

Гм, каже вона, а там на одній була повненька жіночка.
Яка вона, твоя Нетті? Запитала вона. Розумна?

О так, Боже мій, сказала я. Розумніша за будь-кого. У дитинстві вона більше читала газет, ніж говорила слів. Лускала задачки, як горішки. Гарно говорила. І дуже ввічливо. Не було ще ніжнішої дівчинки на світі, сказала я. Очі світились добротою. Вона теж мене любила, сказала я Шуг.

Вона висока чи низька? Уточнила Шуг. Який одяг носила? Коли в неї день народження? Який у неї улюблений колір? Вона вміє готувати? А шити? А яке волосся?

Вона хотіла знати про Нетті все.

Я говорила так багато, що почала хрипнути. Чому ти хочеш знати все про Нетті? Запитала я.

Бо вона — це єдина людина, яку ти любиш, сказала вона, окрім мене.

Любий Боже,

Раптово Шуг стала дуже приязною з містером _____. Вони сидять на сходах, ходять до Гарпо. І до поштової скриньки.

Шуг сміється й сміється з будь-чого, що він скаже. Світить зубами й грудьми.

Ми із Грейді намагаємось поводитись цивілізовано. Але то важко. Коли я чую сміх Шуг, то хочу придушити її й ляснути містера _____ по обличчю.

Я страждала цілий тиждень. Грейді та я дуже засмучені, тож він почав курити траву, а я — молитися.

У суботу зранку Шуг поклала мені на коліна лист від Нетті. Конверт заліплений марками з повненькою королевою Англії, а ще марками з арахісом, кокосами, каучуковими деревами й написом Африка. Я не знаю, де це — Англія. Африка теж не знаю де. Тож я всеодно не знаю, де Нетті.

Він ховав від тебе листи, сказала Шуг.

Та ну, кажу я. Містер _____ буває злий, але ж не настільки.

Пф, пирхнула вона, він от настільки злий.

Але як він міг? Запитала я. Він знає, що Нетті — це все моє життя.

Шуг сказала, що не знає, але дізнається.

Ми запечатали лист знову й поклали назад у кишеню містера _____.

Він ходив із ним у своєму пальті цілий день. І не згадав про нього. Лиш балакав та жартував із Грейді, Гарпо та Свейном, а ще вчився водити машину Шуг.

Я так пильно за ним спостерігала, що відчула, наче в мене в голові визріває блискавка. Сама не розумію як, я вже стою позаду його крісла і тримаю в руках бритву.

Потім чую сміх Шуг, наче щось сильно її розсмішило. Вона гукнула мені, Я знаю, що попросила тебе знайти чим обрізати задирку на пальці, але Альберт не дуже любить, коли хтось бере його бритву.

Містер _____ озирнувся. Поклади на місце, сказав він. Ці жінки, постійно треба то щось обрізати, то щось підстригти. Ще й завжди лезо затуплюється.

Шуг узяла в мене бритву. І сказала, А, та вона все одно тупа. І кинула її назад у коробку з приладдям для гоління.

Цілий день я поводжусь як Софія. Затинаюсь. Щось мимрю собі під ніс. Ходжу по хаті, як примара, що жадає крові містера _____. Уявляю, як він вмирає всіма можливими способами. Приходить ніч, і я взагалі не можу говорити. Щоразу, як відкриваю рот, виходить лиш якась відрижка.

Шуг сказала всім, що мене лихоманить, і вклала мене в ліжко. Це напевно щось заразне, сказала вона містеру _____. Краще поспи деінде. Але вона залишилась зі мною на всю ніч. Я не спала. Не плакала. Нічого не робила. Мені було холодно. Згодом я подумала, що, мабуть, вмерла.

Шуг притискала мене до себе й іноді щось говорила.

Мама ненавиділа в мені одну річ — я дуже любила трахатись, розповідала вона. Їй ніколи не подобалось робити щось, що потребує доторків до інших людей, пояснила вона. Я намагалась поцілувати її, а вона відвертала рот. І казала, Ану перестань, Ліллі. Ліллі — це справжнє ім'я Шуг. Вона просто була така солоденька, що всі звали її Шуг11.

Мій татко любив, коли я його цілувала та обіймала, але мамі не подобалось, як це виглядало. Тож коли я зустріла Альберта й потрапила в його обійми, то вже й не вилазила з них. Мені було дуже добре, сказала вона. Знаєш, маючи трьох дітей від Альберта і знаючи, який Альберт слабкий, то мусіло бути добре.

Кожну свою дитину я народила вдома. Приходила повитуха, приходив священник і кілька добрих леді з церкви. А коли мені боліло так, що я забула, як мене звати, то вони вирішили, що це ідеальний момент поговорити про каяття.

Вона засміялась. Я була занадто дурна, щоб каятись. А потім додала, Мені подобалось що в мене є Альберт

Мені навіть не хотілося щось говорити. Було спокійно. Тихо. Без Альберта. Без Шуг. Без нічого.

Шуг продовжила, Але третя дитина була останньою краплею. Вони відвернулися від мене. Я поїхала жити до скаженої сестри моєї мами в Мемфіс. А вона схожа на мене, так казала Мама. Вона пила алкоголь, билася і любила чоловіків просто до смерті. Працювала в придорожній забігайлівці. Готувала. Годувала п'ятдесятьох чоловіків, а трахнула п'ятдесят п'ять.

Шуг усе говорила.

А ще танці, продовжувала вона. Ніхто не танцював так, як Альберт у молодості. Іноді ми могли танцювати мучі¹² цілу годину. Після такого хочеться лиш піти десь прилягти. А ще жарти. Альберт був такий *смішний*. Він завжди мене

смішив. Чому ж він тепер не такий смішний? Запитала вона. Чому ж він тепер не сміється? Чому він більше не танцює? Сказала вона. Боже милосердний, Сілі, мовила вона, Що сталося із чоловіком, якого я люблю?

Вона трішки помовчала. А потім далі вела своє, Я була така здивована, коли почула, що він вирішив одружитись з Енні Джулією, сказала вона. Надто здивована, щоб ображатись. Я не повірила. Зрештою, Альберт добре знав, та і я теж, що любов повинна розвиватися, щоб стати кращою, ніж була в нас. Ми мали таку любов, яку не можна було покращити. Так я думала.

Але він слабак, сказала вона. Його батько сказав йому, що я сміття, і моя мама теж сміття. Брат його сказав те саме. Альберт намагався нас захистити, але його приструнили. Однією з причин, через яку вони не дозволили йому одружитись зі мною, було те, що в мене є діти.

Але то ж його діти, сказала я старшому містерові

Як ми можемо бути впевнені? Запитав він.

Бідолашна Енні Джулія, мовила Шуг. У неї не було шансу. Я була така зла, така дика, Боже. Я ходила і всім говорила, мені байдуже з ким він одружився, я все одно буду його трахати. Вона знову замовкла на певний час. А потім продовжила, І я трахала. Ми так багато трахались, що заробили для сексу погане ім'я.

Але він трахався з Енні Джулією теж, сказала вона, а в неї не було навіть краплі симпатії до нього. Родина забула про неї, як тільки вона вийшла заміж. А потім

народився Гарпо та інші діти. Врешті вона почала спати з тим чоловіком, що її застрелив. Альберт бив її. Діти виснажували її. Часом я замислююсь, про що вона думала, коли помирала.

Я знаю, про що я думаю, замислилась я. Ні про що. І якомога сильніше.

Я ходила до школи разом з Енні Джулією, мовила Шуг. А вона була гарненька. Чорніше нікуди, і бездоганно гладка шкіра. Великі чорні очі завбільшки як два місяці. І вона була солоденька. Чорт, сказала Шуг, вона мені подобалась. Чому ж я так її ранила? Я тоді не пускала Альберта додому цілий тиждень. Вона приходила і благала його дати грошей, щоб купити продукти для дітей.

Я відчула, як кілька сльозинок упали мені на руку.

А коли я приїхала сюди, продовжувала Шуг, то поводитись із тобою так жорстоко. Ніби ти прислуга. А все тому, що Альберт із тобою одружився. А я навіть не хотіла, щоб він був моїм чоловіком. Я хотіла, щоб він обрав мене, бо природа вже все зробила за нас. Природа сказала, Ви двоє, ану любіться, бо ви хороший приклад того, як то все має бути. Я не хотіла, щоб щось цьому завадило. Але все, що було хорошого між нами, це було лише між нашими тілами, сказала вона. Бо я не знаю Альберта, який не танцює, взагалі не сміється, ні про що не говорить, б'є тебе й ховає листи твоєї сестри. Хто він?

Я нічого не знаю, думаю я. І рада, що це так.

Любий Боже,

Тепер, коли я знаю, що Альберт ховає листи від Нетті, то й здогадалася, де вони лежать. Вони в його шафі. Усе, що має якусь цінність для Альберта, лежить у нього в шафі. Він надійно її замикає, але Шуг може дістати ключ.

Однієї ночі, коли містер _____ та Грейді кудись пішли, ми відкрили шафу. Знайшли багато білизни Шуг, якісь сороміцькі листівки, й аж десь внизу, під тютюном, лежали листи Нетті. Купи-купезні листів. Якісь конверти були товстенькі, деякі тоненькі. Якісь відкриті, інші ні.

Як ми це зробимо? Запитала я в Шуг.

Вона відповіла, Просто. Ми дістанемо листи з конвертів, конверти залишимо на місці. Не думаю, що він часто заглядає в цей кут шафи, сказала вона.

Я розігріла піч, поставила чайник. Ми тримали й тримали конверти над парою, поки не розклали всі листи на столі. А потім заховали конверти назад до шафи.

Я розкладу їх для тебе за порядком, мовила Шуг.

Так, погодилась я, але не робімо це тут, ходімо у твою із Грейді спальню.

Вона підвелась, і ми пішли в їхню кімнатку. Шуг присіла в крісло біля ліжка, а всі листи від Нетті лежали навколо. Я залізла на ліжко, подушками підперла спину.

Оці були найперші, мовила Шуг. На них тутешні марки.

Люба Сілі, було написано в першому листі,

Ти мусиш боротися й тікати від Альберта. Він погана людина.

Коли я пішла з вашого дому, він рушив за мною слідом на коні. Коли ми вже відійшли далеченько від будинку, він мене наздогнав і хотів зав'язати розмову. Ну ти знаєш, як він то робить, Ви дуже гарненька, міс Нетті, й усяке таке. Я намагалась його ігнорувати і йти швидше, але мої торби були важкі, а сонце припікало. Згодом мені довелося стати на перепочинок, отоді він зіскочив з коня і поліз цілуватися, і тягнути мене в ліс.

Що ж, я почала його бити, і, з Божою поміччю, я добряче йому вперіщила, і він від мене відчепився. Але він був наче скажений. Сказав, що через мої вчинки я ніколи не отримаю

від тебе листів, і ти теж ніколи не отримаєш від мене вісточки.

Я була така зла, що аж тряслася.

Так чи інакше, мене підвезли на бричці в місто. І та сама людина, що мене підвезла, показала мені, як знайти дім Його Святості містера _____. Яка ж я була здивована, коли маленька дівчинка відчинила двері, й у неї були твої очі.

З любов'ю, Нетті

У наступному листі було написано таке,

Люба Сілі,

Гадаю, ще рано сподіватись на лист від тебе. І я знаю, яка ти заклопотана з усіма дітьми містера _____. Але я за тобою дуже сумую. Будь ласка, напиши мені за першої змоги. Щодня я думаю про тебе. Щохвилини.

Жінку, яку ти зустріла в місті, звуть Коррін. Дівчинку звуть Олівія. Чоловіка звуть Семюел. А маленького хлопчика звуть Адам. Вони ревні віряни й дуже добре до мене

ставляться. Вони живуть у гарному будинку поруч із церквою, де проповідує Семюел. Ми проводимо багато часу за церковними справами. Я так пишу «ми», бо вони завжди намагаються залучити мене в будь-яке заняття, щоб я не почувалась забутою та самотньою.

Але, Боже мій, я так сумую за тобою, Сілі. Думаю про той випадок, коли ти запропонувала батькові себе замість мене. Я люблю тебе всім серцем,

Твоя сестра, Нетті

У наступному було таке,

Найдорожча Сілі,

Я вже майже втратила розум. Думаю, Альберт казав правду, і він не дає тобі моїх листів. Єдина людина, про яку я можу подумати, щоб звернутись по допомогу — це Тато, але не хочу, щоб він знав, де я.

Я запитала Семюела, чи не міг би він відвідати тебе та містера _____, просто перевірити, як ти там. Але він каже, що не може ризикувати й ставати між чоловіком та

дружиною, особливо з незнайомцями. Мені було незручно просити його, вони з Коррін так добре до мене ставляться. Але моє серце розбивається на друзки. Розбивається, бо я не можу знайти роботу в цьому місті й мені доведеться поїхати. А коли я поїду, то що буде з нами? Як ми взагалі знатимемо, що відбувається?

Коррін та Семюел із дітьми — члени групи, що називається Місіонери, це частина Американсько-африканського місіонерського товариства. Вони допомагають індіанцям на заході та біднякам у цьому місті. Так вони готуються до роботи, для якої, як вони вважають, були народжені — місіонерської роботи в Африці.

Мені страшно з ними розлучатися, бо за цей короткий час, поки я в них, вони стали мені сім'єю. Сім'єю, яка могла б бути, маю на увазі.

Пиши, якщо зможеш. Ось трохи марок.

З любов'ю, Нетті

Наступний лист, датований двома місяцями по тому, містив таке,

Люба Сілі,

Я писала тобі листи майже щодня, поки ми пливли на кораблі в Африку. Але до того часу, коли ми зайшли в док, я була вже така засмучена, що порвала їх і викинула у воду. Альберт не дасть тобі моїх листів, тож який сенс їх писати. Так я почувалась, коли порвала їх і кинула в морські хвилі. Але зараз я відчуваюсь інакше.

Пам'ятаю, ти якось казала, що життя змусило тебе так сильно соромитись, бо не можеш розповісти це Господу, що аж мусила писати про все, хай яким поганим був твій правопис. Що ж, тепер я розумію, що ти мала на увазі. Читатиме Господь листи чи ні, та я знаю, що ти далі їх писатимеш. Це для мене слугує орієнтиром. Хай там що, але коли я не пишу тобі, то мені стає настільки ж погано, як коли я не молюся. Я замикаюсь у собі, й моє власне серце мене душить. Я така *самотня*, Сілі.

Причина, чому я в Африці, така: одна з місіонерок, що мала їхати з Коррін та Семюелом і допомагати з дітьми та заснуванням школи, раптово вийшла заміж за чоловіка, який боявся її відпускати й не хотів їхати разом із нею до Африки. Ось так і вийшло, що в них був доступний квиток і не було місіонерки, яка б ним скористалась. Водночас я не могла знайти роботу в місті. Але я і мріяти не могла про подорож в Африку! Навіть ніколи не думала, що це місце

реальне. Хоча Семюел, Коррін і навіть діти говорили про Африку постійно.

Міс Бізлі розповідала, що це місце кишить дикунами, які бігають голяка. Навіть Коррін та Семюел колись так думали. Але вони знають про це місце більше, ніж міс Бізлі чи будь-хто з учителів. До того ж вони розповідали про всі хороші речі, які вони могли б зробити для знедолених людей, своїх предків. Для людей, які потребували Христа й хорошої медицини.

Якогось дня я була з Коррін у місті й ми бачили дружину мера зі служницею. Дружина мера робила покупки — заходила й виходила з крамниць. Її служниця чекала її на вулиці й тримала пакунки. Не знаю, чи ти колись бачила дружину мера. На вигляд вона як мокра кицька. А служниця її взагалі не була схожою на людину, яка когось би чекала, а тим більше чекала когось такого, як дружина мера.

Я заговорила з нею. Але проста розмова, здавалось, бентежила її, й вона раптово зникла. Це було так дивно, Сілі! Ось я запитую в живої жінки «Як справи?», а ось її вже й немає біля мене. Залишилась тільки фізична оболонка.

Тієї ночі я тільки про це й думала. А потім Семюел та Коррін розповіли мені чутки про те, як та жінка стала служницею дружини мера. Як вона напала на мера, але його дружина забрала її із в'язниці, щоб вона була їй прислугою в домі.

Зранку я почала розпитувати про Африку й читати всі книжки, що були в Самюела та Коррін на цю тему.

Ти знала, що тисячі років тому в Африці були великі міста? Більші за Міледжвіль чи навіть Атланту. І що єгиптяни, які збудували піраміди та зробили ізраїльтян своїми рабами, були темношкірими? І що Єгипет — в Африці? І що Ефіопія, про яку ми читали в Біблії, означає усю Африку?

Що ж, я все читала, поки очі не почали вивалюватись. Я прочитала про те, як африканці продали нас, бо любили гроші більше, ніж власних сестер та братів. І про те, як ми прибули в Америку на кораблях. І як нас змусили працювати.

Я не думала, що була таким *неуком*, Сілі. Мої знання про себе саму помістилися б у наперсток, і ще б місце лишилося! А міс Бізлі ще казала, що я найрозумніша її учениця! Але є річ, за яку я їй справді вдячна — вона навчила мене вчитися самостійно: читати, дізнаватись нове, писати чітким почерком. А ще вона плекала в мені прагнення *знати* щось. Тож коли Коррін та Семюел запитали, чи хотіла б я вирушити з ними й допомогти збудувати школу в центральній Африці, я погодилась. Лиш за умови, що вони навчать мене всього, чого самі знають, щоб я була якомога кориснішою місіонеркою і людиною, яку їм не соромно буде називати другом. Вони погодились на мої умови, й тоді почалося справжнє навчання.

Вони дотримали слова. А я вчилася вдень і вночі.

Ох, Сілі, по всьому світі є темношкірі люди, які хочуть, щоб ми щось знали! Хочуть, щоб ми розвивались і побачили світло! Не всі такі жорстокі, як Тато й Альберт, і не такі

побиті життям, як наша Мама. Шлюб Коррін та Семюел неймовірний. На початку єдиним їхнім смутком було те, що вони не могли мати дітей. А потім, як вони кажуть, «Бог» послав їм Олівію та Адама.

Мені хотілося сказати, що «Бог» послав вам сестру й тітку ваших дітей, але я промовчала. Так, діти, яких їм послав «Бог» — то твої дітки, Сілі. І вони виховуються в любові, християнському милосерді та зі знанням про Бога. А тепер «Бог» послав мене за ними наглядати, оберігати й плекати. Оточувати їх тією любов'ю, яку я відчуваю до тебе. Це ж диво, хіба ні? Не сумніваюсь, ти навряд чи в це повіриш.

З іншого боку, якщо ти віриш, що я в Африці, а я справді тут, то зможеш повірити в будь-що.

Твоя сестра, Нетті

У наступному після цього листі було написано,

Люба Сілі,

Ми були в місті, й Коррін купила тканину, щоб пошити мені два набори одягу для подорожі. Один оливкового

кольору, другий сірого. Довгі спідниці з широким подолом та піджаки, щоб одягати до білих бавовняних сорочок і чобіт на зав'язках. Вона також купила мені жіночий канотьє¹³ із картатою стрічкою.

Хоч я і працюю на Коррін та Семюела й доглядаю за дітьми, та не почуваюсь служницею. Думаю, це тому, що вони мене навчають, а я навчаю дітей, і нема кінця-краю навчанню, освіті та роботі — усе працює вкупці.

Прощатися з нашою церковною спільнотою було важко. Але водночас ми були щасливі. Усі мали великі надії на діяння в Африці. Над кафедрою проповідника є напис: *І руки свої Куш простягне до Бога*¹⁴. Думаю, це означає, що Ефіопія — то Африка! Усі ефіопи в Біблії були темношкірими. Я ніколи не задумувалась над цим, хоча якщо уважно почитати слова в Біблії, то все стає зрозуміло. В оману вводять картинки в Біблії. Картинки, що ілюструють слова. Усі люди на них білі, тож ти автоматично припускаєш, що всі люди в Біблії теж білі. Але справжні білі люди жили деінде в ті часи. Саме тому в Біблії сказано, що Ісус Христос мав волосся, наче шерсть ягнятка. Шерсть ягняти не рівна, Сілі. І навіть не кучерява.

Що я тобі зараз розповім про Нью-Йорк, чи то навіть про потяг, яким ми туди доїхали! Ми мусили їхати на сидячих місцях, але, Сілі, у потягах бувають ліжка! І ресторан! І туалети! Ліжка опускаються зі стін і кладуться поверх сидінь. Вони називаються полиці. Подорожувати зі спальними місцями і користуватись рестораном можна

тільки білим. І вони мають окремі від темношкірих туалети.

Якийсь білий чоловік на пероні в Південній Кароліні запитав, куди ми прямуємо (нам треба було вийти з потяга, щоб подихати свіжим повітрям і струсити пісок та пил з одягу). Коли ми сказали, що їдемо в Африку, він мав ображений вигляд, але водночас це ніби його розсмішило. Нігери їдуть в Африку, сказав він своїй дружині. Тепер я бачив усе.

Коли ми дістались до Нью-Йорка, то були виснажені й брудні. Але приємно схвильовані! Слухай, Сілі, Нью-Йорк — *красиве* місто. Темношкірі навіть мають власний район, називається Гарлем. Тут більше темношкірих у модних автомобілях, ніж я навіть могла подумати. А живуть вони в кращих будинках, ніж у білих людей у нас вдома. Тут більше сотні церков! І ми сходили в кожну. І я стояла разом із Семюелем, Коррін та дітьми перед кожною паствою. Іноді в нас просто відпадала щелепа від тієї щедрості та доброти, якими були наповнені серця людей Гарлему. Вони живуть у такій красі та гідності, Сілі. І все віддають та віддають, а потім нахиляються ближче й дають ще трохи, тільки зачувши назву «Африка».

Вони *люблять* Африку. Вони захищають її одразу, як тільки знімають капелюха. До речі, про капелюхи. Якби ми збирали пожертви на нашу ініціативу лише в капелюхи, то вони б не витримали всіх грошей, які нам дали. Навіть дітки закидали копійки. Будь ласка, віддайте їх діткам в Африці, примовляли вони. А як красиво вони були

одягнені, Сілі. От би ти їх бачила. У Гарлемі хлопчикам зараз модно одягати якісь бриджі — мішкуваті штанці, які облягають ногу під коліном. А дівчаткам модно одягати квіткові вінки у волосся. Для мене вони були найкрасивішими людьми на світі, Адам та Олівія не могли відвести поглядів від них.

А ще нас запрошували на обіди, сніданки, ланчі та вечери. Я набрала п'ять фунтів, лише куштуючи їжу на смак. Я була надто схвильована, щоб нормально поїсти.

І в усіх людей туалети в будинку, Сілі. А ще є газ та електричне освітлення!

Що ж, два тижні ми вчили діалект Олінки, яким говорять люди в тому регіоні. Потім нас оглянув лікар (чорношкірий!) і дав ліки для нас і для призначеного нам Нью-йоркським місіонерським товариством селища, що нас прийме. Товариством керують білі люди, і вони ні слова не сказали про те, що їм небайдужа Африка. Вони говорили лише про обов'язок. Недалеко він нашого села в Африці вже живе біла місіонерка. Вона живе там останні двадцять років. Кажуть, місцеві її дуже люблять, хоча вона і вважає їх відмінним від європейців видом людей. Європейці — це білі люди, що живуть у місці під назвою Європа. Звідти родом білі люди, які живуть у нас вдома. Та жінка вважає, що африканська та англійська ромашки — то квіти, але кардинально різного роду. Чоловік із Товариства каже, що вона успішна у своїй справі, бо не «таїть» образ. Вона також розмовляє їхньою мовою. Той чоловік дивиться на нас так,

наче ми навіть у теорії не можемо краще поладнати з африканцями, ніж та жінка.

Мій дух трохи підупав після візиту до Товариства. На кожній стіні висить зображення білого чоловіка. Якийсь чоловік із прізвищем Спик, інший із прізвищем Лівінгстон. Ще один із прізвищем Делі. Чи може Стенлі?¹⁵ Я шукала зображення білих жінок, але не знайшла. Семюел теж був трохи засмучений, але потім він пожвавився і нагадав, що в нас є велика перевага. Ми не білі. Ми не європейці. Ми чорні, як і самі африканці. І ми з африканцями будемо працювати заради спільної мети — духовного піднесення чорношкірих по всьому світу.

Твоя сестра, Нетті

Люба Сілі,

Семюел — здоровань. Він постійно носить чорний одяг, лиш колоратка¹⁶ біла. А він сам чорношкірий. Видається похмурим, навіть злим, поки не поглянеш у його очі. У нього дуже замислені та найніжніші карі очі. Коли він

щось промовляє, то ці слова тебе заспокоюють, бо він ніколи не каже чогось необдуманого. Він ніколи не намагається засмутити чи ранили тебе. Коррін справді пощастило мати такого чоловіка.

Але дай-но я розповім тобі про корабель! Корабель під назвою Малага був триповерховий! У нас були кімнати (називаються кабіни) з ліжками. Ох, Сілі, як прекрасно лежати в ліжку посеред океану! А океан! Сілі, там більше води, ніж ти можеш уявити. Щоб його перетнути, треба два тижні! Тоді ми прибули в Англію, це країна, де багато білих людей, деякі з них дуже люб'язні, мають власне Товариство місіонерів та руху проти рабства. Церкви в Англії теж були раді нам допомогти. Білі чоловіки й жінки, схожі на тих, що живуть в Америці, запрошували нас на свої зібрання та в гості на чай, поговорити про роботу. «Чай» для англійців — це пікнік, але в будинку. Багато сендвічів та печива і, авжеж, гарячого чаю. Ми всі пили та їли з однакових горнят і тарілок.

Усі говорили мені, що я надто молода як для місіонерки, але Семюел запевняв, що в мене є велике бажання. І що моїми прямими обов'язками все одно буде допомога з дітьми та викладання для однієї чи двох груп у дитячому садочку.

В Англії я більше зрозуміла про нашу роботу. Англійці вже майже століттями відсилають місіонерів до Африки, Індії, Китаю і бозна-куди ще. А які речі вони звідти привезли! Ми провели ранок в одному з їхніх музеїв, він був забитий коштовностями, меблями, хутряними килимами,

мечами, одягом, навіть *надгробками* з усіх країн, де вони побували. З Африки вони привезли тисячі *ваз*, банок, масок, мисок, кошиків, скульптур — усе це таке красиве, що важко повірити в те, що творців цієї краси вже не існує. Але англійці наполягають, що їх таки вже немає. В африканців колись була розвиненіша цивілізація, ніж у європейців (але про це не говорять навіть англійці, я про це дізналась із книжок чоловіка, на ім'я Дж. А. Роджерс¹⁷). Попри це, за останні століття лише нещастя випадають на долю африканців. «Нещастя» — це таке слово, яке дуже люблять вживати англійці, говорячи про Африку. Дуже просто забути, що «нещастя» Африки погіршувались їхніми ж руками. Мільйони африканців було схоплено та продано в рабство — і ми з тобою теж, Сілі! Було зруйновано цілі міста в ході війн за захоплення рабів. Нині народ Африки, винищений чи проданий у рабство сильнішими за них братами, потерпає від хвороб, від духовної та фізичної плутанини. Вони вірять у диявола і прославляють мертвих. Вони не вміють читати й писати.

Чому вони нас продали? Як вони могли таке вчинити? І чому ми досі любимо їх? Такі були мої думки, коли ми прогулювались прохолодними вулицями Лондона. Я розглядала Англію на мапі — така акуратна й безхмарна. Тож я сповнилась надією, що Африку чекає щось хороше, якщо старанно працювати і правильно себе налаштувати. А потім ми відпливли до Африки. Ми покинули Саутгемптон, Англію, 24 липня і прибули в Монровію, що

в Ліберії, 12 вересня. По дорозі ми зупинялись у Лісабоні, що в Португалії, та в Дакарі, що в Сенегалі.

Востаннє ми були серед звичних нам людей у Монровії, бо це африканська країна, «заснована» колишніми рабами з Америки, що повернулись жити в Африку. Мені було цікаво, чи когось із їхніх батьків, чи дідусів-бабусь колись продали з Монровії і як вони при тому почувались. Люди, яких продали як рабів, повернулись назад, щоб керувати державою, залишаючись тісно пов'язаними з країною, що купила їх.

Сілі, мушу закінчувати. Сонце вже менше пече, тож мені треба готуватись до післяобідніх уроків та вечірньої служби.

Мені б хотілося, щоб ти була поруч зі мною, або я з тобою.

*З любов'ю,
Твоя сестра, Нетті*

Найдорожча Сілі,

Найкумедніше було мати зупинку в Монровії після того, як я вже отримала перше враження від Африки в Сенегалі. Столиця Сенегалу — Дакар, а люди розмовляють власною мовою, сенегальською, здається, так вона називається, а ще французькою. Вони найчорніші люди з усіх чорних, яких я тільки бачила, Сілі. Вони такі чорні, як ті люди, про кого ми говоримо, коли кажемо «Те й те чорніше чорного, такий чорний, аж *синій*». Їхня шкіра така чорна, Сілі, що аж світиться. Саме так говорять у нас удома про справді чорношкірих людей. Але, Сілі, спробуй уявити місто, наповнене такими осяйними, чорними-аж-синіми людьми, що носять яскраві сині халати, прикрашені візерунками як на вишуканих стебнованих ковдрах. Високі, стрункі, з довгими шиями та рівними спинами. Ти можеш оце все уявити, Сілі? Для мене то було так, наче я вперше побачила чорну шкіру. І, Сілі, у цьому було щось магічне. Бо чорний колір настільки чорний, що очі засліплює, а він іще має сяйво, наче місячне, такі вони блискучі. Але шкіра їхня мерехтить навіть під сонцем.

Але мені не дуже сподобались сенегальці, яких я зустріла на базарі. Їх турбував лише продаж власної продукції. Якщо ми нічого не купували, вони навіть не дивилися на нас, так само як вони не звертають уваги на білих французів, які тут живуть. Знаєш, я не сподівалася побачити білих людей в Африці, але їх тут багацько. І не всі з них місіонери. Є групи білих і в Монровії. А президент, із прізвищем Тубман, має білих людей у своєму уряді. Також у нього в уряді є люди змішаної раси, але на вигляд білі.

Другий вечір у Монровії ми провели в гостях, пили чай у президентському палаці. Семюел сказав, що палац схожий на американський Білий дім (там живе наш президент). Президент Тубман довго говорив про свої намагання розвинути державу та про проблеми з тубільцями, які не хочуть співпрацювати для розбудови країни. Уперше я почула це слово від чорношкірого. Я знала, що всі люди з іншим кольором шкіри для білих — це тубільці. Але він відкашлявся і сказав, що мав на увазі «тубільців» Ліберії. Я не помітила жодного з тих «тубільців» у його кабінетах. Та й жодна з дружин членів уряду не зійшла б за тубільця. У порівнянні з ними, одягненими в шовки та перлини, ми з Коррін були майже не одягнені, не те що одягнені відповідно до okazji. Та я думаю, що жінки в тому палаці витрачають багато часу на переодягання. І все ж вони виглядали незадоволено. Зовсім не такі, як бадьорі шкільні вчителі, яких ми зустріли випадково, коли вони вели своїх учнів на пляж покупатися.

Перед тим, як відплисти, ми відвідали велетенську плантацію какао-бобів. Куди не глянь — усюди дерева какао. Серед поля зведені цілі села. Ми бачили, як стомлені сім'ї поверталися додому з роботи, несучи в руках кошики для какао-бобів (наступного дня в цих кошиках несли обід). Часом, якщо то були жінки, то вони несли дітей на спинах. Попри страшну втому вони співали! Сілі. Точно так само, як співали ми вдома. Чому стомлені люди співають? Запитала я в Коррін. Сил вистачає тільки на це, пояснила вона. Крім того, вони не власники тих полів із какао, Сілі. Президент

Тубман теж не власник. Люди з місця під назвою Голландія — вони власники. Ті люди, які роблять голландський шоколад. У полях є спостерігачі, які наглядають, щоб люди сумлінно працювали. Вони живуть у кам'яних будинках по кутах поля.

Знову мушу закінчувати. Усі вже сплять, і я пишу під лампою. А світло приваблює так багато комах, що вони зараз з'їдять мене заживо. Усе тіло обкусане, навіть шкіра голови та ступні.

Але — Чи я розповідала тобі про те, як уперше побачила узбережжя Африки? Щось всередині відгукнулося, у моїй душі, Сілі, відгукнулось звуком велетенського дзвону, і я сама завібрувала. Коррін та Семюел відчували те саме. Ми стали на коліна просто на палубі й подякували Господу за те, що дав нам змогу побачити землю, за якою тужили наші матері та батьки, за яку вони жили та помирали, за змогу побачити її знову.

Ох, Сілі! Чи зможу я колись розповісти тобі все, що хочу? Питати марно, я знаю. Але покладаюсь на Господа.

З нескінченною любов'ю, Нетті

Любий Боже,

Я була в такому шоці, я плакала і витирала соплі, ми намагалися зрозуміти значення невідомих нам слів. Тож ми дуже довго читали перші два чи три листи. Коли ми дійшли до того моменту, де Нетті ціла та здорова добралась до Африки, додому повернулися містер _____ та Грейді.

Ти впораєшся? Запитала Шуг.

Як я впораюсь із бажанням його вбити, уточнила я.

Не вбивай, сказала вона. Скоро повернеться Нетті. Не треба, щоб вона приїхала й дивилась на тебе так, як ми зараз дивимось на Софію.

Але мені так важко, кажу я, поки Шуг розбирає свою валізу і кладе всередину листи.

Бути Христом теж важко, мовила Шуг. Але він якось упорався. Пам'ятай про це. *Не Вбивай!*¹⁸ Так Він казав. Напевно ще хотів додати — Мене. Він знав, із якими дурнями мав справу.

Але містер _____ — не Ісус Христос. І я не Христос, кажу я.

Ти — хтось для Нетті, відповіла Шуг. І вона буде злитися, якщо ти змінишся, поки вона вертається додому.

Ми почули, що Грейді та містер _____ зайшли на кухню. Стукіт посуду, відчинили й зачинили дверцята шафи.

Ні, думаю, мені стане краще, якщо я його вб'ю, говорила я. Мене нудить. Я заціпеніла.

Ні, не стане. Ніхто не почувається краще від убивства. Вбивці просто відчують *щось*.

Це краще, ніж не відчувати нічого.

Сілі, сказала вона, тобі треба перейматися не лише про Нетті.

Ти про що? Запитала я.

Про мене, Сілі, подумай про мене трохи. Міс Сілі, якщо ти вб'єш Альберта, у мене залишиться лише Грейді. Сама думка про це нестерпна.

Я засміялась і подумала про великі зуби Грейді.

Змусь Альберта дозволити тобі відтепер спати зі мною, поки ти в нас, сказала я.

Якимось чином їй це вдалось.

Любий Боже,

Ми із Шуг спимо як сестри. Як би мені не хотілось бути з нею, як би мені не подобалось дивитись на неї, мої соски не твердіють, мій пиптик не підіймається. Так я зрозуміла, що померла. Але вона переконує, Ні, ти просто розлючена,

у горі, хочеш когось прикінчити, щоб ніхто більше такого з тобою не вчинив. Нема про що переживати. Груді оживуть, і пиптик знову підійметься.

Я обожнюю обійматися, хоч ти трісни, сказала вона. Ніжитися. Мені зараз більше нічого не треба.

Так, кажу я. Обійми — це приємно. Ніжитися. Усе це дуже приємно.

Для таких спокійних днів, як зараз, треба придумати якесь нове заняття.

Наприклад? Запитала я.

Ну, мовила вона, оглядаючи мене з голови до п'ят, зробімо тобі штани.

Навіщо мені штани? Кажу я. Я ж не мужик.

Ой, не бундючяся, каже вона. У тебе немає одягу, який би тобі добре пасував. І фігура в тебе для суконь не підійде.

Не знаю, мовила я. Містер _____ не дозволить своїй дружині ходити в штанах.

Чого б це? Каже Шуг. Ти займаєшся всіма хатніми справами. Орати землю в полі в сукні — це ж нечувано. Я просто не збагну, як ти примудряєшся не перечіпатися, як взагалі плуг не зажовує ту сукню.

Справді? Кажу я.

Так. І ще одне, колись, як Альберт почав до мене залицятися, я одягнула його штани. А він одного разу одягнув мою сукню.

Не може такого бути.

А от і може. Він був дуже веселий. Не те що зараз. Йому подобалося, як я виглядаю в штанях. То було для нього, як

червоний колір для бика.

Тьху, кинула я. Уявила ту картину, й мені вона зовсім не сподобалась.

Ну, ти знаєш, які вони бувають, сказала Шуг.

З чого ми зробимо штани, сказала я.

Нам потрібно знайти чийсь солдатську форму, мовила Шуг. Щоб повправлятись. Їх шиють із добротної міцної тканини, й це безплатно.

Джек, згадала я. Чоловік Одесси.

Гаразд, погодилась вона. Щодня ми читатимемо листи від Нетті й будемо шити.

У моїх руках не бритва, а голка, подумала я.

Шуг більше нічого не говорила, просто підійшла й обійняла мене.

Любий Боже,

Тепер, коли я знаю, що Нетті жива, я стала впевненіша. Думаю собі, коли вона повернеться, то ми підемо із цього дому. Вона, я і двоє наших діток. Я уявляю, які вони на вигляд. Але мені важко про них думати. Мені соромно. Більше сорому, ніж любові, чесно кажучи. Хай там як, чи здорові вони? Мають здоровий глузд? Шуг розповідала, що

діти, народжені від інцесту, виростають йолопами. Інцест — то витівки диявола.

Але я думаю про Нетті.

Тут спекотно, Сілі, пише вона. Спекотніше, ніж у липні. Спекотніше, ніж у серпні та липні. Так жарко, ніби ти готуєш обід на велетенській печі в малесенькій кухні, а надворі серпень і липень. Спекотно.

Люба Сілі,

З корабля нас зустрів африканець, що живе в селі, де ми розміщаємось. Йосиф — його ім'я, дане при хрещенні. Він низенький і огрядний, у руках наче немає кісток. Коли він потиснув мені руку, то на дотик це відчувалось так, ніби щось м'яке і вологе падало мені в руку, і я майже його вхопила. Він трохи розмовляє англійською, яку вони називають спрощеною. Ця мова дуже відрізняється від того, як розмовляємо ми, але звучить знайомо. Він допоміг нам знести речі з корабля і завантажити їх у човники, якими нас мали забрати. Ці човники — то насправді каное, такі ще були в індіанців, ми бачили їх на картинках. З усіма своїми пожитками ми зайняли три човники, а четвертий перевозив медичне та навчальне приладдя.

У човнику нас розважали своїми піснями човнарі, які змагалися між собою на швидкість. Вони взагалі не звертали уваги на нас чи наш багаж. Коли ми допливли до берега, вони не допомогли нам зійти на землю із човна, а деякі наші речі виклали просто у воду. Вони залякали бідолашного Семюела, щоб той дав їм чайові, які Йосиф

розцінив, як надто великі. Щойно впоравшись із цим, вони моментально почали гукати іншу групу людей, що чекали на березі, щоб їх посадити в човен.

Порт гарний, але там надто мілко, щоб можна було зайти великим кораблем. Тож тут розвинувся хороший бізнес для човнярів, особливо в ті періоди, коли прибувають кораблі. Ці човнярі були більші та мускулистіші за Йосифа, хоч вони всі, і Йосиф теж, чорношкірі. Чорного шоколадного кольору. Не такі, як сенегальці. І, Сілі, у них усіх найміцніші, найчистіші, найбіліші зуби! Я багато думала про зуби в подорожі, бо в мене майже весь час боліли зуби. Ти знаєш, як у мене гниють задні зуби. А в Англії мене вразили зуби англійців. Такі покручені, з чорним карієсом. Подумала, що, може, то така англійська вода. Але зуби африканців нагадали мені кінські зуби, такі повністю сформовані, рівні й міцні.

Портове «містечко» — це по суті одна крамниця. Всередині ятки з тканинами, ґасові лампи та ґас, сокири, мотики, мачете та інші інструменти. Крамницею заправляє білий чоловік, але є ятки для продажу товару, які здають в оренду африканцям. Йосиф показав нам речі, які слід придбати. Велику металеву каструлю для кип'ятіння води та прання одягу, цинковий тазик. Сітку від комарів. Цвяхи. Молоток, пилу та сокиру. Ґас та лампи.

Оскільки в порту не було де переночувати, Йосиф винайняв носильників з-поміж молодиків, що тинялися коло факторії, й ми одразу рушили в Олінку. Чотири дні дороги пішки через кущі. Для тебе то джунглі. Або, може, ні.

Ти знаєш, що таке джунглі? Що ж. Дерева, дерева й ще трохи дерев. Високих. Таких високих, що, здається, їх будували люди. А ще ліани. Папороть. І тваринки. Жаби. І змії, так каже Йосиф. Дякувати Богу, ми їх не бачили, тільки горбатих ящірок завбільшки з руку. Місцеві ловлять і їдять їх.

Вони люблять м'ясо. Усі люди в селищі. Іноді, коли ніяк не можеш їх вмовити щось робити, то треба починати говорити про м'ясо, про невеличкий шматочок, який у тебе десь лежить. А якщо хочеш від них велику послугу, то треба пропонувати барбекю. Так, барбекю. Вони схожі на наших людей удома.

Що ж, ми прибули. Мені здавалось, судоми в стегні від того, що мене цілу дорогу несли в гамаку, не минуть ніколи. Жителі селища зібралися навколо нас. Вони виходили з кругленьких хатин із чимось нагорі, що спершу здалось мені соломою, але то таке листя, що тут повсюди росте. Вони його збирають, висушують і розкладають на даху одне на одне, щоб листки накладалися. Так дах не протікатиме. Цим займаються жінки. Чоловіки вбивають у землю підпори для хатин і часом допомагають ліпити стіни з глини та приносять каміння з джерел.

Я не бачила облич, що дивляться із більшим зачудуванням, ніж було на лицах селян навколо нас. Спершу вони просто дивились. Потім одна-дві жінки торкнулися наших із Коррін суконь. Поділ моєї сукні був брудний від триденного совання по землі та готування їжі біля вогнища. Мені було за себе соромно. Але потім

я подивилась у що були вдягнуті вони. Більшість людей виглядала так, наче їх по подвір'ю совали свині. І вони були в поганій фізичній формі. Згодом вони підійшли ближче (усе ще мовчали) і торкнулись нашого волосся. Потім поглянули на наше взуття. Ми подивились на Йосифа. Він пояснив їхню поведінку тим, що попередні місіонери, на відміну від нас, були білими. Чоловіки бували в порту, принаймні деякі з них, і бачили білого торговця, тому вони знали, що білі чоловіки можуть мати й інші професії. Але жінки ніколи не були в порту, єдина біла людина, яку вони бачили, то був місіонер, якого поховали рік тому.

Семюел поцікавився, чи бачили вони білу жінкумісіонерку за двадцять миль звідси, але він сказав, що ні. Двадцять миль крізь джунглі — це дуже довга подорож. Чоловіки полюють на територіях за десять миль від села, але жінки лишаються біля хатин та полів.

Аж ось одна жінка поставила запитання. Ми глянули на Йосифа. Він пояснив, що жінка хоче знати, чиї це діти: Коррін, мої чи нас обох. Йосиф сказав, що це діти Коррін. Жінка оглянула нас обох і щось сказала. Ми — до Йосифа. Він пояснив, що жінка каже, що діти схожі на мене. Ми ввічливо посміялися.

А потім інша жінка щось запитала. Вона хотіла знати, чи я друга дружина Семюела.

Йосиф сказав ні, і пояснив їй, що я місіонерка, як і Семюел із Коррін. Хтось озвався і сказав, що не знав, що місіонери можуть мати дітей. Хтось інший додав, що вони й мріяти не могли про чорношкірих місіонерів.

Потім іще хтось докинув, що якраз минулої ночі йому приснилися нові місіонери, чорношкірі, а двоє з них ще й жінки.

Юрба почала метушитися. Голівки дітей визирали з-за спідниць матерів та з-за плечей старших сестер. Ми змішалися з селянами. Їх було зо три сотні. Усі зайшли в місце без стін, але із листяним дахом. Там ми розсілися на землі, чоловіки попереду, жінки з дітьми позаду. Якись старці голосно перешіптувались. Вони були схожі на літніх людей у нашій церкві вдома. У мішкуватих штанах та блискучих пальтах не по розміру. Чи хочуть чорні місіонери пригоститися пальмовим вином?

Коррін глянула на Семюела, а він на неї. Проте ми з дітьми вже його пили, бо хтось роздав нам коричневі глиняні кухлики, й ми так нервували, що почали сьорбати вино.

Зайшли туди десь о четвертій і сиділи під навісом із пальмового листя до дев'ятої. Там нас уперше нагодували, курка з рагу із земляних горіхів (арахісу), яке ми їли пальцями. Але більшість часу ми слухали пісні й дивилися на їхні танці, під час яких здійснювся густий пил.

Найдовшою частиною вітальної церемонії була частина про листя на даху. Йосиф перекладав для нас історію, яку розповідав один із селян. Люди цього села вважають, що завжди жили на тому самому місці, де розташоване саме село. І це місце було для них хорошим. Вони висадили поля маніюки, і ті щедро вродили. Вони посадили арахіс і він теж рясно вродив. Вони посадили батат, бавовну й висіяли

просо. Багато всього. Одного разу, дуже давно, один селянин хотів більше землі для посіву, ніж уже мав. Він хотів більшого врожаю, щоб прибутки з нього використати в торгівлі з білими людьми на березі. Тоді він був головним у селі, тож почав відбирати собі все більше спільної землі й усе більше жінок, які б цю землю обробляли. Його жадоба росла, і він почав обробляти землю, на якій росло пальмове листя. Навіть його жінки були цим засмучені й хотіли скаржитися, але ніхто на них не зважав. Ніхто не знав часів, коли пальмового листя не було в надлишку. Але врешті-решт, жадібний ватажок села закріпив собі стільки землі, що старійшини почали хвилюватися. Тож він просто від них відкупився — сокирами, тканиною та каструлями, які придбав у прибережних торговців.

Але згодом, у дощовий період, налетіла страшна буря і знищила дахи всіх хатин у селищі. Тоді люди із розпачем зрозуміли, що ніде більше немає пальмового листя. Там, де споконвіку буяло листя, тепер росла маніока. Просо. Арахіс.

Шість місяців дощі та вітри мучили народ Олінки. Краплі дощу були наче списи, що стинали глину зі стін їхніх домівок. Вітер був такий сильний, що видував каміння зі стін просто в каструлі. А потім почали падати крижані кульки завбільшки як пшеничні зернята, вражаючи всіх: чоловіків, жінок та дітей. Від них людей лихоманило. Спочатку похворіли діти, а потім їхні батьки. Село почало вимирати. Під кінець сезону дощів вимерла половина села.

Люди молилися своїм богам і чекали зміни пори року. Коли припинився дощ, вони вирушили на місце, де раніше

росло пальмове листя, і шукали старі корінці. З незліченної кількості колишнього багатства залишилося лише з десяток корінців. Аж за п'ять років листя почало буяти знову. За ті п'ять років ще більше людей померло. Багато хто пішов із села назавжди. Багатьох з'їли тварини. Дуже багато людей хворіло. Ватажкові повернули все подароване й відправили геть зі села. Його дружин віддали іншим чоловікам.

У той день, коли всі хатини знову мали дахи із листя, було велике святкування з піснями й танцями та переповіданням історії про пальмове листя. Вони почали поклонятися цьому листю.

Коли оповідка добігла кінця, я підвела погляд і побачила над головами дітей велетенську коричневу штукенцію завбільшки з цілу кімнату, усю в колючках, і вона наближалася до нас. Під нею було з десяток ніг, які повільно й обережно ступали по землі. Коли воно наблизилося до нашого накриття, цю штукенцію подарували нам. Це був наш дах.

При його наближенні люди схиляли голови.

Білий місіонер, що був перед вами, не дозволив би нам провести цю церемонію, сказав Йосиф. Але люди Олінки дуже її люблять. Ми знаємо, що листя — це не Ісус Христос. Але, у всій його скромності, хіба це не прояв Бога?

Отак ми й сиділи, Сілі, лицем до лиця перед Богом Олінки. І, Сілі, я була така виснажена й так переїла курки з арахісом, а у вухах дзвеніли пісні. Тож усе, що говорив Йосиф, здавалося мені цілком зрозумілим.

Мені цікаво, що ти про це все думаєш?

*Посилаю тобі свою любов,
Твоя сестра, Нетті*

Люба Сілі,

Давно в мене не було часу тобі написати. Але завжди, неважливо, чим я зайнята, я пишу до тебе. Люба Сілі, промовляю я у своїй голові посеред вечірньої служби та коли готую, Люба, мила Сілі. І я уявляю собі, що ти справді отримуєш мої листи й пишеш мені відповідь: Люба Нетті, отак я зараз живу.

Ми прокидаємось о п'ятій і легенько снідаємо вівсянкою та фруктами, а потім ідемо на ранкові уроки. Викладаємо дітям англійську, читання, письмо, історію, географію, арифметику та історії з Біблії. Об одинадцятій у нас перерва на ланч та роботу по дому. З першої до п'ятої надто спекотно, щоб ходити по вулиці, хоч деякі матері сидять надворі біля хатин і шиють. О четвертій у нас уроки для старших дітей, а вночі ми доступні для дорослих. Дехто зі старших дітей уже звик ходити до місіонерської школи, але

малята — ні. Їхні мами іноді просто волочать їх до нас, а ті кричать і вириваються. Усі учні — хлопчики. Олівія серед них єдина дівчинка.

У селі Олінка не вірять, що дівчатам потрібна освіта. Коли я поцікавилася в однієї з матерів, чому вони так думають, вона сказала: Сама по собі дівчинка не має цінності; вона може стати кимось цінним тільки для свого чоловіка.

Ким вона може стати? Запитала я.

Матір'ю його дітей, ким же іще, відповіла жінка.

Але я не є матір'ю чийхось дітей, заперечила я, і я є цінною.

Та не дуже, сказала вона. Ґаруєш на місіонерів.

Те, що я працюю важче, ніж могла уявити, це правда. Замітаю в школі й прибираю після служби, але я не сказала б, що ґарую. Я була здивована, що постала в такому світлі перед цією жінкою (її ім'я, дане при хрещенні, було Кетрін).

У неї є донька, Таші, вона бавиться з Олівією після школи. Адам єдиний із хлопчиків, хто говорить з Олівією. Вони її не ображають, просто... Але що не так? Вони не помічають її, бо вона перебуває в тому місці, де вони займаються «хлопчачими справами». Але не бійся, Сілі, вона успадкувала твою впертість та ясність розуму. Вона розумніша за них усіх разом узятих, навіть за Адама.

Чому Таші не можна ходити до школи? Запитала вона мене. Коли я розповіла їй, що люди в Олінці не вірять

у жіночу освіту, вона одразу випалила: Вони як білі люди в нас удома, які проти того, щоб темношкірі вчилися.

Ох, у неї гострий розум, Сілі. Наприкінці дня, коли Таші нарешті може відпочити від усіх завдань мами, вони з Олівією ховаються в моїй хатині. Олівія розповідає Таші все, чого навчилася в школі того дня. Таші для Олівії — це ціла Африка. Вона стала їй тією Африкою, заради якої вона приїхала сюди через океан. Усе решта дається їй складніше.

Наприклад, комахи. Усі укуси на її тілі чомусь перетворюються на глибокі рани. У неї поганий сон через шум у лісі, він її лякає. Вона досі не може звикнути до їжі. Страви тут поживні, але приготовані погано. Селянки по черзі для нас готують, хтось із них охайний та добросовісний, а хтось не дуже. Олівії погано від усіх страв, які готують дружини ватажка селища. Семюел думає, що це через воду, яку вони набирають з окремого джерельця, прозорого навіть у посуху. Решта з нас не має жодних проблем. Здається, ніби Олівія боїться їжі від тих жінок, бо вони дуже сумні й тяжко працюють. Коли вони її зустрічають, то говорять лише про те, що колись вона стане їм молодшою сестрою або дружиною. Вони просто жартують, вона їм подобається, але краще б вони цього не говорили. Хоч вони сумні й працюють як мули, та все одно вважають за честь бути дружиною ватажка. Він походжає цілий день із виставленим пузом, розмовляє та розпиває пальмове вино зі знахарем.

Чому вони кажуть, що я стану дружиною ватажка? Питає Олівія.

Це у їхньому уявленні найвища честь, пояснюю я їй.

Він товстий і масний, з великими бездоганними зубами. Їй, здається, сняться нічні жахіття про нього.

Ти виростеш сильною християнкою, кажу я їй. Людиною, яка допомагає своєму народові розвиватися. Ти будеш учителькою або медсестрою. Подорожуватимеш. Познайомишся зі славнішими людьми, ніж цей ватажок.

А Таші? Їй дуже цікаво.

Так, кажу їй, Таші теж.

Коррін цього ранку сказала мені, Нетті, припинити зчиняти хаос у головах цих людей; думаю нам варто називати одне одного братами й сестрами, завжди. Дехто із селян досі не може допетрати, що ти не друга дружина Семюела. Мені це не подобається, зізналась вона.

Майже з дня нашого прибуття я помітила, що Коррін змінилася. Вона не хворіє. Працює старанніше, ніж будь-коли. Вона мила й привітна. Але іноді я відчуваю, наче щось випробовує її терпіння і що вона чимось занепокоєна.

Гаразд, кажу я. Добре, що ти про це сказала.

І не дозволяй дітям називати тебе мама Нетті, сказала вона, навіть коли бавитесь.

Це трішки мене збентежило, але я нічого не відповіла. Діти справді часом називають мене мама Нетті, бо я частенько їх сварю. Але я ніколи й не думала замінити їм Коррін.

І ще одне, додала вона. Думаю, нам не варто позичати одяг одна в одної.

Ну, вона мого одягу ніколи й не позичала, бо його в мене небагато. Але я постійно позичала в неї.

З вами все гаразд? Запитала я її.

Вона відповіла, що так.

От би ти побачила мою хатину, Сілі. Мені так подобається. Наша школа квадратна, а церква не має стін, принаймні коли сухо. А ось моя хатина — кругла. Зі стінами та круглим листяним дахом. Хатина всередині має двадцять кроків у довжину й пасує мені просто ідеально. На глиняних стінах я розвішала місцеві полумиски, килимки та шматочки тканини із племінними візерунками. Олінка відома своєю чудовою бавовняною тканиною, яку вони тчуть вручну і фарбують ягодами, глиною, бобами індиго та корою дерев. Ще в мене по центру стоїть парафіновий похідний примус і збоку розкладачка, накрита сіткою від комарів, тому моє ліжко виглядає ніби ліжко нареченої з балдахіном. Ще в мене стоїть невеличкий письмовий стіл, де я пишу листи до тебе, лампа й табурет. На підлозі чудові очеретяні килими. Хатина барвиста, тепла й затишна. Тепер я мрію про вікно! У жодній із хатин у селі немає вікон, а коли я сказала про вікно жінкам, вони дуже сміялися. Думати про вікно в сезон дощів — це, очевидно, нісенітниця. Але я маю намір зробити собі вікно, навіть якщо вода щодня стікатиме на підлогу.

Я б віддала все, щоб мати твою фотографію, Сілі. У себе в шафі я тримаю фотографії, які нам надали американське та англійське товариства місіонерів. Це зображення Ісуса Христа, Апостолів, Діви Марії, Розп'яття. А також фото

Спіка, Лівінгстона, Стенлі, Швайцера. Може, колись я розвішаю їх на стіні, але якось я приставила ті фото до своїх стін, завішаних тканинами та килимами, і відчула себе маленькою та сумною, тож забрала їх звідти. Навіть зображення Христа, що будь-де пасує, тут виглядає якось не так. Звісно, усі ці фото розвішані по школі, а зображення Христа над вівтарем у церкві. Цього достатньо, думаю, хоча в хатині Семюела та Коррін теж розвішані зображення та святощі (хрести).

Твоя сестра, Нетті

Люба Сілі,

До мене щойно приходили батьки Таші. Вони засмучені, бо вона проводить багато часу з Олівією. Вона змінюється, стає мовчазною і задуманою, кажуть вони. Вона стає іншою, на лиці проступає образ однієї з її тіток, яку продали торговцю, бо вона перестала вписуватись у життя села. Та тітка відмовилася виходити за обраного їй чоловіка.

Відмовлялася схилити голову перед ватажком. Вона лиш лежала, лускала зубами горішки, а коли й хихотіла.

Вони хочуть знати, чим займаються в моїй хатині Олівія і Таші, коли решта дівчаток допомагає своїм матерям.

Таші лінується вдома? Запитала я.

Батько поглянув на матір. Вона відповіла, Ні, навпаки, Таші працює сумлінніше, ніж однолітки. І швидше закінчує роботу. Але це все тому, що вона хоче проводити обідній час з Олівією. Вона запам'ятовує все, що я їй кажу, ніби це вже й так знає, продовжила мати, але ці знання ніби пролітають повз неї.

Мати була збентежена й налякана.

А батько розлючений.

Я подумала: Ага. Таші зрозуміла, що відкриває для себе інший спосіб життя, недоступний для неї. Але не сказала це вголос.

Світ змінюється, мовила я. Він тепер доступний не лише хлопчикам та чоловікам.

Тут поважають жінок, озвався батько. Ми б ніколи не дозволили їм швендяти по світу, як американські жінки. За жінкою з Олінки завжди хтось піклується. Батько. Дядько. Брат чи племінник. Не ображайтесь, сестро Нетті, але нашим людям шкода таких жінок як ви, відкинутих суспільством не знати звідки та вкинутих у невідомий світ, де вам доводиться боротися на самоті.

То я викликаю жалість та презирство, задумалась я, у схожих на мене чоловіків та жінок.

До того ж, провадив далі батько Таші, ми не простолюдини. Ми розуміємо, що у світі є місця, де жінки живуть по-іншому, ніж тут, але ми не підтримуємо такий спосіб життя і не хочемо такого для своїх дітей.

Але життя мінливе, навіть в Олінці, сказала я. Ось приїхали ми.

Він плюнув на землю. Хто ви такі? Троє дорослих та двійко дітей. У період дощів хтось із вас помре. Такі, як ви, довго не витримують у нашому кліматі. А якщо не помрете, то хвороба вас виснажить. О, так. Ми таке вже бачили. Приїжджають сюди такі ось християни, стараються нас змінити, хворіють і вертаються в Англію, чи звідки ви там. Залишається лише торговець на березі, але навіть то вже не та сама людина, з кожним роком приїздить новий. Ми це знаємо, бо відправляємо йому жінок.

Таші дуже розумна, кажу я. Вона може стати вчителькою. Медсестрою. Вона може допомагати селянам.

Тут немає місця, де жінки займались би тим, що ви перелічили, сказав він.

Тоді нам треба поїхати звідси, сказала я. Сестрі Коррін та мені.

Ні, ні, мовив він.

Навчати лише хлопців? Запитала я.

Саме так, сказав він, наче я вже погодилась.

Є така манера, з якою чоловіки говорять до жінок, яка дуже нагадує мені Тата. Вони слухають, скільки треба, а потім починають давати вказівки. І навіть не дивляться на жінок, коли говорять. Опускають погляд і схиляють голову

до землі. А ще кажуть, що «дивитися прямо в очі чоловікові» жінкам не можна. «Дивитися прямо в очі чоловікові» може тільки безсоромна дівчина. Жінки натомість дивляться на його ноги чи коліна. Що я можу сказати? Знову ж таки, саме так ми поводитись із Татом.

Коли Таші знову прийде до вас, відішліть її одразу ж додому, сказав батько. Й усміхнувся. Ваша Олівія може приходити в гості й бачити, для чого жінки існують.

Я теж усміхнулась. Олівія мусить здобувати освіту і вивчати світ різними способами, подумала я. А його пропозиція — неймовірна можливість повчитися.

Бувай і до зустрічі, люба Сілі, вітання від нікчемної жінки-вигнанки, що може сконати в період дощів.

*З любов'ю,
твоя сестра Нетті*

Люба Сілі,

Спочатку з лісу чувся легкий шум. Щось типу гудіння. Відтак почулись звуки рубання та перетягування. Потім

у якісь дні доносився запах диму. Але тепер, через два місяці, упродовж яких хворіла спочатку я, потім діти, а тоді Коррін, ми чуємо постійне рубання, вишкрібання і перетягування. І щодня пахне димом.

Сьогодні один із хлопчаків на обідньому уроці вигукнув у дверях, Наближається дорога! Наближається дорога! Він був із батьком у лісі на полюванні й усе бачив.

Щодня селяни почали збиратися на околицях села біля полів маніоки та спостерігати за будівництвом дороги. Коли я дивлюся на них, то відчуваю сильний приплив любові. Те, як вони сидять на табуретах, хтось навпочіпки, жують горішки коли та малюють візерунки в грязюці. Вони не підходять до дорожніх працівників із порожніми руками. О, ні. Щодня відтоді, як вони побачили наближення дорожніх робіт, вони загодовували робітників козлятиною, пюре з проса, запеченим бататом та маніокою, горішками коли та пальмовим вином. Щодня пікнік, і здається мені, що зароджувалась у той час дружба, хоч робітники походять з іншого племені далі на північ, ближче до берега, і їхня мова трішки відрізняється. Я її все одно не розумію, хоч здається, що народ Олінки розуміє. Вони тямлять у багатьох речах, а новому вчаться дуже швидко.

Важко повірити, що ми тут уже п'ять років. Час пливе повільно, але проходить швидко. Адам та Олівія наздогнали мене зростом і мають хороші успіхи в навчанні. Адам має особливу здібність до чисел. Самюель переймається, що скоро він уже не зможе навчити його

чомусь новому в цій сфері, бо його власні знання вичерпалися.

Коли ми були в Англії, то зустріли місіонерів, що відсилали своїх дітей назад додому, коли більше не було можливості навчати їх серед дикої природи. Але мені важко уявити життя тут без дітей. Їм подобається відкритість селища й життя в хатинах. Вони захоплюються досвідченістю чоловіків у полюванні та незалежністю жінок у вирощуванні посівних культур. Як би мені сумно не бувало, а часом буває дуже сумно, обійми від Олівії чи Адама повністю мене відновлюють, і я знову можу хоча б функціонувати. Їхня мама і я вже не такі близькі, як раніше, але я справді відчуваю себе їхньою тіткою. З кожним днем ми троє стаємо все більш схожими одне на одного.

Місяць тому Коррін попросила мене не запрошувати Семюела у свою хатину, якщо її нема поруч. Сказала, що в селян може скластися помилкове враження. Це було для мене справжнім ударом, бо я ціную його товариство. Оскільки Коррін майже ніколи сама не приходить до мене в гості, тепер мені не буде з ким по-дружньому поговорити. Проте все ще приходять діти й іноді залишаються в мене на ніч, якщо батьки хочуть побути наодинці. Люблю такі випадки. Ми смажимо арахіс на моєму примусі, сидимо на підлозі та розглядаємо мапи всіх країн на світі. Іноді приходить Таші й розповідає відомі серед дітей Олінки історії. Я заохочую їх з Олівією записати ці історії діалектом Олінки та англійською. Це буде для них незлецька практика

письма. На відміну від Таші, Олівії здається, що в неї немає цікавих історій. Якогось дня вона почала розповідати історію про «Дядька Ремуса», але виявилось, що Таші знає оригінальну версію! Вона зажурилась. Але потім ми почали обговорювати, як історії народу Таші дійшли аж в Америку, і це дивує Таші. Вона плакала, коли Олівія розповідала, що її бабуся була в рабстві.

Щоправда, більше ніхто із селян не хоче чути про рабство. Вони не визнають за собою ніякої відповідальності за це. І це єдина риса, яка мені в них справді не подобається.

Ми втратили батька Таші в період дощів. Він захворів на малярію і жодна з мікстур знахаря йому не допомогла. Він відмовлявся брати ліки, якими ми лікуємо малярію, і навіть не дозволив, щоб Семюел його відвідав. Це був мій перший похорон в Олінці. Жінки розмалювали обличчя білою фарбою, одягнули білі шати, схожі на саван, і протяжно голосили. Вони огорнули тіло в полотно з кори дерев і поховали під великим деревом у лісі. Таші була розбита. Усе життя вона намагалась догодити батькові. Але не розуміла, що, будучи дівчиною, ніколи не зможе цього зробити. Але його смерть зблизила її з матір'ю. Тепер Кетрін наче одна з нас. Одна з нас — це я маю на увазі себе та дітей, іноді Семюеля. Вона досі в траурі й не відходить далеко від хатини, але стверджує, що більше не виходитиме заміж (бо в неї вже п'ятеро синів, і вона тепер може робити що хоче. Вона стала почесною людиною). Коли я ходила її провідати, вона чітко дала зрозуміти, що Таші повинна продовжувати

навчання. Кетрін найпрацелюбніша серед інших удів батька Таші. Її поля хвалять за охайність, хорошу врожайність та загалом привабливий вигляд. Може, я зможу чимось їй допомагати в роботі. Саме під час спільної праці жінки знайомляться й починають турбуватися одна про одну. Саме завдяки праці Кетрін подружилася з іншими дружинами свого чоловіка.

Семюел часто говорить про таку жіночу дружбу. Йому ніяково від того факту, що в жінок один чоловік на всіх, але він не поділяє дружбу між ними. Це бентежить, думаю. Обов'язок Семюела як християнського священника проповідувати біблійний канон одного чоловіка та однієї дружини. Семюел збентежений, бо йому здається, що жінки щасливі з тим, як усе влаштовано. Бо вони дружать між собою і завжди допомагають одна одній (не завжди, але частіше, ніж американці можуть подумати), бо вони сміються, пліткують та доглядають дітей одна одною. Але більшість цих жінок майже не проводить часу зі своїм чоловіком. Когось із них пообіцяли стариганю чи чоловікові середніх літ ще при народженні. Їхнє життя завжди обертається навколо праці, дітей та інших жінок (адже жінка не може дружити із чоловіком, таке не обійдеться без пліток та остракізму з боку інших). У всякому разі, вони потурають своїм чоловікам. Це треба бачити, як вони ними захоплюються. Вихваляють кожне дрібне досягнення. Напоюють їх пальмовим вином та солодощами. Воно й не дивно, що чоловіки часто як діти. А доросла дитина — це небезпечна штука. Особливо коли ти знаєш, що в Олінці

чоловіки мають владу забирати життя своїх дружин. Якщо він звинувачує одну з дружин у відьомстві чи невірності, то може її вбити.

Дякувати Богу (і часом втручанню Семюела) такого не траплялося, відколи ми приїхали. Але історії Таші часто оповідають про страшні події, що ставалися в минулому. Брони Боже дитя улюбленої дружини захворіє! Тоді зникає навіть жіноча дружба, бо жінки бояться звинувачень у чаклунстві від інших дружин чи від чоловіка.

Веселого Різдва тобі та твоїй родині, люба Сілі. Тут, на «чорному» континенті, ми святкуємо Різдво із молитвами й піснями, з великим пікніком, де є кавуни, свіжий фруктовий пунш та барбекю!

*Бережи тебе Боже,
Нетті*

Найдорожча Сілі,

Я мала написати тобі на Великдень, але час був несподобний і я не хотіла навантажувати тебе сумними новинами. Минув цілий рік. Перше, що хочу тобі

розповісти, це дорога. Її проклали до полів маніоки дев'ять місяців тому. Люди Олінки ніщо не люблять так сильно, як хороше святкування, тож вони постаралися від душі й приготували справжній бенкет для дорожніх працівників. Ті розмовляли, сміялися й поглядали на жінок Олінки цілий день. Увечері багатьох запросили в саме село і святкування тривали до пізньої ночі.

Думаю, африканці схожі на білих людей удома тим, що вони вважають себе центром всесвіту, і що все робиться лише для них. Селяни Олінки точно так вважають. Тож вони природно припустили, що дорогу збудували для них. А робітники справді багато розповідали про те, як швидко тепер можна буде добратися до узбережжя. По бетонній дорозі шлях займе всього три дні. А велосипедом іще швидше. Звісно, ніхто в Олінці не має велосипеда, але один із робітників має. Усі чоловіки Олінки хочуть собі такий і кажуть, що колись куплять.

Що ж, на ранок після «завершення» будівництва дороги, принаймні тієї частини, що стосувалася Олінки (вона ж таки сягала їхнього селища), ми дізналися, що робітники відновили будівельні роботи. Вони отримали вказівки продовжити дорогу іще на тридцять миль! І прокладати її далі по курсу, прямо через село Олінка. Не встигли ми прокинутись, як дорогу вже копали серед щойно засадженого бататом поля Кетрін. Авжеж, люди Олінки негайно повстали проти цього. Але дорожні працівники теж не забарились. У них була зброя, Сілі, й вони мали дозвіл стріляти!

Це було так жахливо, Сілі. Люди почувалися зрадженими! Вони просто безпомічно стояли — вони не вміють боротися і рідко про це думали ще із часів давніх племінних воєн. Стояли й дивилися, як знищують їхні засіяні поля та хатинки. Так. Робітники не відхилилися від плану свого керівника ні на дюйм. Вони зрівняли із землею кожену хатину, що стояла на відміченому шляху. Сілі, наша церква, наша школа, моя хатинка, усе знесли в межах кількох годин. На щастя, нам вдалося зберегти наші пожитки. Проте селище було зруйноване, а просто посеред нього пролягала бетонна дорога.

Одразу зрозумівши наміри працівників, ватажок села вирушив на узбережжя з вимогою пояснень та відшкодування. За два тижні він повернувся з навіть гіршими новинами. Уся територія, включно із селом Олінка, тепер належить виробнику гуми в Англії. По дорозі на узбережжя він був здивований побачити сотні селян, схожих на селян Олінки, які вирубували ліс на узбіччі дороги й садили каучукові дерева. Старовинні, велетенські червоні дерева, усі дерева, дикі тварини, усе в лісі знищували, зрівнювали із землею, розповідав він, простір був голий, як його долоня.

Спершу він подумав, що ті люди, які розповіли йому про англійського виробника гуми, помилилися, принаймні щодо того, що до тієї території входило й селище Олінки. Але врешті-решт його направили в будинок губернатора, велетенську білу будівлю з прапорами у дворі. Там проводили аудієнцію, де головував білий чоловік. Саме цей

чоловік видавав накази дорожнім робітникам, цей чоловік бачив Олінку лише на мапі. Він говорив англійською, і наш ватажок теж намагався нею говорити.

Напевно, то була жалюгідна розмова. Наш ватажок ніколи притомно не вивчав англійської, і знав лише одну дивну фразу, якої навчився від Йосифа. А Йосиф каже не «англійська», а «янглічанська».

Але найгірше попереду. Оскільки селяни Олінки тепер не були власниками селища, вони мусять платити за нього оренду. А щоб користуватися водою, яка теж тепер їм не належала, вони мали сплачувати податок на воду.

Спочатку люди сміялися. Це справді здавалось божевільям. Вони живуть тут, скільки себе пам'ятають. Але ватажок не сміявся.

Ми повстанемо проти того білого чоловіка, сказали вони.

Але білий чоловік має підтримку, сказав ватажок. Він привів свою армію.

Це все відбулося кілька місяців тому, і поки що нічого нового не сталося. Люди стали жити як страуси, за змоги не виходити на невідомі дороги. І ніколи, ніколи не дивитися в сторону узбережжя. Ми побудували нову церкву й школу. У мене нова хатина. Ми в очікуванні.

Тим часом Коррін захворіла на африканську лихоманку. У минулому багато місіонерів від неї померли.

Але діти в порядку. Хлопці тепер нормально сприймають Олівію й Таші на уроках. Усе більше матерів відправляють доньок навчатися в школі. Чоловікам це не

подобається, вони дратуються: хто захоче собі дружину, яка знає все те, що й чоловік? Але в жінок свої способи, а вони люблять своїх дітей, навіть дівчаток.

Я напишу знову, коли стан речей покращиться. Покладаюся на Бога і вірю, що все минеться.

Твоя сестра, Нетті

Найдорожча Сілі,

Увесь цей рік після Великодня видався важкий. Оскільки Коррін хворіє, то вся робота впала на мене. До того ж я мушу доглядати її, і це її обурює.

Одного дня, коли я переодягала її в ліжку, вона кинула на мене погляд, наповнений злістю, але водночас жалістю. Чому мої діти схожі на тебе? Запитала вона.

Ти справді вважаєш, що вони на мене схожі? Одізвалась я.

Як дві краплі води, сказала вона.

Може, то через співжиття, любов до людини робить вас схожими, сказала я. Сама напевно помічала, як схожі чоловік із дружиною на старості літ.

Схожість помітили навіть ці жінки, ще в перший день, сказала вона.

І тебе це турбувало весь цей час? Я хотіла пожартувати.

Але вона просто подивилась на мене.

Коли ти вперше зустріла мого чоловіка? Поцікавилась вона.

Тоді я зрозуміла, що вона думала. Вона думала, що Адам та Олівія мої діти, а Семюел — їхній тато!

О, Сілі, це гризло її всі ці роки!

Я зустріла Семюела тоді, коли зустріла й тебе, Коррін, сказала я. (Я досі не звикла постійно звертатись до неї «сестро».) Бог свідок, я не брешу.

Принеси Біблію, сказала вона.

Я принесла, поклала на неї руку і присяглась.

Ти знаєш, що я ніколи не брехала, Коррін, мовила я. Прошу, повір, я зараз кажу правду.

Потім вона покликала Семюела і змусила його теж присягнутися, що він зустрів мене вперше тоді ж, коли й вона.

Він сказав: Прошу вибачення, сестро Нетті, будь ласка, пробач нам.

Коли Семюел вийшов із кімнати, вона змусила мене задерти сукню. Сіла на ліжку й розглядала мій живіт.

Мені було її шкода, але я відчула таке приниження, Сілі. А те, як вона ставиться до дітей, це найгірше. Не хоче бачити їх біля себе, а вони цього не розуміють. Та і як вони розуміють? Вони навіть не знають, що їх усиновили.

У майбутньому сезоні село мають повністю засадити каучуковими деревами. Територія для полювання людей Олінки вже була зруйнована, тому чоловікам доводиться іти все далі в пошуках дичини. Жінки весь час проводять у полях, доглядають за посівами та моляться. Вони звертаються до землі, до неба, до своєї маніоки та арахісу. Вони співають про любов і прощання.

Ми всі засмучені, Сілі. Сподіваюсь, у тебе в житті справи ідуть краще.

Твоя сестра, Нетті

Люба Сілі,

Вгадай, що скажу! Семюел теж думав, що я матір дітей! Саме тому він наполягав, щоб я вирушала з ними до Африки. Коли я прийшла до них додому, він подумав, що я йду слідом за своїми дітьми. Він, маючи добре серце, не посмів мене виставити за двері.

Якщо це не твої діти, тоді чий? Сказав він.

Але спершу в мене були власні запитання до нього.

У кого ти взяв дітей? Запитала я. І, Сілі, він розповів історію, від якої в мене волосся стало дибки. Сподіваюсь, бідолашко моя, ти готова її почути.

Давним-давно був собі один заможний фермер і мав він нерухомість поблизу міста. Нашого міста, Сілі. Він був дуже вправний у фермерстві, за що б не взявся, усе в нього виходило. Тож він вирішив відкрити магазин і спробувати удачу в продажу галантерейних товарів. Ну, його крамниця стала такою успішною, що він залучив до справи двох своїх братів, щоб допомагали. Минали місяці, справи йшли лише вгору. Аж потім білі продавці почали збиратися і скаржитися, що ця його крамниця відвадила від них чорношкірих покупців. А кузня позаду магазину забрала ще й білу клієнтуру. Так не піде. Тож однієї ночі магазин спалили, кузню зруйнували, а чоловіка та його двох братів виволокли з їхніх домівок посеред ночі й повісили.

У чоловіка була кохана дружина, і в них була донечка, якій заледве виповнилося два роки. Жінка була вагітна другим малям. Сусіди принесли тіло її чоловіка додому, воно було понівечене та обгоріле. Таке видовище мало не вбило її на місці. Тоді ж народилася друга її дитина, дівчинка. Хоч тіло вдови наче відновилося, здоровий глузд вона втратила назавжди. І далі ставила тарілку чоловіка, коли накривала стіл, і постійно розказувала про плани, які вони з чоловіком будували. Сусіди все частіше її уникали, хоч і не помічали цього. Уникали, напевно, тому що плани, які вона окреслювала, були грандіозніші, ніж темношкірі люди могли собі уявити, а ще тому, що її прив'язаність до

минулого викликала жаль. Вона була привабливою жінкою і володіла землею, але не було кому її обробляти, а сама вона цього робити не вміла. До того ж вона чекала повернення чоловіка, щоб той з'їв приготовану нею страву й пішов у поле працювати. Скоро їжа закінчилась, окрім принесеного сусідами. Вона з малими дітьми з усіх сил працювала у дворі.

Коли ще друга дитина була немовлям, у місті з'явився незнайомец і оточив увагою вдову з дітьми. Через якийсь час вони одружились. Майже одразу вона завагітніла утретє, хоч її психологічний стан не покращився. Кожного наступного року вона вагітніла, і з кожним роком слабшала і ставала все більш психологічно неврівноваженою. Через багато років після одруження із незнайомцем вона врешті померла.

За два роки перед смертю вона народила дівчинку, яку не могла залишити, бо була дуже хвора. А потім хлопчика. Цих дітей назвали Олівія та Адам.

Отака була історія Семюела, слово в слово.

Незнайомец, з яким одружилася вдова, був приятелем Семюеля з часів, коли він ще не віднайшов Христа. Коли чоловік прийшов до будинку Семюеля спочатку з Олівією, а потім з Адамом, Семюель не міг йому відмовити. Господь урешті почув його і Коррін молитви.

Він ніколи не розповідав Коррін про того чоловіка чи про «матір» дітей, бо не хотів, щоб сум затуманив її радість.

Але потім, як грім серед ясного неба, з'явилась я. Він склав до купи два плюс два, згадав свого старого знайомого

й те, що той був негідником, тож прийняв мене без зайвих запитань. Що, чесно кажучи, мене завжди дивувало, але я списувала це на християнське милосердя. Коррін якось запитала мене, чи я втекла з дому. Я пояснила їй, що вже доросла, а моя родина дуже велика й неможна, тож настав час мені йти у світ і самостійно заробляти на життя.

Моя блузка була просякнута слізьми під кінець оповіді Семюела. Я не могла почати розповідати йому правду. Але, Сілі, я можу розповісти тобі. Я молюся від щирого серця, щоб ти отримала цього листа, бодай його з-поміж усіх інших.

Наш Тато — насправді нам не тато!

Твоя віддана сестра, Нетті

Любий Боже,

Усе, сказала Шуг. Пакуй речі. Ти поїдеш зі мною в Теннессі.

Але я заціпеніла.

Мого татка лінчували. Моя матуся втратила розум. Усі мої зведені братики та сестрички взагалі мені не рідні. Мої діти — не мої брат із сестрою. Тато — не тато.

Боже, ти, напевно, там заснув.

Люба Нетті,

Уперше в житті мені захотілося зустрітися з Татом. Тож ми із Шуг одягнули свої нові квітчасті парні штани та великі крилаті великодні капелюхи, теж парні, тільки в неї червоний, а в мене жовтий. Залізли у її *Packard* і помчали туди. По всій окрузі вимостили дороги, тож двадцять миль тепер — раз плюнути.

Я бачила Тата лиш раз після того, як покинула дім. Одного дня ми з містером _____ завантажували бричку біля продуктової крамнички. Тато йшов із Мей Еллен, і вона поправляла панчоху. Вона нахилилась і скручувала над коліном вузол, а він стояв поруч і стук-стук-стукотів по гравію своєю тростиною. Виглядало, ніби він їй хотів уперіщити нею.

Містер _____ підійшов до них, увесь такий люб'язний, протягнув йому руку. Але я продовжувала вантажити бричку й розглядала візерунки на мішках. Ніколи не думала, що колись захочу його побачити знову.

Що ж, був сонячний весняний день, трохи прохолодно, як буває на Великдень. Перше, що ми помітили, коли заїхали на нашу вулицю — як навкруги зелено. Так ніби байдуже на те що земля повсюди ще не прогрілася. Земля Тата вже була тепла й готова буяти травами. Уздовж дороги росли лілії, звичайні нарциси, нарциси із довгим листям, та всякі ранні дикі квіти. Потім ми помітили пташок, що співали, сидючи на живоплоті. А на ньому цвіли маленькі жовті квіточки на запах як вірджинський виноград. Це місце так відрізнялося від місцевості, через яку ми проїжджали, що ми аж затихли. Знаю, це звучить смішно, Нетті, але здалося, що сонце над нашими головами світило яскравіше.

Що ж, мовила Шуг, цього більш ніж достатньо. Ти ніколи не згадувала, як тут красиво.

Я і не пам'ятаю такої краси, кажу я. Кожного Великодня були повені, а ми, діти, були застуджені. Хай там як, кажу я, ми далеко від дому не відходили, а будинок був не такий чудовий.

Не такий чудовий? Перепитала вона, коли ми заїхали на пологий схил, якого я не пам'ятаю. Там стояв великий двоповерховий жовтий будинок із зеленими віконницями та гострим зеленим черепичним дахом.

Я засміялась. Ми, певно, не туди повернули, кажу я. То будинок якихось білих людей.

Будинок був такий гарний, що ми все ж зупинились і просто розглядали його.

Що то за дерева цвітуть? Запитала Шуг.

Не знаю, сказала я. На вигляд то персик, слива, яблуня, може, вишня. Але хай що то є, воно дуже красиве.

Навколо будинку та за ним — самі лиш дерева. І ще більше лілій, нарцисів та троянд, що росли поверх усього. Й увесь час літали пташки з усього округу й сідали на дерева.

Коли ми нарешті надивилися, я сказала, Тут так тихо, напевно нікого немає вдома.

Ні, мовила Шуг, вони напевно в церкві. У таку сонячну неділю.

Краще нам їхати звідси, поки люди що тут жевуть не повернулись, сказала я. Тільки-но я це сказала, як помітила фінікове дерево і впізнала його. Ми почули, як машина заїхала у двір. Хто ж був у машині, як не Тато і якась молода дівчина, на вигляд наче його донька.

Він вийшов із машини, потім відчинив їй двері. Вона приголомшливо одягнена — рожевий костюм, великий рожевий капелюх та рожеві туфлі, рожева сумочка звисає з руки. Вони подивились на номерний знак нашого авто й підійшли до нас. Вона взяла його під руку.

Доброго ранку, сказав він, коли підійшов до вікна Шуг.

Доброго, повільно проказала вона, і я зрозуміла, що він виглядає не так, як вона очікувала.

Чимось можемо допомогти? Він мене не помітив, навіть якби подивився на мене.

Шуг пошепки мене запитала, Це він?

Я сказала, Так.

Що справді шокувало Шуг і мене, це його молодечий вигляд. Він на вигляд старший за дитину, яка була поруч, байдуже, що вона одягнена як доросла жінка. Але він виглядав надто молодо як на людину, яка має дорослих дітей та юних онуків. Але потім я згадала, він же не мій татко, він батько моїх дітей.

Твоя мама що, озвалася Шуг, вкрала собі дитину з колиски?

Але він не настільки молодий.

Я привезла Сілі, сказала Шуг. Вашу доньку Сілі. Вона хотіла вас провідати. Вона має до вас запитання.

Здається, він на секунду задумався. *Сілі?* Сказав він. Отак типу, Хто така Сілі? А потім додав, Виходьте з машини й ходіть на ґанок. Дейзі, звернувся він до маленької жіночки поруч із ним, піди скажи Гетті, щоби подавала обід. Вона стиснула його руку, потягнулась до нього і чмокнула в щоку. Він повернувся і дивився, як вона пішла стежиною, піднялась сходами, допомогла дістати крісла-гойдалки, й аж потім сказав, Тепер розповідайте, чого ви хочете?

Діти тут? Запитала я.

Які діти? Сказав він. А потім засміявся. А, вони пішли зі своєю мамою. Вона кинула мене, розумієш. Повернулася до родини. Так, мовив він, ти, певно, пам'ятаєш Мей Еллен.

Чому вона пішла? Запитала я.

Він ще раз засміявся. Стала для мене застарію, думаю.

Маленька жіночка повернулась і присіла на бильце його крісла. Він говорив з нами і гладив її руку.

Це Дейзі, сказав він. Моя нова дружина.

Йой, мовила Шуг, та тобі не більше п'ятнацяти.

Мені й нема стільки, сказала Дейзі.

Дивуюсь, як твої родичі дозволили одружитись.

Вона знизала плечима, поглянула на Тата. Вони працюють на нього, сказала вона. Живуть на його землі.

Тепер я її родина, сказав він.

Мені було так неприємно, що мене мало не знудило. Нетті в Африці, сказала я. Вона місіонерка. Вона написала мені, що ти насправді нам не батько.

Що ж, сказав він. Ну, тепер ти знаєш.

Дейзі дивилась на мене з велетенською жалістю. Отака в нього природа, приховувати таке від тебе, сказала вона. Він розповів мені, як виростив двох дівчаток, які не були навіть його доньками, сказала вона. Не думаю, що я в це вірила, аж до зараз.

Ні, він ніколи їм не розповідав про це, сказала Шуг.

Ну, яке ж ти серденько, сказала Дейзі, цілуючи його в маківку. Він усе гладив її руку. Дивився на мене, вишкіривши зуби.

Твій татко не вмів ладнати з людьми, сказав він. Білі люди вчинили над ним самосуд. Це надто сумна історія, щоб розповідати її бідолашнім малим дівчаткам, додав він. Будь-хто на моєму місці вчинив би так само.

А може, не вчинив би, сказала Шуг.

Він подивився на неї, потім на мене. І зрозумів, що вона все знає. Але яка йому різниця?

Ось я, до прикладу, сказав він, я знаю які вони. Ключ до всього — це гроші. У наших людей була одна велика проблема. Щойно їх звільнили з рабства, вони не знали, що можуть дати білим людям, окрім праці. Але правда в тому, що їм треба щось дати. Свої гроші, землю, дружину, власну сраку. Усе, що я зробив, це запропонував їм грошей. Перед тим, як посадити зернину, я запевнявся, що отой та ще отой знали, що я саджаю цю зернину спеціально для *нього*. Перед тим, як перемолоти хоч одне зерня пшениці, я роблю те саме. А коли я знову відкрив у місті крамницю твого татка, то купив собі власного білого хлопчика, щоб заправляв нею. А що найприємніше — я купив його за гроші білих.

Постав зайнятому чоловіку свої запитання, Сілі, мовила Шуг. Думаю, обід уже стигне.

Де похований мій татко, запитала я. Це все, що я справді хочу знати.

Біля твоєї мамусі, сказав він.

Як їх знайти? Запитала я.

Він глянув на мене так, наче я з дуба рухнула. На могилах лінчованих людей не ставлять дощок. Сказав так, ніби це всім відомо.

А в мамі є дошка? Запитала я.

Ні, відповів він.

Коли ми їхали геть, пташки співали так само солодко, як і коли ми тільки сюди добралися. Потім, мені здалося,

щойно ми виїхали на головну дорогу, вони замовкли. Коли приїхали на цвинтар, небо посіріло.

Ми шукали матусю і татка. Шукали бодай шматок дерева, на якому буде якийсь напис. Але не знайшли нічого, крім бур'янів, реп'яхів та вицвілих штучних квітів на деяких могилках. Шуг підняла стару підкову, яку загубив чийсь кінь. Ми забрали ту підкову з собою і ходили кругами, поки не закрутилась голова й ми не впали від запаморочення. І де впали, там встромили в землю підкову.

Шуг сказала, Тепер ми одна одній родина, і поцілувала мене.

Люба Сілі,

Цього ранку я прокинулась із наміром розповісти все Коррін та Семюелу. Я пішла до їхньої хатини й сіла на табурет біля ліжка Коррін. Вона вже така ослаблена, що сил у неї вистачає лиш на недружні погляди. І я розуміла, що мені не раді.

Я почала, Коррін, я прийшла, щоб розповісти вам із Семюелем правду.

Вона відповіла, Семюел уже все мені розповів. Якщо це твої діти, чому ж ти просто не сказала мені?

Семюел мовив, Люба, перестань.

Вона сказала, Не вказуй мені. Нетті присяглась на Біблії говорити лише правду. Говорити правду перед Богом, і вона збрехала.

Коррін, втрутилась я, я не брехала. Я повернулась до Семюела спиною і прошепотіла: Ти бачила мій живіт.

Що мені знати про вагітність, сказала вона. Я сама ніколи не була вагітна. Наскільки мені відомо, жінка може стерти всі сліди.

Розтяжки стерти неможливо, сказала я. Розтяжки проникають у шкіру, а живіт жінки збільшується так, що може вмістити невеличку каструлю, яку мають усі місцеві жінки.

Вона відвернулась до стіни.

Коррін, сказала я, я тітка ваших дітей. Їхня мама — моя старша сестра, Сілі.

І потім я розповіла їм усю історію. Тільки Коррін це не переконало.

Ви із Семюелем так багато брешете, як можна комусь із вас вірити? Запитала вона.

Ти мушиш повірити Нетті, сказав Семюел. Хоча він був шокований частиною історії про тебе й Тата.

Потім я пригадала, як ти мені розповідала, що бачила Коррін, Семюела та Олівію в місті, коли вона купувала

тканину, щоб пошити собі з Олівією сукні. І як ти відправила мене до них, бо вона була єдиною жінкою при грошах, яку тобі доводилось зустрічати. Я намагалась змусити Коррін пригадати той день, але вона не змогла.

Вона згасає з кожним днем, і якщо не зможе повірити нам і відродити почуття до дітей, то, боюсь, ми її втратимо.

Ох, Сілі, відсутність віри — страшна річ. Така ж страшна, як і біль, що ми приносимо іншим, самі того не відаючи.

*Молись за нас,
Нетті*

Найдорожча Сілі,

Останній тиждень я щодня намагалася допомогти Коррін пригадати вашу зустріч у місті. Я знаю, якби вона могла пригадати твоє лице, то бодай повірила б, що Олівія твоя донька. Їм здається, що Олівія схожа на мене, але це тому, що я схожа на тебе. В Олівії твоє обличчя і точнісінько такі самі, як у тебе, очі. Мене дивує, що Коррін не помічає схожості.

Пам'ятаєш центральну вулицю міста? Запитала я. Пам'ятаєш стовп, де коней прив'язували навпроти галантерейної крамниці Фінлі? Пам'ятаєш, у крамниці стояв запах арахісової шкаралупи?

Вона каже, що все це пам'ятає, але не пам'ятає, щоб хтось із нею говорив.

Потім я згадала про її стебновані ковдри. Чоловіки Олінки роблять красиві ковдри з малюнками тварин, птахів та людей. Щойно Коррін побачила їх, то почала робити ковдру, де чергувались клаптики з аплікованими фігурками та блоки із дев'яти латок. Вона використовувала одяг, з якого діти вже виросли, та деякі зі своїх старих суконь.

Я пішла до її шафи й почала діставати ковдри.

Не чіпай моїх речей, сказала Коррін. Я ще не вмерла.

Я розглянула під світлом одну, а потім другу, хотіла знайти першу ковдру, яку вона зробила. Водночас намагаючись пригадати, які сукні вони з Олівією носили в перші місяці мого життя з ними.

Ага, сказала я, коли знайшла те, що шукала, і розклала ковдру на ліжку.

Ти пам'ятаєш, як ти купувала оцю тканину? Запитала я, вказуючи на квітчастий клаптик. А як щодо цієї картатої птахи?

Вона провела пальцями по візерунку. Її очі поволі наповнились слізьми.

Вона була така схожа на Олівію! Вигукнула вона. Я тоді злякалась, що вона захоче її забрати. Тому якнайшвидше постаралась про неї забути. Я дозволила собі запам'ятати

ставлення того продавця до мене! Я поводитись як поважна особа, бо була дружиною Семюела і випускницею Спелменської семінарії. А він ставився до мене, як до звичайного нігера. О, це вразило мої почуття! Я була зла! Саме про це я тоді думала, навіть розповіла це Семюелу по дорозі додому. Але не думала про твою сестру, як її звати? Сілі? Про неї нічого не пам'ятала.

Вона почала гірко ридати. Ми із Семюелем тримали її за руки.

Не плач. Не плач, примовляла я. Моя сестра зраділа, коли побачила Олівію з тобою. Зраділа, що вона жива. Вона думала, що обоє дітей померли.

Бідолашка! Сказав Семюел. І ми сиділи, гомоніли, тримались одне за одного, поки Коррін не заснула.

Але, Сілі, посеред ночі вона прокинулась, повернулась до Семюела і сказала: Я вірю. І все одно померла.

Твоя сестра в жалобі, Нетті

Найдорожча Сілі,

Як тільки мені здається, що я звикла до спеки, постійної вологості, навіть паркості свого одягу, мокрості під пахвами та між ногами, то приходять мої червоні друзі. Разом із ними спазми, біль та дискомфорт. Але я мушу поводитись так, наче нічого не відбувається, і не соромити Семюела, дітей і саму себе. Не кажу вже про селян, які вважають, що жінки, до яких приходять друзі, взагалі не мають виходити надвір.

Одразу після смерті матері до Олівії прийшли її червоні друзі. Думаю, вони з Таші піклуються одна про одну. Мені нічого не говорять, у жодному випадку, а я не знаю, як підняти цю тему. Що для мене дивно. Але якщо заведеш розмову про особисте з дівчинкою Олінки, то її батьки будуть незадоволені. А для Олінки дуже важливо підтримувати високий соціальний статус, а не бути вигнанцем. Хоча їхній єдиний ритуал для святкування жіночності дуже кривавий та болючий, я забороняю Олівії навіть думати про нього.

Пам'ятаєш, як я перелякалась, коли вони почались уперше? Я думала, що порізалась. Але, слава Богу, ти була поруч і пояснила, що зі мною все гаразд.

Ми поховали Коррін за традиціями Олінки, загорнувши в полотно з кори дерев під високим деревом. Уся її доброта пішла з нею. Вона навчила мене стількох речей! Я знаю, що вічно сумуватиму за нею. Дітей вразила смерть матері. Вони знали, що вона дуже хворіє, але ти зазвичай не думаєш про смерть близьких чи про власну. Це була невеличка дивна

процесія. Ми всі в білих одежах, обличчя в білій фарбі. Семюел розгублений. Вони не провели жодної ночі порізно, відколи одружилися.

А як твої справи? Люба Сестро. Роки минають, а від тебе не чути ні словечка. Спільне в нас лише небо над нами. Я дивлюся на нього якомога частіше, ніби сподіваюсь, що одного дня, крізь його незмірні простори, я зможу розгледіти твої очі. О, Сілі! Моє життя тут суцільна робота, робота і хвилювання. Усе моє дівочтво пройшло повз мене. І в мене немає нічого свого. Ні чоловіка, ні дітей, ні близьких друзів, лише Семюел. Але я таки *маю* дітей, Адама та Олівію. Я таки *маю* друзів, Таші та Катрін. У мене навіть є родина — це селище, на долю якого випали такі нещастя.

Інженери прийшли дослідити територію. Двоє білих чоловіків приходили вчора й кілька годин гуляли селом, здебільшого заглядали в криниці. У натурі людей Олінки лежить така чиста доброта, що вони почали метушитися і готувати для них наїдки, хоча їжа цінна й залишилось її небагато. Сади, які в таку пору зазвичай квітли, було знищено. Білі чоловіки їли страви, наче їжа була взагалі несмачна.

Люди Олінки розуміють, що від людей, які зруйнували їхні будинки, не варто очікувати чогось хорошого. Але старі звички важко викорінити. Я не спілкувалась із тими чоловіками, але Семюел говорив із ними. Він розповів, що вони вели розмову лиш про робітників, кілометри землі, дощі, саджанці, устаткування і тому подібне. Одному було абсолютно байдуже на людей поруч, він просто поїв і потім

курив, і дивився кудись вдалину. А другий, трохи молодший, виявився охочим до вивчення мови. Вивчити, поки вона не вимерла, сказав він.

Мені не сподобалось бачити, як Семюел із ними говорить. Один чіплявся за кожне слово, а інший Семюела навіть не помічав.

Семюел віддав мені увесь одяг Коррін. Він мені потрібний, але наш одяг не годиться для місцевого клімату. Навіть африканський одяг не годиться. Колись вони майже не одягалися, але англійські леді ввели в моду місіонерську сукню, довгу, обтяжливу, незручну й безформну. Вона обов'язково потрапляє у вогонь, і тому на тілі постійні опіки. Я так і не змогла змусити себе носити такі сукні, зроблені наче на велетнів. Тож я була рада отримати речі Коррін. Водночас мені було страшно їх одягати. Згадую, як вона говорила, що нам варто перестати позичати одна в одної речі. Цей спогад був болючий.

Ти впевнений, що сестра Коррін була б не проти? Запитала я Семюела.

Так, сестро Нетті, сказав він. Намагайся не перейматись її страхами. У кінці вона все зрозуміла й повірила. І пробачила — усе, що треба було пробачити.

Варто було розповісти вам раніше, сказала я.

Він попросив мене розповісти про тебе. Слова полилились із мене водоспадом. Я так хотіла розповісти комусь про нас. І розповіла йому про мої листи до тебе на кожне Різдво та Великдень. Про те, яким цінним був би для

нас його візит до тебе після того, як я пішла. Йому було шкода, що він тоді побоявся втрутитись.

Якби ж я тільки знав тоді те, що знаю зараз! Сказав він.

Але як він міг знати? Ми не розуміємо багатьох речей. І це незнання породжує так багато лиха.

*З любов'ю та веселого Різдва тобі,
Твоя сестра, Нетті*

Люба Нетті,

Більше я не пишу листи Богу. Я пишу тобі.

Що сталось із Богом? Запитала Шуг.

Хто такий Бог? Зреагувала я.

Вона глянула на мене серйозними очима.

Така грішниця, як ти, навряд чи переймалася Богом, сказала я.

Чекай-но, озвалась вона. Постривай. Те, що я не прискіплююсь до нього, як деякі люди, не означає, що я ні не вірю в нього.

Що доброго для мене зробив Бог? Питаю я.

Сілі! Вигукнула вона шоковано. Він дав тобі життя, хороше здоров'я і хорошу жінку, яка просто до смерті тебе кохає.

Ага, кажу я, а ще він дав мені мертвого татка, божевільну мамцю, вітчима-негідника й сестру, яку я вже більше ніколи не побачу. Хай там як, кажу я, Бог, якому я молилася і писала листи, — чоловік. І поводитьсь він так, як і всі чоловіки. Він нікчемний, забудькуватий і підлий.

Міс Сілі, ану тихенько, сказала вона. Бог може тебе почути.

Нехай чує, кажу я. Якби він хоч раз почув бідних темношкірих жінок, світ був би іншим, я впевнена.

Вона говорила й говорила, намагалася відвадити мене від богохульства. Але я богохулю скільки захочу.

Усе життя мені було байдуже що думають про мене інші, сказала я. Але глибоко в душі мені було не байдуже на Бога. Що він подумає. А виходить, що він узагалі ні про що не думає. Я впевнена, він сидить собі там на висоті й пишається тим, що глухий. Але без Бога жити важко. Навіть якщо знаєш, що його там немає, великий стрес — намагатися жити без нього.

Я грішниця, мовила Шуг. Згрішила тим, що народилася. Я не заперечую. Але ж коли ти дізнаєшся, що на тебе в житті чекає більше, ніж думаєш, то як можна не грішити?

У грішників веселіше життя, кажу я.

А знаєш чому? Запитала вона.

Бо ви не переймаєтесь Богом увесь час, кажу я.

Ні, не тому, запевняє вона. Ми переживаємо через Бога дуже часто. Але коли ми вперше відчуваємо Господню любов, то намагаємось його задобрити речима, які нам подобається робити.

Ти хочеш сказати, що Бог любить тебе, а ти навіть нічого для нього не робила? Ну, я маю на увазі не ходила до церкви, не співала в хорі, не носила їжу проповіднику і всяке таке?

Якщо Бог мене любить, Сілі, то мені й не треба робити усих тих речей. Тільки якщо я хочу. Є багато іншого, що я можу робити та що, думаю, Богу подобається.

Наприклад? Запитала я.

О, каже вона. Я можу лежати й просто милуватися чимось. Бути щасливою. Веселитися.

Знаєш, ти теж говориш якесь богохульство.

Вона каже, Сілі, скажи чесно, ти віднайшла Бога в церкві? Я ні. Я побачила там лиш людей які чекали, щоб він явився. Якшо я і відчувала в церкві Бога, то тільки всередині себе. Я думаю, в інших людей так само. Вони приходять у церкву поділитися своїм Богом, а не побачити його.

Деякі люди не мали Бога в серці й не мали чим ділитись, сказала я. Це були ті люди, що ігнорували мене, коли я була вагітна, а потім страждала з дітьми містера _____.

Правильно, погоджується вона.

А потім додає: Опиши мені, який на вигляд твій Бог, Сілі.

О, не, кажу я. Мені соромно. Ніхто раніше мене такого не питав, тому я була здивована. До того ж коли я справді про це думаю, мій образ не виглядає правильним. Але це все, що я можу придумати. Тож я вирішила розповісти про нього, щоб побачити реакцію Шуг.

Гаразд, сказала я. Він великий, старий, високий, із сивою бородою і білий. Він одягнений у білі шати й ходить босий.

З голубими очима? Запитала вона

З такими більш голубо-сірими. Холодний погляд. Але очі великі. Білі вії. Сказала я.

Вона засміялась.

Чому смієся? Запитала я. Не бачу нічого смішного. А як, ти думаєш, він виглядає? Як містер _____?

Ой, це було б іще гірше, сказала вона. А потім розповіла, що теж уявляла Бога таким білим стариганом, коли молилася. Якщо ти сподіваєшся віднайти Бога в церкві, Сілі, додала вона, то він прийде саме в такій подобі. Бо в церкві живе саме такий Бог.

Шуг! Кажу я. Бог написав Біблію, білі люди ніяк тут ні до чого.

Тоді чому він схожий на них? Сказала вона. Тільки більший по статурі. І має густіше волосся. Чому ж тоді біблія, як і будь-що створене ними, описує лише їхні діяння, що вони зробили й те, і се, а темношкірі там тільки для того, щоб їх постійно лаяли.

Я ніколи про це не думала.

Нетті писала, що десь у біблії сказано, що в Ісуса волосся було як шерсть ягняти, згадала я.

Якби він зібрався прийти в якусь із тих церков, про які ми говорили, то йому треба було би вирівнювати волосся, щоб ніхто не зчинив галасу. Кучеряве волосся Бога — це останнє, про що нігери хотіли б думати.

І це правда, кажу я.

Неможливо не думати, що Бог білий, читаючи біблію, сказала вона. Коли я зрозуміла, що Бог білий, а ще й чоловік, я втратила інтерес. Це тебе злить, бо він не чує твої молитви. Пф! Хіба мер слухає, що говорять темношкірі? Запитай Софію, вона знає відповідь, додала вона.

Але мені не треба запитувати Софію. Я знаю, що білі люди ніколи не слухають темношкірих, ось і все. А якщо слухають, то доти, доки не з'явиться можливість почати вказувати, що робити.

Ось у чому річ, продовжила Шуг. У що вірю я. Бог — усередині тебе і всередині кожної людини. Ти приходиш у світ із Богом. Та лише ті, хто шукають, знаходять це. Іноді воно показує себе навіть коли ти не дивишся, або не розумієш, що шукати. Для більшості таким проявом стають труднощі, думаю. Горе. Кепські відчуття.

Воно? Перепитала я.

Так, Воно. Бог не він чи вона, це Воно.

Але який воно має вигляд? Запитала я.

Ніякий, сказала вона. Це тобі не картинка. На це не можна дивитися, як на щось відділене від усього, як на щось окреме від тебе. Я вірю, що Бог — це все навколо. Усе, що існує, існувало, чи існуватиме. І коли ти це відчуєш і будеш щаслива це відчутти, тоді ти віднайдеш Бога.

Шуг, це просто щось неймовірне, чесно тобі кажу. Вона злегка насупила брови, дивиться на подвір'я, спиною сперлась на спинку крісла, на вигляд як велика троянда.

Вона сказала, Моїм першим кроком на шляху від білого стариганя стали дерева. Потім повітря. Потім пташки. Потім інші люди. Одного дня, коли я сиділа мовчки й почувалась як покинута матір'ю дитина, а я такою і була, до мене дійшло. Мене огорнуло почуттям приналежності до всього навколо, а не окремоті. Я знала, якщо відріжу гілку на дереві, то кривавитиме моя рука. Тоді я сміялась, плакала і бігала по хаті. Я дуже чітко відчула це почуття. Чесно кажучи, ти розумієш одразу, що це воно. Це щось типу як, сказала вона, коли ти широко усміхаєшся і трешся об моє стегно.

Шуг! Вигукнула я.

Ой, сказала вона. Бог любить усі емоції. Це найкраще Господнє творіння. А якщо ти знаєш, що Бог їх любить то стараєшся насолоджуватися почуттями сильніше. Можеш розслабитися, відпустити тривоги й вихваляти Бога, займаючись тим, що любиш.

А Бог не думає, що це щось брудне? Запитала я.

Ні-а, каже вона. Це створено Богом. Слухай, Бог любить усе те, що й ти. А ще воно любить усе те, що ти ненавидиш. Але понад усе Бог любить захоплення.

То, виходить, це пихате створіння? Запитала я.

Ні-а, каже вона. Не пихате, воно хоче розділити з тобою приємність. Я думаю, Бог нервується, коли ми проминаємо десть у полі пурпурову барву й навіть не помічаємо її.

А що воно робить, коли нервується? Запитала я.

А, воно створює щось нове. Люди вважають, що для Бога найважливіше, щоб ми йому догодили. Але кожному дурню помітно, що Бог також намагається догодити нам.

Справді? Запитала я.

Так, відповіла вона. Воно завжди готує для нас сюрпризи і відкриває їх нам у миті, коли ми цього найменше очікуємо.

То ти кажеш, що воно прагне любові, як і сказано в біблії.

Так, Сілі, запевняє вона. Усе прагне любові. Ми співаємо й танцюємо, кривляємось і даруємо букети — усе в прагненні любові. Ти колись помічала, що дерева роблять усе, щоб ми їх помітили, от тільки ще ходити не навчилися?

Що ж, ми все говорили про Бога, але я була розгублена. Намагалась вигнати того білого стариганя з голови. Я так часто про нього думала, що навіть не помічала Божих творінь. Не помічала листя кукурудзи (як Богові це вдалося?), не помічала пурпурового кольору (звідки він взявся?), не помічала диких квіточок. Не помічала нічого.

Тепер у мене відкрились очі. Я почуваюсь дурною. У порівнянні з чагарниками чи кущем на моєму дворі, злість містера _____ стала нічим. Але змінилося не все. Як і казала Шуг, спершу треба витурити з голови образ білого чоловіка, тільки тоді ти зможеш справді побачити світ.

Чоловіки все псують, каже Шуг. Вони на пачках вівсянки, у тебе в голові, на радіо. Вони змушують тебе думати, що вони всюди. А коли ти починаєш вірити в те, що вони всюди, то починаєш думати, що Бог — теж чоловік. Але ні. Коли будеш молитися й у голову повернеться чоловік, скажи, щоби пендлював звідти, сказала Шуг. Думай про квіти, вітер, воду, великий камінь.

Але це дуже важко, скажу я тобі. Він сидів у моїй голові так довго, що не збирається йти. Він залякує мене блискавками, повенями й землетрусами. Ми боремось. Я майже не молюся. Щоразу, як уявляю камінь, то беру і жбурляю його.

Аміль

Люба Нетті,

Коли я розповіла Шуг, що пишу листи тобі, а не Богу, вона засміялась. Нетті ж навіть не знає людей, про яких ти пишеш, сказала вона. Зважаючи на те, кому я адрисувала свої листи, це справді смішно.

Служниця жінки мера, яку ти бачила — то Софія. Та жінка, що носила пакунки білої леді того дня в місті. Софія — дружина Гарпо, сина містера _____. Поліціанти запроторили її до в'язниці за грубіянство до дружини мера й побиття самого мера. Спочатку вона працювала в тюремній пральні і швидко там помирала. А потім ми добились того, щоб її забрали в будинок мера. Вона спала в кімнатці під сходами, але там було ліпше, ніж у тюрмі. Там були мухи, певно, але не було щурів.

Хай там як, вони тримали її в себе одинацять із половиною років, відпустили на шість місяців раніше за зразкову поведінку, тож вона змогла нарешті повернутися додому, до сім'ї. Її старші діти одружились і поїхали, молодші були злі на неї, не впізнавали її. Вона була для них дивною і старою. Вона любила ту білу дівчинку, за якою доглядала.

Учора ми всі обідали в будинку Одесси. Одесса — то сестра Софії. Вона виховувала її дітей. Вона із чоловіком Джеком. Дівчина Гарпо — Мишка, ну й сам Гарпо теж був із нами.

Софія сиділа за столом так, наче їй тут не місце. Діти тягнулись до неї, але розумом вона була десь далеко. Гарпо й Мишка поводитись як літня подружня парочка. Діти називали Одессу мамою. А Мишку — маленькою мамою. Софію вони називали «міс». Лиш одна з дітей звертала на Софію хоч якусь увагу. Це була донечка Гарпо та Мишки, Сюзі К'ю. Вона сиділа навпроти Софії і прищурено на неї дивилась.

Коли закінчився обід, Шуг відсунулась від столу й запалила цигарку. Прийшов час усім розповісти, сказала вона.

Що розповісти? Запитав Гарпо.

Ми їдемо, повідомила вона.

Справді? Запитав Гарпо, шукаючи на столі каву. А потім поглянув на Грейді.

Ми їдемо, повторила Шуг. Містер _____ був у шоці, як завжди, коли Шуг каже, що вона кудись їде. Він зігнувся і почесав свій живіт, глянувши на неї так, ніби не почув сказаного.

Ви такі приємні люди, справді. Ви сіль землі. Але час нам рухатись далі.

Мишка мовчала. Втупила очі в тарілку. Я теж мовчу. В очікуванні бурі.

Сілі їде з нами, сказала Шуг.

Містер _____ різко підняв голову. Що ти сказала? Запитав він.

Сілі їде в Мемфіс разом із нами.

Тільки через мій труп, сказав містер _____.

Зробимо, як ти скажеш, холоднокровно мовила Шуг.

Містер _____ підвівся з крісла, глянув на Шуг і знову сів. Поглянув на мене. Я думав ти стала щасливою, сказав він. Що знову не так?

Ти підлий покидьок, ось що не так, сказала я. Час мені покинути тебе і ступити у Всесвіт. А твій труп стане чудовим килимком, щоб витерти ноги перед входом.

Що ти сказала? Запитав він. У повному шоці.

У всіх людей за столом відвисли щелепи.

Ти забрав у мене мою сестру Нетті, сказала я. А вона була єдиною людиною в цьому світі, хто любив мене.

Містер _____ почав із гнівом щось булькотати. АлеАлеАлеАлеАле. Торохтів, як несправний двигун.

Але скоро Нетті з моїми дітьми повернеться додому, сказала я. А коли вона повернеться, то ми разом надеремо тобі зад.

Нетті з твоїми дітьми! Вигукнув містер _____. Ти божевільна.

У мене є діти, сказала я. Їх виховують в Африці. Вони вчаться в хорошій школі, там багато свіжого повітря і фізичних вправ. Вони вирости розумнішими за твоїх лантухів, яких ти навіть не пробував виховувати.

Зачекай-но, сказав Гарпо.

О ні, чорта лисого я зачекаю, відрізала я. Якби ти не прагнув управляти Софією, то білі люди ніколи б її не ув'язнили.

Софія була така шокована чути, як я висловлююсь, що не жувала хвилин десіть.

Це брехня, обурився Гарпо.

Та трохи правди все ж є, каже Софія.

Усі подивились на неї, ніби не очікували її тут побачити. Наче голос із могили.

Ви всі були зіпсованими дітиськами, сказала я. Ви перетворили моє життя на пекло. А ваш татко не вартий навіть шматка смердючого кінського лайна. Містер

_____ замахнувся, щоб ударити мене. Я штрикнула його ножем у руку.

Ах ти сука, сказав він. Ти подумала про те, що скажуть люди, якщо ти втечеш до Мемфіса? На тобі ж будинок, і за ним треба доглядати.

Альберте, озвалась Шуг. Включи мозок. Чому жінки мають перейматися тим, що скажуть люди? Для мене це загадка.

Що ж, сказав Грейді, намагаючись розрядити напружену ситуацію. Жінка не знайде собі чоловіка, якщо люди пустять поголос.

Шуг подивилась на мене, й ми захихотіли. А потім розреготались. Тоді засміялась Мишка. А відтак і Софія. Ми все сміялись і сміялись.

Ой, які ж вони чудні, мовила Шуг. Ми сказали Угу, ляскаючи по столу і витираючи очі від сліз.

Гарпо подивився на Мишку. Заткайся, Мишко, буркнув він. Якщо жінка сміється з чоловіка — це до нещастя.

Гаразд, мовила вона. Випросталась, вдихнула й постаралася зробити серйозне обличчя.

Він подивився на Софію, а вона на нього — і засміялася просто в обличчя. У мене вже було достатньо нещасть, сказала вона. Тож можу сміятися до кінця життя.

Гарпо кинув на неї такий погляд, як і тієї ночі, коли вона вдарила Мері Агнес. Між ними пролетіла іскра.

І в мене шість дітей від цієї божевільної, пробурмотів він.

П'ять, сказала вона.

Це його вже так доконало, що він ледве спромігся сказати, Повтори?

Подивився на найменшу дитину. Вона була сердита, злісна, вередлива й надто вперта для цього світу. Але він найдужче її любив. Її звати Генрієтта.

Генрієтто, сказав він.

Вона відповіла, Таааааак... у манері, якою говорять по радіо.

Усе, що вона каже, збиває його з пантелику. Нічого, мовив він. А потім додав, Принеси мені склянку холодної води.

Вона й не поворухнулась.

Будь ласка, попросив він.

Вона принесла воду, поставила склянку біля тарілки й цьомнула в щічку. Бідолашний татко, сказала вона. І сіла на своє місце.

Ти не отримаєш від мене ні копійки, звернувся до мене містер _____. Жоднісінького цента.

Чи я колись просила в тебе грошей? Сказала я. Я взагалі тебе ні про що не просила. Навіть не просила тебе одружуватися зі мною.

Шуг втрутилася. Стій, сказала вона. Чекай. З нами їде ще дехто. Не можна, щоб ти сама брала на себе удар.

Усі одразу ж глянули на Софію. Для неї в них немає місця. Вона незнайомка.

Це не я, сказала вона, а в очах читалось, Чорти б вас побрали за те, що навіть припустили таке. Вона взяла печивко і вмостилася в кріслі зручніше. Варто лише раз

поглянути на цю огрядну сиву жінку з шаленими очима, і враз стає зрозуміло, що їй нічого питати не варто.

Але щоб зайвий раз усе пояснити, вона сказала, Я залишаюсь удома. Це остаточно.

Її сестра Одесса підійшла й обійняла її. Джек теж підійшов.

Звісно, ти залишишся, сказав Джек.

Мама плаче? Запитав хтось із дітей Софії.

Міс Софія теж плаче, додала інша дитина.

Але Софія плаче швиденько, як і більшість справ.

То хто їде? Запитала вона.

Усі мовчали. Усі затихли, що аж було чути, як догорають у печі вуглики. Як вони падають одна на одну й розсипаються.

Урешті Мишка окинула всіх поглядом з-під своєї гривки. Я, сказала вона. Я їду на Північ.

КУДИ ти їдеш? Спитав Гарпо. Такий здивований. Він почав белькотіти, бризкати слиною, ну чисто як його татко. Говорив незрозуміло що.

Я хочу співати, сказала Мишка.

Співати! Вигукнув Гарпо.

Так, відповіла Мишка. Співати. Я не виступала перед публікою від народження Джоменти. Ім'я доньки Джоментя. Але вони кличуть її Сюзі К'ю.

До її народження тобі теж не треба було співати. Я всім тебе забезпечував.

Мені треба співати, сказала Мишка.

Слухай-но, Мишко, наполягав Гарпо. Ти не поїдеш у Мемфіс. Розмову закінчено.

Мері Агнес, сказала Мишка.

Мишка чи Мері Агнес — яка різниця?

Велика, сказала Мишка. Коли я була Мері Агнес, то могла виступати.

Хтось постукав у двері.

Одесса і Джек презирнулися. Заходьте, сказав Джек.

Худенька білосніжна постать жінки зринула на порозі.

О, ви обідаєте, мовила вона. Вибачте.

Усе гаразд, сказала Одесса. Ми вже закінчуємо. Але залишилося трохи їжі. Сідайте з нами. Або можу приготувати вам щось і подати на ґанок.

Господи, сказала Шуг.

Це Елеонор Джейн, біла дівчинка, якій прислужувала Софія.

Очима вона шукала Софію, а коли знайшла, то наче з полегшенням видихнула. Ні, дякую, Одессо, сказала вона. Я не голодна. Я прийшла до Софії.

Софіє, чи можемо ми поговорити на ґанку.

Звісно, міс Елеонор, відповіла Софія. Устала з-за столу, і вони пішли на ґанок. За кілька хвилин ми почули як міс Елеонор сьорбає носом. А потім вона почала ревіти.

Що з нею таке? Запитав містер _____.

Проблеєєєєєєми, сказала Генрієтта як ведучий на радіо.

Одесса знизала плечима. Буркнула, Вона постійно тут вештається.

У її сім'ї проблеми з алкоголем, повідомив Джек. До того ж їхній синуля може скоро вилетіти з коледжу. Він напивається, б'є свою сестру, переслідує жінок і чорношкірих, і то ще тільки квіточки.

Цього достатньо, сказала Шуг. Бідолашна Софія.

Софія повернулася досить швидко й сіла на своє місце.

Що трапилось? Запитала Одесса.

Удома багато проблем, мовила Софія.

Ти мусиш туди іти? Запитала Одесса.

Так, відповіла вона. За кілька хвилин піду. Але постараюсь повернутися, перш ніж діти вкладуться спати.

Генрієтта сказала, що їй треба вийти, бо в неї розболівся живіт.

Донечка Мишки та Гарпо підійшла і глянула на Софію, сказала, Вам треба йти, Міс-софія?

Софія відповіла, Так, підхопила її й посадила собі на руки. Софія дала слово. Мушу гарно поводитись.

Сюзі К'ю пригорнулася до Софії. Бідолашна Софія, сказала вона, повторюючи слова Шуг. Бідолашна Софія.

Мері Агнес, люба, мовив Гарпо, дивись, як Сюзі К'ю горнеться до Софії.

Ага, сказала Мишка, діти відчувають хороших людей. Вони із Софією обмінялись усмішками.

Їдь і співай, сказала Софія, я пригляну за нею, поки тебе не буде.

Справді? Спитала Мишка.

Так, відповіла Софія.

Приглядай за Гарпо теж, попросила Мишка. Якщо ваша ласка, мем.

Аміль

Люба Нетті,

Як тобі відомо, бачиш чоловіка — чекай біди. Поки ми їхали в Мемфіс, Грейді все ніяк не міг знайти собі місце. Як би ми не пересідали, він завжди хотів сидіти поруч із Мишкою.

Поки ми із Шуг спали, а він кермував, він розповідав Мишці про життя в північному Мемфісі, що в штаті Теннессі. Я не могла заснути через його теревені про клуби, одяг та п'ядесять дев'ять видів пива. Він так багато говорив про випивку, що мені захотілося в туалет. Тож ми шукали з'їзд у кущі, щоб справити нужду.

Містер _____ вдавав, що йому байдуже на мій від'їзд.

Ти повернешся, сказав він. Там, на півночі, таких, як ти, нічого не чекає. Шуг принаймні талановита, сказав він. Уміє співати. Вона хоробра, сказав він. Може говорити з ким

завгодно. Шуг красива, сказав він. А що ти маєш? Ти некрасива. Ти худорлява. Про фігуру я мовчу. Ти боїшся відкрити рота, щоб поговорити з людьми. У Мемфісі ти можеш бути хіба служницею Шуг. Мити їй нічний горщик і, може, готувати їжу. Та й готувати ти не дуже вмієш. У цій хаті не прибирали із часів смерті моєї першої дружини. Який божевільний одружиться з такою, як ти? Що ти робитимеш? Підеш працювати на ферму? Він засміявся. Чи, може, хтось дасть тобі роботу на залізниці?

Чи приходили нові листи? Поцікавилась я.

Що? Запитав він.

Ти добре мене почув, сказала я. Чи приходили нові листи від Нетті?

Навіть якби приходили, сказав він, я б тобі їх не віддав. Ви обоє рябє, сказав він. Чоловік добре ставиться до неї, а вона йому плює в обличчя.

Я тебе проклинаю, сказала я.

Що це значить? Запитав він.

Поки ти не загладиш свою вину переді мною, усе валитиметься з твоїх рук.

Він засміявся. За кого ти себе маєш? Сказав він. Ти не можеш нікого проклясти. Глянь на себе. Ти чорна, без грошей, страшна, ще й жінка. Боже, сказав він, та ти ніщо.

Поки ти не загладиш свою вину переді мною, повторила я, жодна з твоїх мрій не здійсниться. Я говорю йому все чисто так, як приходить мені в голову. А дерева, здається, підказують мені слова.

Якась дурня, сказав містер _____. Недостатньо я тебе лупасив.

Кожен ляпас повернеться тобі сторицею, але вдвічі сильніше, сказала я. І додала, Краще замовкни, бо те, що я тобі зараз говорю — то йде не від мене. Відкривши рота, я відчуваю, як повітря виходить із нього й набирає форми потрібних слів.

Чорт, сказав він. Треба було тебе десь замкнути. І випускати тільки до праці.

Ти згниєш у в'язниці, яку приготував для мене, сказала я.

Шуг підійшла до нас. Вона поглянула на мене і сказала Сілі! Потім повернулась до містера _____. Альберте, зупинись. Мовчи, сказала вона. Ти тільки зробиш собі гірше.

Я підготую їй бричку! Закричав містер _____ і кинувся на мене.

Між нами на ганку з'явився курний диявол, ця курява наповнила мій рот брудом. І бруд промовив, Усе, що ти заподієш мені, торкнеться і тебе.

Я відчула, як Шуг мене трясє. Сілі, сказала вона. І я прийшла до тями.

Я без грошей, чорна, може, трохи страшна й не вмію готувати, промовив голосок усьому навколо, що слухало його. Але я тут.

Амінь, мовила Шуг. Амінь, амінь.

Люба Нетті,

Яке життя в Мемфісі? Будинок Шуг великий, рожевий і трохи схожий на сарай. Але замість сіна тут спальні, туалети і велика студія, де іноді працює вона зі своїми музикантами. У неї велика територія навколо будинку, кілька скульптур та фонтан у палісаднику. У неї стоять статуї людей, про яких я навіть не чула й не думала що їх побачу. А ще повсюди фігурки слонів та черепах. Великі, малі, у фонтані та під деревами. Черепахи й слони. По всьому будинку. На шторах теж слони, а на простирадлах черепахи.

Шуг виділила мені велику спальню в задній частині будинку, з видом на задній двір та кущі біля річки.

Я знаю, що ти звикла до вранішнього сонця, сказала вона.

Її кімната навпроти моєї, не на сонячній стороні. Вона працює допізна, спить допізна, встає пізно. Черепах та слонів на меблях спальні нема, але кілька штук стоїть по кімнаті. Вона спить у шовковому та сатиновому одязі, навіть простирадла шовкові та сатинові. А ліжко кругле!

Я хотіла собі круглий будинок, розповіла Шуг, але люди сказали, що це дивно. У круглому будинку вікна не зробиш, казали мені. Але я все одно маю план. Колись він здійсниться... сказала вона й показала малюнки.

Там був великий круглий рожевий будинок, схожий на якийсь фрукт. У ньому були вікна, двері, а навколо багато дерев.

Із чого він зроблений? Запитала я.

З глини, сказала вона. Але я не проти бетону. Можна зробити форми для кожної частини будинку, залити їх бетоном, дати застигнути, забрати форми і склеїти частини до купи. І вийде будинок.

Що ж, мені й нинішній дім подобається, сказала я. А той виглядає замалим.

Це не мінус, заперечила Шуг. Мені просто дивно жити у квадратному домі. Якби я була квадратом, то, може, було б легше, сказала вона.

Ми багато говорили про будинки. Як їх будуть, з якого дерева. Говорили, як облаштувати прибудинкову територію, щоб вона приносила користь. Я сиділа на ліжку й почала малювати дерев'яний обідок навколо її бетонного будинку. На цьому можна буде сидіти, пояснила я, якщо знудишся сидіти всередині.

Так, сказала вона, домалюймо ще навіс над цим. Вона взяла олівець і намальовала над обідком тінь.

Тут будуть клумби, додала вона, домальовуючи їх.

А в них ростиме герань, долучилась і я, малюючи квіти.

Отут поставимо кам'яних слонів, сказала вона.

А отут одну чи дві черепахи.

Треба додати щось, щоб стало зрозуміло, що ти теж там живеш, запропонувала вона.

Качки! Сказала я.

Будинок на нашому закінченому малюнку виглядав, наче він може плисти чи літати.

Ніхто так не готує, як Шуг.

Вона прокидається вдосвіта і йде на базар. Купує лише свіжі продукти. Повертається додому й сідає на задні сходи, щось собі мугикає і чистить горох, або капусту, або рибу, чи що вона там купила. Потім дістає всі свої каструлі та вмикає радіо. О першій дня вже все готово і вона кличе нас за стіл. Шинка, зелень, курка й кукурудзяний хліб. Фляки, квасоля і соус. Консервована бамія та шкоринки кавуна. Карамельний торт і ожини пиріг.

Ми собі їмо, попиваємо солодке винце й пиво.

Потім ми із Шуг ідемо відпочивати до неї в кімнату, слухати музику, поки їжа в шлунку засвоюється. Її кімната темна й прохолодна. Ліжко м'яке і приємне. Ми лежимо в обіймах. Іноді Шуг уголос читає газету. Новини завжди якісь шалені. Люди сваряться, б'ються і звинувачують інших людей, навіть не думають про мир.

Люди здуріли, каже Шуг. Здуріли, як жуки навесні. Довго таке шаленство не зможе тривати. Слухай, каже вона. Вони будують дамбу, щоб затопити індійське плем'я, яке там жило споконвіку. А ще ось таке, вони знімають фільм про вбивцю жінок. Актор, що раніше грав роль священника,

тепер гратиме вбивцю. Подивись, які зараз роблять туфлі. Спробуй пройди в них, каже вона. Додому ітимеш, уже кульгаючи. А що вони хочуть зробити з тим чоловіком, який забив до смерті китайську пару? А нічогісінько.

Так, кажу я, але є і хороші речі.

Твоя правда, погоджується Шуг, перегортаючи сторінку. Містер та місис Гемільтон Гафлмеєри із радістю повідомляють про одруження своєї доньки Джун С'ю. Родина Моррісів, що живе на Ендовер-роуд, започаткувала ініціативу для Єпископальної церкви. Місис Герберт Еденфейл минулого тижня відвідала свою хвору матір, колишню дружину Джофрі Гуда, в Адірондаку.

У них щасливі лиця, каже Шуг. Великі та вгодовані. Очі чисті та невинні, ніби й не знають про тих злочинців із перших шпальт. А вони ж одного поля ягоди, додала вона.

Після приготування щедрого обіду та складання списку хатніх справ Шуг повертається до роботи. Вона особливо не думає, як харчується. Не думає, де засинає. Іноді вона тижнями в дорозі, приїздить додому із посоловілими очима, поганим запахом з рота, із зайвою вагою і вся якась вимашена. У дорозі нема де зупинитися і як слід викупатися, особливо помити волосся.

Можна я поїду з тобою, пропоную я. Прасуватиму тобі одяг, рівнятиму волосся. Як у старі часи, коли ти виступала в пабі Гарпо.

Вона не погоджується. Перед публікою з незнайомців, здебільшого білих, вона ще може прикидатися, що їй цікаво. Але переді мною вона прикидатись не зможе.

До того ж, каже вона. Ти не моя прислуга. Я привезла тебе в Мемфіс не для цього. Я привезла тебе сюди, щоб любити тебе й допомогти стати на ноги.

Зараз вона вже два тижні в турне, ми з Грейді та Мишкою ходимо по хаті й не знаємо, до чого вчепитися. Мишка ходить у різні клуби, а Грейді її туди підвозить. Плюс, він трохи займається городом на задньому дворі.

Я сиджу в їдальні і шию штани. У мене тепер є штани різних кольорів і розмірів, доступних людям. Ми почали шити штани ще вдома, і я не можу зупинитись. Беру нову тканину, нове лекало, шию інший пояс, інші кишені. Роблю іншу облямівку, різну ширину штанин. Я пошила вже так багато штанів, що Шуг мене дратує. Я не знала, який процес запустила, жартує вона. Штани висять на всіх кріслах, звисають із дверей серванта. Газетні схеми шиття і тканина на столах та на підлозі. Вона повертається додому, цілує мене, переступає через цей весь гармидер. Перед тим, як знову їхати, вона питає, Скільки тобі грошей потрібно цього тижня?

Врешті одного разу в мене вийшло пошити ідеальні штани. Звісно, для моєї солоденької Шуг. М'який темносиній трикотаж із червоними латочками. А що найпрекрасніше, вони зручні. Шуг у дорозі погано харчується і п'є, тому в неї здувається живіт. А ці штани можна розпустити, й силует не зіпсується. У валізах її речі мнуться, а ці штани м'які й зовсім не мнуться, а латочки додають особливого яскравого вигляду. І вони вільніші навколо щиколоток, тож вона може одягати їх на виступи,

чи носити як довгу сукню. І ще, у цих штанях Шуг просто приголомшлива красуня.

Міс Сілі, каже вона. Дивлюся на тебе й бачу чудо.

Я схиляю голову. Вона бігає по хаті й розглядає себе в кожному дзеркалі. Байдуже, як вона виглядає, вона завжди красива.

Знаєш ті моменти, коли нема чим зайнятись, розповідаю я, поки вона хвалиться своїми штанами перед Грейді та Мишкою. Тоді я сиджу й думаю, як би то заробити грошей, і сама не помічаю, як починаю шити нову пару штанів.

Мишка помітила штани, які їй сподобались. О, міс Сілі, каже вона. Можна я їх приміряю?

Вона одягла штани кольору заходу сонця. Оранжевого відтінку в дрібну сірувату цятку. Штани сіли на неї ідеально. Грейді просто поїдає її очима.

Шуг проводить пальцями по розвішаній усюди тканині. Вона м'яка, струмениста, насиченого кольору, що виблискує на сонці. Ця тканина дуже відрізняється від тієї кепської армійської уніформи, з якої ми починали, каже вона. Можеш пошити Джекові штани як знак вдячності.

Нащо вона це сказала. Уже наступного тижня я бігала по крамницях і знову витрачала гроші Шуг. Я сиджу й дивлюся на подвір'я, думаю, які б штани сподобались Джекові. Джек високий, добрий і мовчазний. Любить дітей. Поважає свою дружину Одессу та всіх сестерамазонок Одесси. Він її в усьому підтримує. Але мало говорить. Це головне. А потім я згадала, як одного разу він мене торкнувся. Так наче його

пальці мали очі. Ніби він пізнав мене повністю, але він лише торкнувся моєї руки в районі плеча.

Я почала шити штани для Джека. Вони будуть жовтувато-брунатні. М'які, але міцні. На них має бути багато кишень, щоб туди поміщались усі дитячі штучки. Крем'яхи, шнурки, копійки та камінчики. Вони мають легко пратися й тісніше сидіти по нозі, не так як штани Шуг, щоб йому було легко бігати, якщо треба швидко забрати звідкись дитину. І вони мають бути зручними, щоб лежати вдома в обіймах Одеси біля каміна. І...

Я все уявляла та й уявляла Джекові штани. Різала й шила. І закінчила їх. І відправила їх йому.

Далі я чую, що Одеса хоче собі штани.

А потім Шуг хоче ще дві пари ідентичних до перших штанів. А потім усі її музиканти захотіли собі штани. Потім замовлення посипались звідусіль, де виступала Шуг. Мене швидко завалили замовленнями.

Якось, коли Шуг повернулась додому, я сказала, Знаєш, мені подобається цим займатись, але я мушу йти шукати роботу й починати заробляти гроші. Це все мене стримує.

Вона засміялась. Опублікуймо оголошення в газеті, запропонувала вона. І підніmemo трохи ціни. І ще віддамо тобі цю їдальню під майстерню і візьmemo працівниць, щоб різали та шили, а ти сидітимеш і вигадуватимеш дизайни. Ти вже заробляєш гроші, Сілі. Власним способом, люба.

Нетті, я шию штани для тебе, щоб ти могла носити їх в африканську спеку. М'які, білі й тоненькі. Пояс на зав'язках. Тобі більше ніколи не буде спекотно й душно.

Я хочу зробити їх вручну. Кожен вишитий стібок буде поцілунком від мене.

*Аміль,
Твоя сестра, Сілі
Товариство з необмеженою відповідальністю «Штани для
людей»
Алея Шугар Ейвері
Мемфіс, штат Теннессі*

Люба Нетті,

Я така щаслива. У мене є кохання, робота, гроші, друзі та час. І ти жива, і скоро повернешся додому. З нашими дітьми.

Джерін та Дарлін мої помічниці. Вони близнючки. Неодружені. Люблять шити. Плюс, Дарлін вчить мене правильно говорити. Вона каже, негарно говорити ШО. Це видає в тобі селючку. Ти кажеш ШО, там де треба говорити ЩО, каже вона, і люди думають, що ти дурненька.

Темношкірі вважатимуть тебе селючкою, а білих це веселить.

А мені яке до того діло? Питаю я. Я щаслива.

Але вона каже, що я стану ще щасливіша, якщо говоритиму як вона. Нічого не зробить мене щасливішою, ніж зустріч із тобою, думаю я, але їй нічого не кажу. Кожного разу, як я кажу щось по-своєму, вона виправляє мене поки я не скажу як треба. Тоді мені здається, що я втрачаю здатність думати. Мій мозок розпізнає думку, плутається і просто вимикається.

Воно справді того варте? Питаю я.

Вона переконана, що так. Принесла мені якісь книжки. У них білі люди розповідають про яблука та собак.

Яке мені діло до собак? Думаю я.

Дарлін не покидає надій. Подумай, як втішиться Шуг, якщо ти станеш грамотною, каже вона. Їй не буде соромно взяти тебе кудись із собою.

Шуг не соромиться мене, кажу я. Але вона не вірить. Шугар, сказала вона якось раз, коли Шуг була вдома, вам не здається, що було б краще, якби Сілі навчилась гарно говорити?

Шуг відповіла, Вона може спілкуватись хоч жестовою мовою, мені байдуже. Вона запарила собі горня трав'яного чаю й завела мову про олійки для волосся.

Але нехай Дарлін далі переймається. Іноді я думаю про яблука та собак, іноді ні. Мені здається, що тільки дурень змушував би людей говорити так, а не інакше, байдуже, що іншим людям це може бути незручно. Але вона приємна

і вправно шиє, і нам треба тема для теревенів під час роботи.

Зараз я шию штани для Софії. Одна штанина буде пурпурова, друга червона. Я уявляю Софію в цих штанях, і як вона перестрибує в них через місяць.

*Аміль,
Твоя сестра, Сілі*

Люба Нетті,

Дорога до Гарпо та Софії нагадала мені про старі часи. Але тепер будинок новий, нижче в долині за пабом, і набагато більший, ніж раніше. Я теж уже інша, ніж раніше. Інша на вигляд. На мені темно-сині штани й біла шовкова сорочка, що надає мені впевненого вигляду. Червоні сандалі на невисоких підборах і квітка у волоссі. Я проходила повз будинок містера _____. Він сидів на ганку і не впізнав мене.

Я піднесла руку, щоб постукати у двері, й почула гуркіт. Ніби впало крісло. А потім донеслися звуки сварки.

Де ти бачила, щоб жінки несли труну, говорив Гарпо. Це все, що я хотів сказати.

Ну, сказала Софія, я тебе почула. А тепер замовкни.

Я знаю, що це ваша матір, каже Гарпо, але все ж.

Ти допоможеш нам чи ні? Запитала Софія.

Як це буде? Каже Гарпо. Три товсті жінки несуть труну, а краще б смажили вдома курку.

З нами будуть троє братів, триматимуть з іншого боку, пояснила Софія. Вони схожі на працівників у полі.

Але люди звикли бачити, що це роблять чоловіки. Жінки слабші, сказав він. Люди так думають і так кажуть. Жінки не мають цим перейматися. Можуть поплакати, якщо хочуть. А не брати все у свої руки.

Брати у свої руки, сказала Софія. Матір померла. Я можу поплакати, нічим не перейматись і нести труну. Саме це я і планую зробити, навіть якщо ти відмовишся допомогти нам із їжею, кріслами та поминками.

Запала тиша. Невдовзі озвався Гарпо, тихо мовив до Софії, Чому ти така, га? Чому ти завжди хочеш робити все по-своєму? Я запитував твою маму про це, коли ти сиділа в тюрмі.

І що вона відповіла? Запитала Софія.

Вона сказала, що вважаєш себе не гіршою за інших. І що ти нікого не слухаєш.

Софія розсміялась.

Я знаю, що прийшла невчасно, але все одно постукала.

О, міс Сілі, сказала Софія, відкривши двері із сіткою від комах. Яка ти красуня. Хіба вона не красуня, Гарпо? Гарпо

витріщився на мене, ніби вперше побачив.

Софія міцно мене обійняла й поцілувала в щоку. А де міс Шуг? Запитала вона.

У турне, сказала я. Але їй прикро чути, що ваша мати померла.

Що ж, сказала Софія, Мама мужньо боролася. Якщо рай існує, то вона там.

Як ти, Гарпо? Запитала я. Продовжуєш набивати живіт?

Вони із Софією засміялись.

Думаю, Мері Агнес цього разу не повернеться, сказала Софія. Вона була в нас місяць тому. Мусиш побачитись із нею та Сюзі К'ю.

Не варто, кажу я. У неї нарешті стабільна робота, вона виступає у двох чи трьох клубах по місту. Люди від неї в захваті.

Сюзі К'ю нею дуже пишається, каже вона. Їй подобається, як вона співає. Подобається, як вона пахне. Подобаються її сукні. Подобається носити її капелюхи та взуття.

Як у неї справи в школі? Запитала я.

О, у неї все гаразд, сказала Софія. Вона розумниця. Їй стало легше, коли вона перестала ображатися, що мама її покинула. І коли дізналась, що я справжня мама Генрієтти. Тепер вона обожнює Генрієтту.

Як Генрієтта?

Лиха, каже Софія. Личко як небо перед зливою. Але, може, вона переросте це. Її батько сорок років учився

нормально поводитись. Він погано ставився до власної матері.

Ти його бачила хоч раз? Запитала я.

Стільки разів, як і Мері Агнес, каже Софія.

Мері Агнес інша, каже Гарпо.

Ти про що? Запитала я.

Не знаю, каже він. Вона літає в хмарах. Говорить наче п'яна. І постійно очима шукає Грейді.

Вони обкурюються марихуаною, кажу я.

Марихуана, повторив Гарпо. То ще що таке?

Воно дає приємні відчуття, кажу я. Від нього в голові картинки. Від нього збуджуєшся. Але якщо викурити забагато, то стаєш недоумкуватим. Спантеличеним. Постійно треба за когось триматися. Грейді вирощує цю штуку на задньому дворі, сказала я.

Ніколи не чула про таке, здивувалася Софія. Воно росте в землі?

Як трава, кажу я. Грейді висадив би й пів акра, якби мав раба.

Воно виростає високе? Запитав Гарпо.

Високе, кажу я. Вище за мене. І пишне.

А яку частину рослини вони курять?

Листя, кажу я.

І вони викурюють усе, що мають? Запитав він.

Я посміялась. Ні, більшу частку він продає.

А ти колись пробувала це? Запитав він.

Так, відповіла я. Він закручує марихуану в цигарки і продає їх по десять центів. Від них із рота смердить,

кажу я, може, ви хочете спробувати?

Якщо ми не втратимо голову від цього, сказала Софія. З такими речима важко себе контролювати.

Це як із віскі, кажу я. Треба завжди триматися на крок попереду. Раз у сто років випити можна, ніхто не вмере від того, але якщо ти не можеш жити без пляшки, то в тебе серйозні проблеми.

Ти багато куриш, міс Сілі? Запитав Гарпо.

Хіба я схожа на дурепу? Запитала я. Я курю, коли хочу поговорити з Богом. Я курю, коли хочу кохатися. Останнім часом мені здається, що ми з Богом кохаємось і без марихуани.

Міс Сілі! Вигукнула Софія. У шоці.

Люба, я щаслива, кажу Софії. І Бог розуміє, про що я.

Ми сіли за обідній стіл і запалили цигарки. Я показала їм, як правильно робити затяжки. Гарпо почав задихатися. Софія закашлялась.

Трохи згодом Софія сказала, Дивно, я ніколи раніше не чула цього гудіння.

Якого гудіння, запитав Гарпо.

Прислухайся, сказала вона.

Ми замовкли й слухали. Звісно ж, ми почули звук уммммммммм.

Звідки він лунає? Запитала Софія. Вона підвелась і подивилася за дверима. Там нічого не було. Звук голоснішав. Умммммммм.

Гарпо визирнув у вікно. Там теж нічого нема, сказав він. Гудіння далі лунало УММММММММ.

Здається я знаю що це, сказала я.

Що? Спитали вони.

Усе Навколо, кажу я.

О так, погодились вони. У цьому є великий сенс.

* * *

Що ж, сказав Гарпо на похороні, ось і наші амазонки.

З ними є брати, прошепотіла я йому у відповідь. Як ти назвеш їх?

Не знаю, сказав він. Вони трое завжди підтримували своїх шалених сестер. Їх нічого не турбує. Цікаво, що терплять їхні дружини.

Вони рішуче зайшли всередину, аж стіни в церкві затряслися, і поставили труну Софіїної матері перед кафедрою проповідника.

Люди плакали, обмахувались віялами й намагались слідкувати за своїми дітьми, але ніхто не витріщався на Софію та сестер. Вони поводитися так, ніби це було для них щось звичне. Я люблю наших людей.

Аміль

Люба Нетті,

Перше, що я помітила, коли побачила містера _____, це те, який він чистий. Його шкіра блищала. Волосся зачесане.

Віддавши шану Софіїній матері біля труни, він підійшов до Софії, щось прошепотів. Поплескав по плечу. Він помітив мене, коли повертався на своє місце. Я підняла своє віяло і відвернулась в інший бік.

Після похорону ми пішли до Гарпо в бар.

Знаю, ти не повіриш, міс Сілі, сказала Софія, але містер _____ здається, зацікавився релігією.

Такий чортяка як він може хіба сподіватися віднайти Бога, сказала я.

Він не ходить до церкви чи щось таке, але не поспішай із висновками. Він важко працює.

Мені почулося? Сказала я. Містер _____ працює!

Так і є. Працює в полі зранку до смерканку. А в хаті прибирає, як жінка.

Навіть готує, сказав Гарпо. Мало того, він ще й посуд після себе миє.

Та ні, кажу я. Ви напевно досі під кайфом.

Але він неговіркий і нечасто виходить у люди, каже Софія.

Це якесь божевілья, дивуюсь я.

І тоді прийшов містер _____.

Як ти, Сілі?

Добре, відповіла я. Подивилася йому в очі й побачила там страх. Він мене боїться. Що ж, це добре, подумала я. Нехай відчує, як почувалась я.

Цього разу ти без Шуг? Спитав він.

Так, мовила я. Вона працює. Передає співчуття Софії.

Будь-хто поспівчував би, сказав він. Ця жінка подарувала світу щось цінніше, народивши Софію.

Я промовчала.

Гарне було прощання, сказав він.

Справді гарне, погодилась я.

І так багато онуків, сказав він. Що ж. Дванадцять дітей, усі розмножилися. Якраз усі помістилися в церкву.

Так, сказала я. Це правда.

Ти вже тут довго? Запитав він.

Десь тиждень, відповідаю.

Ти знала, що донечка Гарпо та Софії дуже заслабла? Спитав він.

Ні, не знала. Ось Генрієтта, я показала на неї пальцем. На вигляд здорова.

Так, але то тільки на вигляд. У неї якась хвороба крові. Кров у венах згущується час від часу, і вона дуже сильно хворіє. Сумніваюсь, що вона виживе.

Яке життя немилосердне, зітхнула я.

Так, сказав він. Софії дуже важко. Вона досі підтримує ту білу дівчину, за якою доглядала. Її мама померла. І сама вона хворіє. До того ж Генрієтта ще та заноза, неважливо, здорова чи хвора.

Ох, вона мале нещастя, кажу я. А потім згадую лист Нетті, де вона розповідала про хвороби, від яких потерпають діти в Африці. Здається, вона щось згадувала про згустки крові. Хотіла пригадати, чим африканці таке лікують, але не змогла. Розмова з містером _____ була таким шоком, що я не могла чітко мислити. Не те що говорити.

Містер _____ чекав, щоб я щось сказала, поглядаючи на свій будинок. Врешті він мовив, Гарного вечора, і пішов геть.

Софія розповіла, що коли я пішла, то містер _____ жив як у свинарні. Зачинився в будинку, там почало жахливо смердіти. Нікого до себе не пускав, аж поки туди не прорвався Гарпо. Прибрав у хаті, приніс їжу. Скупав свого батька. Містер _____ навіть не відбивався. До того ж він зайшов так далеко, що йому стало байдуже.

Він не міг спати, розповідала вона. Вночі йому вчувалися кажани за дверима. Якесь торохкотіння в комині. Але найгіршим звуком було биття його власного серця. Воно було спокійне вдень, але вночі просто виривалося з грудей. Його серце так сильно бухкало, що тряслися стіни. Наче барабан.

Гарпо часто ходив до нього ночувати, каже Софія. Містер _____ забивався в куточок ліжка. Очима зиркав на меблі, перевіряв, чи вони не наближаються до нього. Ти знаєш, який він, каже Софія. І який великий та міцний наш Гарпо. Отож якоїсь ночі я пішла до Гарпо щось сказати,

а вони удвох лежали на ліжку й міцно спали. Гарпо тримав тата в обіймах.

Після того до мене повернулись почуття до нього, сказала Софія. І згодом ми почали зводити наш новий будинок. Вона засміялася. Але хто сказав, що буде легко? Якби я таке подумала, то Бог змусив би мене самотійно себе відшмагати.

Як він зміг з усім впоратися? Запитала я.

О, мовила вона, Гарпо змусив його відіслати тобі решту листів від твоєї сестри. Одразу після того йому стало кращати. Знаєш, злість вбиває зсередини, сказала вона.

Амінь

Найдорожча Сілі,

Я думала, що в цей час уже буду вдома. Дивитимусь тобі в обличчя і промовлятиму: Сілі, це справді ти? Я намагаюсь уявити, як тебе змінив час, чи набрала ти вагу, чи з'явилися зморшки, і як ти тепер вкладаєш своє волосся. З худорлявої дівчинки я перетворилась на досить пухкеньку. У мене навіть є сиве волосся!

Але Семюел каже, що любить мене пухкенькою та посивілою.

Це тебе здивувало?

Ми одружилися минулої осені в Англії, де намагалися отримати підтримку для Олінки від церков та Товариства місіонерів.

Люди Олінки ігнорували дорогу якомога довше. Разом із нею і прибулих білих будівельників. Але врешті-решт вони були змушені звернути на них увагу, бо будівельники наказали людям переїхати в інше місце. Будівельники хотіли зробити в селі основний контрольний пункт каучукової плантації. Бо це єдине місце в цілій окрузі, де завжди є свіжа вода.

Переслідуваних та з бунтівними настроями людей Олінки та місіонерів розмістили на безводній ділянці землі, де пів року взагалі немає води. Протягом цього часу вони повинні купувати воду в плантаторів. Під час сезону дощів з'являється річка, й люди копають діри в скелях, щоб зробити водосховище. Наразі вони збирають воду в старі нафтові бочки, привезені будівельниками.

Але найгірша доля спіткала пальмове листя, що стало для місцевих Богом, як я раніше тобі писала, і з якого вони роблять дахи для хатин. Що ж, на тій безводній ділянці плантатори побудували робітничі казарми. Одна для чоловіків, інша для жінок та дітей. Та оскільки народ Олінки поклявся ніколи не жити в будинку без накриття свого Листяного Бога, будівельники залишили казарми без

даху. І продовжили зорювати землі селища й навколо нього. Вони знищили геть усі стебла пальмового листа.

Кілька тижнів ми жили під палючим сонцем. Та одного ранку нас розбудив звук вантажівки, що приїхала до нас на територію. Вони привезли листи гофрованої бляхи.

Сілі, нас змусили *платити* за бляху. Ці витрати виснажили й так убогі фінанси Олінки, а в нас із Самюелем майже не залишилося грошей, які ми відкладали на освіту для дітей після повернення додому. Щороку після смерті Коррін ми планували нарешті поїхати, але все глибше втягувались у проблеми селища. Нема речі страшнішої за гофровану бляху, Сілі. Коли вони намагалися зробити дах із цього холодного, твердого, блискучого, потворного металу, жінки здійняли оглушливий скорботний плач, який відлунював у печерах поблизу. Цього дня народ Олінки визнав поразку, принаймні тимчасову.

Людям Олінки від нас уже не потрібно нічого, крім навчання їхніх дітей, оскільки вони переконались, що ми та наш Бог безсилі. Тож ми із Семюелем вирішили, що мусимо якось зарадити в цій грубій нарузі над людьми. Багато близьких нам селян утекли та приєдналися до *mbeles*, тобто лісових людей. Вони живуть глибоко в джунглях і відмовляються працювати на білих або визнавати їхню владу.

Тож ми із дітьми попливли до Англії.

Це була неймовірна подорож, Сілі. Але не тільки тому, що ми майже забули про існування решти світу і про такі речі як кораблі та вугілля, ліхтарі та вівсянку, але й тому, що

з нами на кораблі була ота біла місіонерка, про яку нам розповідали ще давно. Вона закінчила свою місіонерську діяльність і повертається жити до Англії. З нею був африканський хлопчик, який виявився її онуком!

Звісно, неможливо було ігнорувати присутність білої жінки із чорношкірим дитям. Люди на кораблі були схвильовані. Щодня вона з дитиною виходила на палубу. Групки білих людей відразу заговкали, коли помічали їх.

Вона жвава, довгов'яза жінка з голубими очима, волосся кольору срібла та сухої трави. Має коротке підборіддя, а коли говорить, то видає такі звуки, наче полоще горло.

Мені скоро шістдесят п'ять, розповіла вона нам, коли ми вечеряли за одним столом якогось вечора. Більшу частину життя провела в тропіках. Але, продовжила вона, наближається велика війна. Для Англії це буде важко, але я думаю, ми виживемо. Одну війну я пропустила, сказала вона. Маю намір бути присутньою цього разу.

Ми із Семюелем ніколи навіть не думали про війну.

Як це, сказала вона, сигнали про це є по всій Африці. В Індії теж. Спершу вони будують дорогу до місця, де ви тримаєте припаси. Потім вирубують ваші дерева і роблять із них кораблі й меблі для капітана. Потім вашу землю засаджують чимось неїстівним. А потім змушують ще й на цій землі працювати. Таке відбувається по всій Африці, пояснила вона. Здається, у Бурмі теж.

Але ось ми з Гарольдом вирішили їхати геть. Правда ж, Гаррі? Запитала вона, пригощаючи хлопчика печивом. Дитина нічого не відповіла, просто ретельно жувала

печиво. Адам та Олівія водили його подивитись на рятувальні шлюпки.

Історія Доріс (жінку звуть Доріс Бейнс) надзвичайно цікава. Але не буду розписувати тобі нудні деталі, бо нам самим було нудно.

Вона народилась у заможній англійській родині. Батько був якимось там лордом. Вони постійно влаштовували нудні вечірки або ходили на них до когось у гості. А ще вона хотіла писати книжки. Сім'я була проти. Абсолютно. Вони очікували її заміжжя.

Мене та й заміж! Вигукнула вона. (Так, ідеї в неї дуже дивні.)

Вони з усіх сил старалися мене переконати, сказала вона. Ви навіть не уявляєте. Стільки жовторотих юнаків, скільки я побачила у свої дев'ятнадцять-двадцять, я не бачила за все своє життя. Кожен наступний був нудніший за попереднього. Хто може бути нуднішим за англійських аристократів? Сказала вона. Вони схожі на гриби-поганки.

Що ж, отак ми й слухали її нескінченну балаканину за вечереми, бо капітан закріпив за нами спільний столик. Здається, ідея податись у місіонери прийшла до неї під час зборів на чергове нудне побачення. Вона лежала у ванні й міркувала, що їй більше підійде монастир, а не палац, де вона жила на той час. Там вона могла б думати, могла б писати. Була б сама собі хазяйка. Але чекайте. Черниці самі собі не хазяйки. У них головний Бог. Діва Марія. Настоятелька монастиря. І т. д., і т. п. О, а ось

місіонери! Повністю на самоті, далеко в полях Індії. Схоже на благодать.

Отож у неї з'явився праведний інтерес до дикунів. Вона обдурила батьків. Обдурила Товариство місіонерів, у якому були такі вражені її умілим володінням мов, що відправили в Африку (ото не пощастило!). Там вона почала писати романи про все на світі.

Мій псевдонім — Джаред Гант, сказала вона. Я шалено популярна в Англії та навіть в Америці. Багатий і відомий чоловік. Ексцентричний самітник, що більшість свого часу полює на дичину.

Що ж, продовжила вона за кілька вечорів опісля, ви ж не думаєте, що я справді переймалася дикунами? Для мене вони були й так нормальні. А я, здається, достатньо їм подобалась. Насправді я дуже їм допомогла. Все-таки я була письменницею і написала купу наукових статей про них: про їхню культуру, поведінку, потреби, всяке таке. Ви б здивувались, як багато важить вміння добре писати, коли хочеш заробити грошей. Я навчилась говорити їхньою мовою без помилок. А щоб мене ні в чому не запідозрили в Товаристві, я складала докладні звіти. Я витратила мільйон фунтів стерлінгів із сімейних статків, перш ніж отримала щось від Товариств місіонерів чи багатих давніх друзів родини. Я побудувала лікарню, гімназію. Університет. Басейн — єдиний об'єкт розкоші, який я собі дозволила. Плавати в річці не найкраща ідея, оскільки на людину можуть напасти п'явки.

Ви не уявляєте, яка то була благодать! Розповідала вона на півдорозі до Англії, за сніданком. У межах року ми з дикунами налагодили всі процеси. Я одразу їм дала знати, що їхні душі — не моя справа, і що я бажаю усамітнитись і писати книжки. За таке задоволення я була готова платити. Великі гроші.

Одного разу в приливі вдячності, здається, ватажок подарував мені двох дружин (не знав, що ще зробити, безсумнівно). Думаю, люди не вважали мене жінкою. Вони не розуміли, хто я. Хай там як. Я дала цим дівчатам найкращу освіту. Відправила в Англію, звісно, щоб вони вивчали медицину та сільське господарство. З радістю зустріла їх, коли вони повернулись додому, видала їх заміж за двох юнаків, які постійно крутилися біля нас. Отак і почався найщасливіший період мого життя — я стала бабусею їхніх дітей. Мушу зізнатись, радісно усміхнулась вона, з мене вийшла чудова *баба*. Я навчилася від аквеанців. Вони ніколи не б'ють дітей. Ніколи не замикають в окремій частині хатини. Вони пускають трохи крові, коли діти досягають статевої зрілості. Але матуся Гарольда лікарка і вона все виправить. Правда, Гарольде?

Гаразд, продовжила вона. Коли я приїду в Англію, то покладу край цим клятим вторгненням. Я скажу, куди вони можуть запхати собі ту кляту дорогу, кляті каучукові плантації і клятих занудних англійських плантаторів та інженерів, обпалених сонцем. Я надзвичайно багата жінка, я *власниця* села Аквее.

Ми слухали її розповідь здебільшого мовчки та з повагою. Діти були захоплені маленьким Гарольдом, хоч він не промовив і слова у їхній присутності. На позір він дуже любив свою бабусю й дуже до неї звик, але її надмірне красномовство породжувало в ньому тверезу і спостережливу безмовність.

З нами він інший, сказав Адам. Він дуже любить дітей і за пів години може подружитися з будь-якою дитиною. Адам жартує, співає, кривляється і вміє грати ігри. У нього найсяйливіша усмішка і гарні здорові африканські зуби.

Пишучи про його осяйну усмішку, я зрозуміла, що останнім часом у цій подорожі він незвично похмурий. Йому цікаво та захопливо, але він не сяє. Лише коли поруч із малим Гарольдом.

Треба запитати в Олівії, що трапилось. У неї трепет від самої лиш думки про повернення до Англії. Її матір розповідала їй про криті соломою будиночки англійців, і що вони нагадували їй листяні хатини Олінки. Єдине, вони квадратні, казала вона. За формою схожі на нашу церкву та школу, а не як наші хатинки. Олівії це видавалось дуже дивним.

По прибуттю в Англію, ми із Семюелем передали скарги жителів Олінки єпископу англійської філії нашої церкви. Єпископ — молодий чоловік в окулярах. Він сидів і гортав стоси річних звітів Семюела. Єпископ навіть не говорив про Олінку. Він хотів знати, скільки часу минуло після смерті Коррін і чому я одразу ж після цього не повернулася назад в Америку.

Я щиро не розуміла, до чого він хилить.

Пристойність, міс _____, сказав він.
Пристойність. Що скажуть мешканці села?

Щодо чого? Запитала я.

Ну, ну, подумайте, сказав він.

Ми одне одному брат і сестра, і поводимось відповідно,
сказав Семюел.

Єпископ єхидно усміхнувся. Так, я не брешу.

Моє лице почервоніло.

Що ж, було й багато чого іншого, але я не буду тебе цим
обтяжувати. Ти знаєш, які бувають люди, а єпископ був саме
таким. Ми із Семюелем пішли, не обговоривши проблеми
Олінки.

Семюел був дуже злий, а я налякана. Він сказав, що нам
залишається доєднатись до *mbeles* та закликати решту
мешканців зробити те саме, якщо ми бажаємо залишитися
в Африці.

А якщо вони не захочуть? Запитала я. Серед них багато
літніх людей, які не зможуть переїхати в ліс. Багато хворих.
У жінок малі діти. Проте серед них була молодь, яка хотіла
собі велосипеди та британський одяг. Дзеркала та блискучі
каструлі. Вони хотіли працювати на білих людей, щоб усе
це отримати.

Речі! Сказав він із відразою. Кляті *речі*!

Що ж, ми все одно тут на місяць, сказала я, тож треба
вижати з нього максимум.

Цілий місяць ми мали б жити як бідняки, бо витратили
багато грошей на бляшану покрівлю та подорож кораблем.

Але ми гарно провели час. Ми врешті відчули себе сім'єю без Коррін. Перехожі на вулиці не втрачали шанс висловити свою думку щодо того, як сильно діти схожі на нас (за умови, що люди взагалі хотіли з нами говорити). Діти почали сприймати це як щось природне й почали досліджувати цікаві їм місця самотійно. Ми ж із їхнім батьком насолоджувались спокійнішим та приємним заняттям — розмовами.

Семюел, звісно ж, народився на півночі, у Нью-Йорку. Виріс та навчався теж там. Він зустрів Коррін через свою тітку-місіонерку, що працювала разом із тіткою Коррін у Бельгійському Конго. Семюел часто супроводжував свою тітку Алтею до Атланти, де жила Теодосія, тітка Коррін.

Ці дві леді разом пройшли через дивовижні речі, розповідав Семюел і сміявся. Їх атакували леви, на них налітали слони, їх затоплювало дощами, а «тубільці» оголошували їм війну. Їхні історії були неймовірними. Отак вони й сиділи, дві строгі та поважні леді, одягнені в рюші та мереживо, на дивані, завішаному підголовними серветками, й розповідали за чаєм дивовижні історії.

Ми з Коррін були підлітками й пробували малювати із цих історій комікси. Ми вигадували різноманітні назви: «ТРИ МІСЯЦІ В ГАМАКУ, АБО ХВОРІ СТЕГНА ЧОРНОГО КОНТИНЕНТУ». Чи «МАПА АФРИКИ: ПУТІВНИК ПО БАЙДУЖОСТІ ТУБІЛЬЦІВ ДО БОГА».

Ми з них кепкували, але їхні подорожі зачарували нас, як і самі оповідачки. Вони були такі статечні. Такі поважні. Важко було уявити, що вони справді будували школу серед

кущів власними руками. Чи відбивалися від рептилій. Чи від недружніх африканців, які думали, що леді вміють літати, бо на сукнях ззаду були схожі на крила штуки.

Кущ? Пирскала до мене сміхом Коррін, або я до неї. Звучання цього слова змушувало нас придушувати свій істеричний сміх, але ми намагалися й далі спокійно попивати чай. Вони не усвідомлювали своєї кумедності, але для нас були дуже смішними. До того ж поширене у той час сприйняття Африки цьому тільки сприяло. Африканці були не просто дикунами, вони були незграбними та дурними дикунами. Не те що їхні незграбні та дурні земляки в Америці. Проте ми обережно, не хочу казати ретельно, уникали цього очевидного зв'язку.

Матір Коррін була відданою домогосподинею, матір'ю, яка не любила свою відчайдушну сестру. Але не забороняла Коррін їздити до неї в гості. Коли Коррін досягла потрібного віку, вона відправила її в Спелменську семінарію, де колись навчалася тітка Теодосія. Цікаве місце. Його заснували дві білі місіонерки з Нової Англії, які ідентично одягались. Починали вони в підвалі церкви, а згодом перемістились до військових казарм. Урештірешт ці дві леді отримали величенькі суми грошей від американських багатіїв, і заклад розростався. Будинки, дерева. Дівчат навчали всього: читання, письмо, арифметика, шиття, прибирання, куховарство. Але особливо ретельно їх навчали служити Богу та спільноті кольорових. Їхнє офіційне гасло звучало так: УСЯ НАША ШКОЛА — ХРИСТУ. Та я завжди вважав, що неофіційним

гаслом мало бути оце: НАША СПІЛЬНОТА — УВЕСЬ СВІТ. Бо щойно молода жінка випускається зі Спелменської семінарії, то одразу береться за будь-яку роботу, яка може допомогти її народу по всьому світі. Це справді вражає. Ці ввічливі та поважні молодиці без тіні сумніву збирали речі й вирушали в Індію, Африку, на Схід. Або ж до Філадельфії чи Нью-Йорка. При тому, що деякі з них не їздили далі рідних містечок, лише на навчання в семінарії.

Приблизно шістдесят років тому, до заснування школи, індіанці черокі, які жили в Джорджії, були насильно змушені покинути свої домівки і крізь сніг іти пішки до таборів переселенців у Оклахомі. Третина люду загинула в дорозі. Але багато з них відмовились покидати Джорджію. Вони прикидалися темношкірими і врешті асимілювалися з нами. Багато таких представників змішаної раси навчались у Спелменській семінарії. Деякі пам'ятали своє справжнє походження, але більшість забула про це. Важко було думати про індіанців, бо їх просто не було серед нас. Але якщо хтось і задумувався про своє походження, то вважав, що жовту чи червонувато коричневу шкіру та хвилясте волосся вони успадкували від білих предків, а не індіанців.

Навіть Коррін так думала, сказав він. Проте я завжди відчував її індіанське коріння. Вона була мовчазна. Схильна до роздумів. Могла відлітати кудись своїм духом, і робила це приголомшливо швидко, коли розуміла, що люди поруч не поважають її душу.

Семюелю наче не було важко розповідати про Коррін, коли ми були в Англії. А мені неважко було слухати.

Не можу в це повірити, говорив він. Ось я, чоловік у літах, чий мрії допомагати людям так і залишаються мріями. Ми з Коррін кепкували із себе, як колись. «ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ДУРНЯ НА ЗАХОДІ, АБО ХВОРОБА РОТА І ПАЛЬМОВОГО ЛИСТЯ: ТРАКТАТ ПРО МАРНІ СПРОБИ У ТРОПІКАХ». І таке інше. Ми зазнали абсолютної невдачі, бідкався він. Ми стали такі ж смішні, як Алтея і Теодосія. Думаю, Коррін це розуміла. І таке розуміння йшло на користь хворобі. Вона мала більш прозорливий розум, ніж я. Вона мала дар розуміти людей краще за мене. Вона говорила, що люди Олінки ображені на нас, але я цього не помічав. А це справді так, розумієш.

Ні, кажу я, вони не таять образу. Вони байдужі. Часом мені здавалось, що ми для них як мухи на спині слона.

Якось пам'ятаю, ще до одруження з Коррін, продовжував Семюел, тітка Теодосія проводила домашні посиденьки. Вони відбувались щочетверга. Запрошувала багато «серйозних молодих людей», як вона казала. Одним із них був молодий учений із Гарварду на ім'я Едвард.

Здається, із прізвищем Дюбойс¹⁹. Так чи інакше, тітка Теодосія розповідала про свої африканські пригоди й дійшла до історії, як король Бельгії Леопольд вручав їй медаль. А Едвард, чи, може, його звали Білл, був дуже нетерплячим. Це читалося в його очах, у його рухах. Він не міг сидіти спокійно. Отож тітка Теодосія якраз дійшла до

того, де вона дуже здивована та щаслива отримати цю медаль, яка засвідчувала її винятково унікальну місіонерську службу для колонії короля. Якраз на цьому момент Дюбойс почав швидко тупотіти ногою по підлозі. Коррін та я обмінялись тривожними поглядами. Було очевидно, що він уже чув цю історію і не був готовий вислуховувати її повторно.

Мадам, мовив він, коли тітка Теодосія закінчила оповідь і показала всім у кімнаті свою знамениту медаль. Ви знаєте, що король Леопольд відрізав руки працівників, які, за словами наглядачів його плантацій, не виконали денну норму з каучуку? Замість цінувати цю медаль, мадам, вам варто розцінювати її як свідчення вашої мимовільної співучасті в діяннях цього деспота, який роботою доводив людей до смерті, жорстоко до них ставився і врешті винищив тисячі й тисячі африканських народів.

Що ж, сказав Семюел, у кімнаті запала гнітюча тиша. Бідолашна тітка Теодосія! У кожному з нас є частина, яка хоче медаль за наші діяння. Частина, яка хоче визнання. А африканці точно медалі не роздають. Здається, їм взагалі байдуже на існування місіонерів.

Не злися, мовила я.

Як тут не злитись? Сказав він.

Знаєш, африканці не просили нас приходити. Нема чого їх винити в тому, що нам там не раді.

Гірше, ніж просто не раді, сказав Семюел. Африканці нас просто не бачать. Вони не визнають нас своїми братами та сестрами, яких вони ж і продали.

О, Семюелю, сказала я. Не треба.

Але знаєш, він розплакався. О, Нетті, говорив він. У цьому й суть проблеми, хіба ти не розумієш. Ми любимо їх. Ми з усіх сил стараємось їм цю любов показати. Але вони нас відкидають. Вони не хочуть слухати про наші страждання. А якщо слухають, то говорять якісь дурниці. Чому ви не говорите нашою мовою? Запитують вони. Чому ви не пам'ятаєте старих звичаїв? В Америці всі їздять на мотоциклах, чому ви не щасливі там?

Сілі, мені видалось, що це був ідеальний момент для обіймів. І я його обійняла. І слова, що були поховані глибоко в серці, зірвались із моїх уст. Я гладила його любу голову й лице, називала його дорогий та любий. І боюсь, Сілі, турбота та пристрасть згодом захопили нас.

Сподіваюсь, ти не будеш шокована й не судитимеш мене суворо, коли отримаєш новини про зухвалу поведінку своєї сестри. А особливо, коли зізнаюсь, як це було прекрасно. В обіймах Семюела я відчуваю екстаз.

Ти, напевно, уже здогадалась, що я любила його весь цей час. Але сама я цього не розуміла. О, я любила його як брата й поважала як друга, але, Сілі, я кохаю його тілесно, як чоловіка! Люблю його ходу, його розміри та форми, його запах, його кучеряве волосся. Люблю текстуру його долонь. Рожеву ніжність губ. Люблю його великий ніс. Його брови. Його стопи. І я люблю його прекрасні очі, крізь які можна розгледіти вразливість та красу його душі.

Діти одразу помітили, що між нами щось змінилось. Моя любя, боюся, ми аж світилися від щастя.

Ми палко кохаємо одне одного, розповів їм Семюел, тримаючи мене в обіймах. Ми хочемо одружитись.

Але перед цим, мовила я, мушу розповісти вам дещо про своє життя, про Коррін та ще про декого. Саме тоді я розповіла дітям про тебе, Сілі. І про те, як сильно їх любила матуся Коррін. І про те, що я — їхня тітка.

Але де зараз ця інша жінка, твоя сестра? Запитала Олівія.

Я постаралась детально розповісти про ваш із містером _____ шлюб.

Адам одразу стривожився. Він дуже чутливий і вміє читати між рядків.

Скоро ми повернемося в Америку, сказав Семюел, щоб його підтримати, і провідаємо її.

Діти були з нами на простенькому вінчанні в Лондоні. Саме тієї ночі після святкової вечері, коли ми всі вже вкладалися спати, Олівія розповіла про душевні муки брата. Він сумує за Таші.

Але також він дуже на неї злий, сказала вона, бо, коли ми поїхали, вона збиралася поставити на лиці шрам.

Я цього не знала. Ми думали, що допомогли припинити практику шрамування або вирізання племінних міток на лицах дівчат.

Таким способом люди Олінки хочуть продемонструвати, що старі традиції завжди залишаться з ними, сказала Олівія, хоч білий чоловік забрав у них усе. Таші не хотіла цього робити, але погодилась, щоби

потішити свій народ. Вона також планує пройти обряд жіночої ініціації, сказала Олівія.

О ні, стривожилась я. Це надто небезпечно. А що як вона чимось заразиться?

Знаю, сказала Олівія. Я розповіла їй, що в Америці та Європи люди не відрізають собі частини тіла. Та хай там як, вона мала пройти цей обряд ще в одинадцять років. Зараз вона вже застара для нього.

Ну, деяким чоловікам роблять обрізання, повідомила я, але це просто видалення шматочка шкіри.

Таші рада була почути, що обряд ініціації не проводять у Європі чи Америці, сказала Олівія. Так це буде ще цінніший досвід.

Розумію, мовила я.

Вони з Адамом серйозно посварилися. Як ніколи раніше. Він не дражнив її і не бігав за нею по селу, не намагався заплутати гілки у волосся. Він був розлючений і хотів її вдарити.

Що ж, добре, що до цього не дійшло, мовила я. Таші розтрощила б йому голову об свій килимний верстат.

Я буду щаслива, якщо ми повернемось додому, сказала Олівія. Не тільки Адам сумує за Таші.

Вона поцілувала мене та Семюела й побажала добраніч. Пізніше до нас зайшов і Адам.

Мамо Нетті, сказав він, сидючи на ліжку біля мене, як зрозуміти, що ти кохаєш людину?

Буває таке, що ти цього не розумієш, сказала я.

Він красивий юнак, Сілі. Високий, широкоплечий, має глибокий та дбайливий голос. Я казала тобі, що він пише вірші? І любить співати? Таким сином ти можеш пишатися.

*З любов'ю, твоя сестра Нетті
P.S. Твій брат Семюел також передає тобі сердечні
вітання.*

Найдорожча Сілі,

Усі були раді бачити нас, коли ми повернулись додому. Коли розповіли їм про нашу невдачу зі зверненням до церкви та Товариства місіонерів, усі стали розчаровані. Вони буквально стерли посмішки з облич разом із потом та пригнічені повернулись у казарми. Ми пішли до нашого будинку, який поєднував у собі церкву, дім та школу, й почали розбирати валізи.

Діти... Я усвідомила, що не варто називати їх дітьми, вони вже дорослі. Вони вирушили на пошуки Таші. За годину повернулись ні з чим. Жодного сліду. Їм сказали, що

Катрін, її мати, висаджує каучукові дерева неподалік від нашої території. Ніхто не бачив Таші цілий день.

Олівія була дуже розчарована. Адам намагався напустити байдужий вигляд, але я помітила, як він бездумно обгризав шкіру навколо нігтів.

За два дні стало зрозуміло, що Таші ховається навмисно. Її друзі розповіли, що поки нас не було, вона пройшла обряд шрамування та жіночої ініціації. Лице Адама посіріло. Олівія була шокована і ще дужче хотіла її знайти.

Ми побачили Таші аж у неділю. Вона сильно схудла, мала апатичний та виснажений вигляд, очі потьмяніли. Обличчя було досі спухле від півдесятка дрібних і точних надрізів на обох щоках. Коли вона простягнула руку Адамові, він не потиснув її. Лиш подивився на шрами, повернувся і пішов геть.

Таші з Олівією обійнялись. Тихо й дуже міцно. Зовсім не схоже на їхню звичну гучну поведінку та хихотіння.

На жаль, Таші соромиться шрамів на обличчі й тепер намагається не підводити голову. Їй, напевно, ще й боляче, бо шрами запалені та червоні.

Селяни роблять таке з молодими жінками та навіть чоловіками. Вирізають розпізнавальні знаки свого народу на лицях власних дітей. Проте діти вважають шрамування чимось застарілим, чимось із покоління їхніх дідусів та бабусь, і часто виступають проти цього. Тому шрами ставлять силою, у вкрай жакликих умовах. Ми надаємо антисептичні засоби та вату, і ще місце, де діти можуть поплакати й обробити рани.

Щодня Адам наполягає, щоб ми швидше їхали додому. Він не витримує нашого способу життя. Поруч жодних дерев, самі валуни та дрібні камінчики. Усе більше його друзів утікає. Проте справжня причина — це, звісно ж, те, що він не може впоратися зі своїми суперечливими почуттями до Таші. А вона, здається, починає усвідомлювати глибину своєї помилки.

Ми із Семюелем по-справжньому щасливі, Сілі. Такі вдячні Богові за це! Ми досі утримуємо школу для найменших діток. Діти від восьми років і старші вже працюють у полях. Усі працюють, щоб оплатити оренду казарм, сплатити податки на землю та купити воду, дрова та їжу. Тому ми викладаємо для молоді, няньчимо малят, доглядаємо за старими та хворими, а також відвідуємо породіль. Наші дні дуже насичені, а візит до Англії вже здається сном. Але життя стало яскравішим, бо зі мною поруч кохана людина, з якою я можу розділити все.

Твоя сестра, Нетті

Найдорожча Нетті,

Помер чоловік, якого ми знали як Тата.

Чому ти досі звеш його Тато? Запитала мене якось Шуг.

Та вже пізно кликати його Альфонсо. Я навіть не пам'ятаю, щоб мама його називала на ім'я. Вона завжди казала, Ваш Тато. Напевно, щоб ми швидше в це повірили. Хай там як, його дружинонька, Дейзі, подзвонила мені телефоном посеред ночі.

Міс Сілі, сказала вона, погані новини. Альфонсо помер.

Хто? Запитала я.

Альфонсо, повторила вона. Ваш вітчим.

Як він помер? Запитала я. Думала, може, вбили, чи вантажівка збила, вдарила блискавка, чи, може, затяжна хвороба. Але вона сказала, Ні, він помер уві сні. Ну, не зовсім уві сні. Ми трохи забавлялися в ліжку, ну знаєте, перед сном.

Що ж, кажу я, мої вам співчуття.

Так мем, сказала вона, і ще одне. Я думала, що він залишив будинок мені, але, здається, він тепер належить вашій сестрі Нетті й вам.

Як це? Запитала я.

Ваш вітчим помер понад тиждень тому, сказала вона. Учора ми ходили на зачитування заповіту, і я була здивована. Ваш справжній тато — власник землі, будинку та крамниці. Він залишив усе це вашій матері. Коли матір померла, усе перейшло вам та вашій сестрі Нетті. Не знаю, чому Альфонсо вам цього не розповів.

Що ж, сказала я, мені від нього нічого не потрібно.

Я чую, як Дейзі глибоко вдихнула. А як щодо вашої сестри Нетті, сказала вона. Вважаєте, вона такої самої думки?

Тоді я трішки одумалась. На момент, коли Шуг повернулася до мене й запитала, хто телефонує, я вже почала прозрівати.

Не будь дурною, каже Шуг, штовхаючи мене ногою. Тепер у тебе є власний дім. Твій татко й мамуся лишили його тобі. Той падлюка вітчим як поганий запах — прийшов і пішов.

У мене ніколи не було власного дому, сказала я. Мене лякає сама думка про це. А ще той дім, який нам дістався, більший за будинок Шуг, там більше землі навколо. На додачу ще й крамниця.

Господи, кажу я Шуг. Ми з Нетті власниці крамниці. Шо ми будемо продавати?

Може, штани? Запропонувала вона.

Ми поклали слухавку і помчали додому оглянути будинок.

За милю до міста ми проминали цвинтар для темношкірих. Шуг міцно спала, але щось всередині мене сказало зупинитись. Згодом я помітила щось схоже на невеличкий хмарочос, тож я заглушила машину й пішла туди. Звісно ж, то була могила Альфонсо. На ній було ще багато різних написів. Член такої-сякої ради. Провідний бізнесмен та фермер. Чесний чоловік і батько. Добрий до бідних і немічних. Він помер два тижні тому, але на могилі були свіжі квіти.

Шуг вийшла з машини і підійшла до мене.

Вона позіхнула й потягнулась. Сучий син досі мертвий, сказала вона.

Дейзі прикинулася, що рада нас бачити, але це не так. У неї двоє дітей і, видно, вона вагітна ще і третім. Але в неї гарний одяг, є машина й Альфонсо залишив їй усі свої гроші. До того ж, думаю, вона змогла добре влаштувати свою родину, поки жила з ним.

Вона сказала, Сілі, той будинок, який ви пам'ятаєте, знесли, щоб Альфонсо побудував новий. Він найняв архітектора з Атланти для проектування, а кахлі доставляли із самого Нью-Йорка. На момент розмови ми стояли на кухні. Він усюди поклав кахлі. У кухні, у туалеті, на задньому ганку. Навколо камінів у передній та задній вітальнях. Цей будинок іде разом із ділянкою, сказала вона. Звісно, я забрала меблі, бо Альфонсо купував їх спеціально для мене.

Мені підходить, кажу я. Я все ще не можу звикнути до того, що маю будинок. Коли Дейзі залишила ключі і пішла, я бігала по будинку з кута в куток, наче шалена. Поглянь на це, кажу я Шуг. Поглянь на те! Вона дивиться і широко усміхається. Вона обіймає мене при кожній нагоді, а я просто стою.

Ти все робиш правильно, Міс Сілі, сказала вона. Бог бачить, де ти живеш.

Потім вона вийняла із сумки кедрові брусочки й запалила їх. Дала мені один. Ми почали із самого верху будинку, з горища. Обкурили будинок згори донизу, до

самого підвалу. Викурювали все зло і вичищали місце для добра.

Ох, Нетті, у нас є будинок! Місця тут вистачить на нас, наших дітей, твого чоловіка та Шуг. Тепер можеш їхати додому, бо в тебе є дім, куди можна повернутись!

З любов'ю, твоя сестра Сілі

Люба Нетті,

У мене розбите серце.

Шуг кохає когось іншого.

Може, якби я лишилась у Мемфісі минулого літа, цього б не сталося. Ціле літо я наводила лад у будинку. Хотіла, щоб він був готовий до твого приїзду. Тепер там дуже мило й затишно. Я знайшла хорошу леді, яка живе там і доглядає за будинком. Тоді я повернулась додому до Шуг.

Міс Сілі, сказала вона, хочеш поїсти китайської їжі, відсвяткуємо твоє повернення?

Я обожнюю китайську їду. Тож ми пішли в ресторан. Я була така рада повернутися, що не помітила, як Шуг

нервує. Зазвичай вона поводить ся дуже елегантно, навіть коли злиться. А тут не могла дати раду паличкам. Перекинула склянку з водою. Яєчний рулет у неї розвалювався.

Але я подумала, що це вона так радіє моєму поверненню. Тож я, така чепурна, хизуюсь перед нею, напихаюсь вонтоном²⁰ та смаженим рисом.

Урешті нам принесли печиво з передбаченнями. Я так люблю це печиво. Воно дуже миле. Я одразу прочитала своє передбачення. Тут пише, вас чекає щасливе та світле майбутнє, бо ви є собою.

Я посміялась. Передала його Шуг. Вона поглянула на нього й усміхнулась. Я відчувала умиротворення.

Шуг повільно дістала свій папірчик із передбаченням, наче боялась написаних там слів.

Ну що? Кажу я, дивлячись, як вона читає. Що там пише?

Вона подивилась на папірчик, підняла очі на мене. І сказала, Тут пише, що я закохалася в дев'ятнадцятирічного хлопця.

Ану дай мені, засміялась я. І прочитала передбачення вголос. Там було написано, Обпалений палець пам'ятає біль від вогню.

Я хочу тобі зізнатись, каже Шуг.

Зізнатись у чому? До моєї дурної голови досі не дійшло. Але, для виправдання, я вже давно не думала про хлопців, а про чоловіків і поготів.

Торік, почала Шуг, я взяла до гурту нового музиканта. Не хотіла його брати, бо він грає тільки на флейті. Яким

боком флейта до блюзу? Ніяким. Звучить божевільно. Але, на щастя, якраз флейти блюзу і бракувало. Коли я почула, як Жермен на ній грає, то в цьому переконалась.

Жермен? Запитала я.

Так, відповіла вона, Жермен. Не знаю, хто йому дав таке гейське ім'я, але йому пасує.

Далі вона захоплено розповідала про цього хлопця. Ніби я от просто помираю, так хочу почути про всі його хороші сторони.

Ох, каже вона. Він маленький. Він милий. Має гарну дупцю. Знаєш, таку справді пружну. Вона так звикла всім ділитися зі мною, що не змовкала і з кожною хвилиною ставала все збудженішою та закоханішою на вигляд. Розповідала про те, як його красиві ніжки гарно танцюють і яке красиве його темне кучеряве волосся з медовим відтінком. Коли вона закінчила, я почувалася просто гівняно.

Зупинись, кажу я. Шуг, ти мене вбиваєш.

Вона затнулась на півслові. Очі налились слізьми, лице зморщилось. О Боже, Сілі, сказала вона. Вибач. Я так хотіла комусь розповісти про це, а зазвичай я все звіряю тобі.

Що ж, сказала я, якби слова могли вбивати, то я вже була б у реанімації.

Вона затулила лице долонями й заплакала. Сілі, каже вона крізь пальці, Я досі тебе кохаю.

Але я просто сиджу й дивлюсь на неї. Мій вонтон вкрився льодом.

Чому ти так засмутилась? Запитала вона вже вдома. Ти не засмучувалася через Грейді. А він був моїм чоловіком.

У тебе не блищали очі через Грейді, подумала я. Але нічого не сказала, думками я була деінде.

Авжеж, сказала вона, Грейді був такий нудний, Боже. Він любив тільки жінок та марихуану. Ну але все ж, наполягала вона.

Я мовчала.

Вона намагалася жартувати. Я так зраділа, коли він почав упадати за Мері Агнес, що не знала, що робити, сказала вона. Майстерності постільних утіх він вчився, мабуть, у якогось продавця меблів.

Я мовчала. Спокій, холод. Пустота. Накриває швидко.

А ти помітила, що я ні сльозинки не зронила, коли вони поїхали в Панаму разом? Але, подумати реально, сказала вона, що з ними буде в тій Панамі?

Бідолашка Мері Агнес, подумала я. Чи колись хтось міг подумати, що старий зануда Грейді стане власником плантації марихуани в Панамі?

Звісно, вони заробляють купу грошей, сказала Шуг. А Мері Агнес там одягається найкрасивіше, ну так вона пише в листах. Принаймні Грейді дозволяє їй співати. Хоч вона вже мало пісень пам'ятає. Але справді, каже вона, Панама? Де це взагалі? Це десь там, біля Куби? Треба нам поїхати на Кубу, міс Сілі, що скажеш? Азартні ігри й добре проведений час. Багато кольорового люду, таких як Мері Агнес. Є і справжні чорношкірі, як ми. У межах однієї сім'ї

буває різний колір шкіри. Хочеш прикинутись білим, не вийде. Хтось знатиме твою бабусю.

Я мовчала. Молилася про смерть, аби тільки не довелося говорити.

Гаразд, каже Шуг. Усе почалося, коли ти була в себе вдома. Я за тобою сумувала, Сілі. А ти знаєш, що в мене великі потреби.

Я взяла шматок паперу, з якого вирізаю викрійки. Написала їй записку: Стулися.

Але, Сілі, сказала вона. Я хочу, щоб ти зрозуміла. Послухай, сказала вона. Я старію. Я товста. Ніхто, крім тебе, більше не вважає мене красивою. Я так думала. Йому дев'ятнадцять. Дитина. Як довго це триватиме?

Він чоловік. Я написала це на папері.

Так, сказала вона. Чоловік. Я знаю, як ти ставишся до чоловіків. Але я не така. Я не настільки дурна, щоб сприймати їх серйозно, запевняла вона. Але з деякими чоловіками буває дуже приємно.

Пожалій мене, написала я.

Сілі, продовжила вона. Я прошу в тебе дати мені лише шість місяців. Тільки шість. Для мого останнього роману. Я мушу скористатися цим шансом, Сілі. Я надто слабка, я не можу встояти. Але якщо ти даси мені ці шість місяців, Сілі, я постараюся зробити так, щоб наше життя стало таким, як колись.

Не вийде. Написала я.

Сілі, сказала вона, ти мене кохаєш? Вона стала на коліна, сльози котились градом. Моє серце так сильно болить, що

я не витримую. Як воно досі б'ється? Але я жінка. Я тебе кохаю, відповідаю я. Що б не сталося, що б ти не зробила, Я тебе кохаю.

Вона схлипнула, сперлася головою об моє крісло. Промовила, Дякую.

Але я не можу тут залишатись, сказала я.

Сілі, мовила вона, як ти можеш мене покинути? Ти моя подруга. Я люблю цього юнака і я до смерті налякана. Йому втричі менше років, ніж мені. Утричі менший за розмірами. Утричі світліша шкіра. Вона знову спробувала посміятись. Ти ж знаєш, що він ранить мене глибше, ніж я зараз раню тебе. Не покидай мене, прошу.

Пролунав дзвінок у двері. Шуг витерла сльози й пішла подивитись, хто це. Вийшла за двері. Тоді я почула, як від'їхала машина. Я піднялася в спальню. Але сон тієї ночі до мене так і не прийшов.

*Молись за мене,
Твоя сестра, Сілі*

Люба Нетті,

Єдине, що допомагає мені триматись, це бачити, як Генрієтта бореться за життя. А вона міцний горішок. Коли в неї напад, вона кричить так, що мертві можуть встати з могил. Ми робимо те, що ти розповідала, що роблять африканці. Годуємо її бататом щодня. От тільки нам дуже пощастило, що вона ненавидить батат і висловлюється про це не надто ввічливо. Ми всі стараємось вигадати страви з батату, які не будуть на смак як батат. Яйця з бататом, фляки з бататом, козлятина з бататом. І суп. Боже, люди роблять суп з усього, що під руку попаде, аби тільки забрати смак батату. Але Генрієтта досі відчуває той смак і зазвичай викидає такі страви через вікно. Ми сказали їй, що через деякий час дозволимо їй три місяці не їсти батат, але вона відповіла, що цей день, здається, ніколи не настане. Тим часом усі її суглоби розпухли, у неї гарячка, а в голові, як вона каже, наче купа білих чоловічків із молотками.

Іноді я зустрічаю містера _____, коли відвідую Генрієтту. Він вигадує хитромудрі рецептики. Наприклад, якось він заховав батат в арахісову пасту. Ми сидимо біля каміна з Гарпо та Софією і граємо у віст²¹, а Сюзі К'ю та Генрієтта слухають радіо. Часом він підвозить мене додому на своїй машині. Він досі живе в тому самому будинку. Будинок став схожий на нього, так довго він у ньому живе. Два крісла на ганку, повернуті до стіни. На бильцях горщики з квітами. Він їх розмалював. Білим кольором. Вгадай, що він тепер колекціонує? Мушлі, бо йому вони

дуже подобаються. Різні види мушель. Черепашачі, равликові та всілякі морські мушлі.

Направду саме цим він мене й заманив зайти в будинок. Він розповідав Софії про якусь нову мушлю, у якій чути шум моря, якщо прикласти до вуха. Ми пішли, щоб поглянути на неї. Мушля була велика, важка й рябенька, як курка. У ній справді чувся звук хвиль, що набігають до вуха. Ніхто з нас ніколи не бачив океан, але містер _____ читав про нього в книжках. Він також замовляє мушлі з книжок, і вони лежать по всьому будинку.

Він небагатослівний щодо цих мушель, але коли бере їх у руки, то тримає так, наче вони щойно йому прийшли.

Колись у Шуг була морська мушля, сказав він. Дуже давно, коли ми тільки познайомились. Велика й біла, нагадувала віяло. Їй досі подобаються мушлі? Запитав він.

Ні, відповіла я. Зараз їй подобаються слони.

Він завмер на секунду, розклав усі мушлі по місцях. А потім запитав, А ти захоплюєшся чимось?

Я люблю птахів, сказала я.

Знаєш, мовив він, ти колись нагадувала мені пташку. Тоді, як ми лиш одружились. Боже, ти була така худа. Щось траплялось — і ти вже була готова летіти геть.

Ти бачив це в мені, сказала я.

Бачив, сказав він, тільки був повним дурнем і не звертав уваги.

Що ж, сказала я, ми вже це пережили.

Знаєш, а ми ж досі чоловік та дружина, сказав він.

Ні, заперечила я, ми ніколи не були подружжям.

Знаєш, продовжив він, побувавши в Мемфісі, ти погарнішала.

Так, сказала я, Шуг добре про мене дбала.

Як ти заробляєш там гроші? Спитав він.

Шию штани, повідомила я.

Я помітив, що всі наші рідні одягають твої штани, сказав він. Ти зробила із цього бізнес?

Саме так, кажу я. Проте все почалось тут, у тебе вдома. Я почала цим займатись, щоб не вбити тебе.

Він опустил очі.

Шуг допомогла мені пошити найпершу пару, сказала я. А потім я розплакалась, як дурепа.

Він сказав, Сілі, скажи чесно. Ти не кохаєш мене, бо я чоловік?

Я висякалась. Чоловіки мені схожі на жаб, сказала я, коли знімають штани. Хоч як не цілуй, для мене вони так і лишаються жабами.

Розумію, мовив він.

Діставшись додому, я почувалася так погано, що сил вистачило тільки лягти й заснути. Пробувала почати роботу над новими штанами для вагітних, але думки про вагітність викликають у мене лише сльози.

Твоя сестра, Сілі

Люба Нетті,

Єдиний лист, який мені просто в руки віддав містер _____, це телеграма від Міністерства оборони США. Там було сказано, що корабель, на якому ти з дітьми та чоловіком відпливли з Африки, затонув через німецькі міни біля узбережжя якогось місця з назвою Гібралтар. Вони вважають, що всі пасажери потонули. Того самого дня повернулися назад усі листи, які я писала тобі за ці роки.

Я сиджу в цьому великому будинку сама, намагаюся щось шити, але чим це зарадить? Що взагалі може зарадити? Бути живою видається мені непосильним тягарем.

Твоя сестра, Сілі

Найдорожча Сілі,

Таші з матір'ю втекли. Вони доєднались до *mbeles*. Семюел, діти та я вчора це обговорювали та зрозуміли, що ми не впевнені в існуванні *mbeles*. Ми знаємо, що вони живуть глибоко в лісі, приймають до себе втікачів, нападають на плантації білого чоловіка та розробляють план його знищення. Чи принаймні усунення зі свого континенту.

Адам та Олівія прибиті горем, бо вони люблять Таші та сумують за нею. А ще тому, що утікачі, приєднавшись до *mbeles*, ніколи не поверталися. Ми намагаємось зайняти їх роботою на території. Цього сезону багато хворих на малярію, тому роботи вистачає. Розоривши землю Олінки, де раніше росли батат, і замінивши його консервованими та порошкоподібними продуктами, плантатори знищили в людях те, що робило їх стійкими до малярії. Звісно, вони про це не знали, а тільки хотіли забрати землю для висадки каучуку. Тисячі років люди Олінки споживали батат, щоб не хворіти на малярію і стримувати хронічні хвороби крові. Без достатніх запасів батату люди (останні вцілілі) почали тривожними темпами хворіти й помирати.

Правду кажучи, я переймаюся нашим здоров'ям, а особливо здоров'ям дітей. Семюел вважає, що з нами буде все гаразд, позаяк ми пережили напади малярії ще в перші роки перебування тут.

А як справи в тебе, люба сестро? Минуло майже тридцять років, а ми не почули одна від одного ні словечка.

Як я розумію, ти могла вже померти. Час від'їзду додому все ближче, тому Адам та Олівія постійно розпитують про тебе. Але не на всі запитання в мене знаходиться відповідь. Іноді я кажу їм, що Таші схожа на тебе. Вони світяться від щастя, бо не знають нікого ліпшого від Таші. Проте я задумуюсь, чи залишився в тобі дух чесності та відкритості, як у Таші? Чи, може, роки дітородіння та насильства від містера _____ знищили його в тобі? Такі речі з дітьми я не обговорюю, тільки зі своїм коханим партнером Семюелем. Він радить мені не хвилюватися, довіряти Богу та вірити в міць сестриної душі.

Після багатьох років в Африці, Бог для нас змінився. Більше духовності, ніж раніше, більше заглибленості в себе. Багато людей вважають, що Бог має мати якийсь конкретний вигляд, як-от пальмове листя чи Христос. Ми так не думаємо. Відпустивши прагнення надати Богові якесь утілення, ми отримуємо свободу.

Коли повернемося в Америку, то мусимо про це докладно поговорити, Сілі. Може, Семюел та я заснуємо нову церкву в нашій громаді. Там не буде ідолів, там душа кожної людини буде линути в пошуках Господа самотійно. Віра в те, що це можливо, буде підкріплюватись нашим прикладом — людей, які так само вірять.

Розваг тут небагато, як ти розумієш. Ми читаємо газети й журнали з дому, граємо в африканські ігри з дітьми. Розігруємо ролі африканських дітей із шекспірівських п'єс. Адаму дуже гарно вдається виголошувати монолог Гамлета «Бути чи не бути». Коррін мала тверді переконання в тому,

чого навчати дітей. Вона ретельно про це дбала, тож усі рекламовані в газетах книжки одразу з'являлися в їхній бібліотеці. Вони знають багато речей. Думаю, американське суспільство не стане для них великим шоком, хіба лише ненависть до чорношкірих, якої дуже багато в новинах. Але я хвилююся за вироблену в них африканську незалежність думки та відвертість, а також надмірну егоцентричність. А ще ми будемо бідняками, Сілі, безсумнівно, пройдуть роки, поки ми зможемо придбати дім. Як вони впораються з такою ворожістю, вирішиши тут? Коли я уявляю їх в Америці, то розумію, що там вони видаватимуться набагато молодшими, ніж тут. Більш наївними. Найгірше, із чим ми стикались тут — це байдужість та певна зрозуміла обмеженість особистих стосунків. Не беручи до уваги Кетрін і Таші. Зрештою, люди Олінки знають, що ми мусимо їхати, а вони — залишитися. Та, звісно, це все ніяк не пов'язано з кольором шкіри. А ще —

Найдорожча Сілі,

Учора я припинила писати, бо прийшла Олівія й повідомила, що Адам зник. Він міг піти, тільки щоб знайти Таші.

*Молись за його безпеку,
Твоя сестра, Нетті*

Найдорожча Нетті,

Іноді мені здається, що Шуг ніколи мене не любила. Я розглядаю своє голе тіло в дзеркалі. Що вона могла в ньому любити? Запитую я себе. У мене коротке й кучеряве волосся, бо я більше його не випрямляю. Шуг сказала, що любить його й таким, тож не було потреби. Моя шкіра темна. Ніс як ніс. Губи як губи. Мое тіло — тіло будь-якої жінки, що проходить крізь вікові зміни. Нічого особливого, за що можна полюбити. Немає медового волосся, нічого привабливого. Нема молодості та свіжості. Проте моє серце, мабуть, ще молоде та юне, адже цвіте кров'ю.

Я багато говорю сама із собою, стоячи перед дзеркалом. Сілі, кажу я, твоє щастя було жартом. У тебе його ніколи не було до Шуг, тому ти подумала, що саме час узяти собі хоча б клаптик, і що воно залишиться з тобою назавжди. Але ж поруч із тобою були дерева. Ціла земля. Зорі. Глянь на себе. Коли Шуг пішла, щастя зникло.

Час від часу Шуг присилає листівки. Вона із Жерменом у Нью-Йорку, у Каліфорнії. Їздили в гості до Мері Агнес та Грейді в Панаму.

Здається, один тільки містер _____ розуміє мої почуття.

Знаю, ти ненавидиш мене за те, що я забрав у тебе Нетті, сказав він. А тепер вона померла.

Але я не можу сказати, що ненавиджу його, Нетті. І не вірю в те, що ти померла. Як ти можеш померти, якщо я досі відчуваю тебе?

Може ти обернулася в щось інше, як Бог. У щось, до чого треба промовляти по-іншому. Але для мене ти жива, Нетті. І вічно житимеш. Коли мені стає нудно говорити із собою, я звертаюсь до тебе. Навіть намагаюся говорити з нашими дітьми.

Містер _____ досі не вірить, що я маю дітей. Від кого вони? Запитав він.

Від вітчима, сказала я.

І він завжди знав, що скривдив тебе й зіпсував життя? Запитав він.

Так, відповіла я.

Містер _____ похитав головою.

Знаю, ти дивуєшся, чому я не ненавиджу його після всього заподіяного зла. Є дві причини. Перша — він кохає Шуг. Друга — Шуг колись кохала його. До того ж він намагається стати нормальною людиною. Я не про те, що він працює і прибирає за собою, чи цінує речі, створені Богом у грайливому настрої. Я про те, що тепер він справді слухає, коли ти щось йому розповідаєш. Одного разу під час нашої розмови він раптово сказав, Сілі, я щасливий уперше проживати своє життя як звичайна людина. Для мене це новий досвід.

Софія та Гарпо намагаються звести мене з якимось чоловіком. Їм відомо, що я кохаю Шуг, але вони думають, що жінки закохуються випадково. Думають, що підійде будь-хто працьовитий. Щоразу в пабі Гарпо мене чекає якийсь приставучий продавець страховки. Містер _____ рятує мене від них. Він каже, Ця леді — моя дружина. Чоловіки одразу ж зникають у дверях.

Ми сидимо, розпиваємо холодні напої. Говоримо про дні, проведені із Шуг. Про той час, коли вона, хвора, прибула до нас. Про ту дивну пісеньку, яку вона наспівувала. Про всі наші вечори в пабі Гарпо.

Тоді в тебе гарно виходило шити, сказав він. Пам'ятаю всі ті красиві сукні, які носила Шуг.

Так, сказала я. Шуг дуже пасували сукні.

Пам'ятаєш той вечір, коли Софія вибила зуби Мері Агнес? Запитав він.

Хто таке забуде? Сказала я.

Ми не говорили про Софіїні труднощі. Ми досі не можемо з цього сміятися. До того ж у Софії донині якісь проблеми з тією родиною. Точніше, з міс Елеонор Джейн.

Ви не знаєте, каже Софія, через що мене змусила пройти та дівчина. Пам'ятаєте як вона турбувала мене своїми проблемами вдома? Тепер вона турбує мене, коли трапляється щось хороше. Вона прибігла до мене одразу ж, коли підчепила свого чоловіка. О, Софіє, казала вона, ти мусиш познайомитися зі Стенлі Ерлом. Я не встигаю відповісти, як Стенлі Ерл уже стоїть посеред моєї кімнати.

Як ви, Софіє, каже він, усміхаючись і простягаючи руку. Міс Елеонор Джейн так багато про вас розповідала.

Цікаво, чи розповідала вона йому, що вони поселили мене в коморі під сходами, сказала Софія. Та я не питала. Намагалася бути ввічливою і приязною. Генрієтта в задній кімнаті підкрутила голосніше радіо. Мені доводилось кричати, щоб мене почули. Вони розглядали фотографії дітей на стіні й примовляли, які красиві мої сини в армійській формі.

Де вони воюють? Запитав Стенлі Ерл.

Вони служать тут, у Джорджії, сказала я. Але скоро їх відправлять за океан.

Він запитав мене, чи я знаю куди їх розквартирують? Франція, Німеччина чи Тихоокеанський регіон.

Я не знаю, де ці всі місця, тож сказала, Ні. Він розповів, що хоче воювати, але мусить залишатись удома та керувати батьковим бавовноочисним заводом.

Солдати мають бути одягнені, сказав він, якщо воюють у Європі. Шкода, що вони воюють не в Африці. Він засміявся. Міс Елеонор Джейн усміхнулась. Генрієтта викрутила звук радіо на максимум. По радіо крутили якусь бідацьку музику білих. Стенлі Ерл клацнув пальцями й почав тупати в ритм велетенською ногою. У нього довжелезна шия і дуже коротко підстрижене волосся, аж пухнасте. Очі яскраво голубого кольору і він майже не кліпає. Мати рідна, думала я.

Софія мене практично виростила, мовила міс Елеонор Джейн. Не знаю, що б ми робили без неї.

Ну, сказав Стенлі Ерл, тут усіх ростили темношкірі. Саме тому ми вирости такими хорошими людьми. Він мені підморгнув і звернувся до міс Елеонор Джейн, Що ж, голубонько, час нам уже йти.

Вона підскочила як ужалена. Як поживає Генрієтта? Запитала вона. А потім прошепотіла, Я принесла їй страву з бататом, і він так добре замаскований, що вона ніколи не здогадається. Вибігла до машини й повернулась із тунцевою запіканкою.

Що ж, сказала Софія, маю віддати міс Елеонор Джейн належне — її страви завжди обдурюють Генрієтту. І це для мене багато важить. Звісно, я ніколи не розповідаю Генрієтті, звідки беру цю їжу. Якби сказала, миттю полетіла б вона через віконечко. Або вона б їх виблювала, мовляв, їй стало погано.

Врешті-решт, прийшов кінець стосункам Софії та міс Елеонор Джейн. Сталося це не через Генрієтту, яка терпіти не може міс Елеонор Джейн. Вона сама в цьому була винна. І та її дитина. Софія бокує — а вона їй суне в руки малого Рейнольдса Стенлі Ерла. Він трохи товстенький білий клубочок без волосся, наче моряк.

Ну хіба малесенький Рейнольдс не солоденький? Примовляє міс Елеонор Джейн до Софії. Мій тато його обожнює, каже вона. Йому подобається, що онука назвали на його честь, а він ще й так на нього схожий.

Софія мовчки прасує одяг Сюзі К'ю та Генрієтти.

Він такий розумник, каже Елеонор Джейн. Тато стверджує, що він ніколи не бачив розумнішої дитинки.

Мати Стенлі Ерла казала, що він навіть розумніший, ніж Стенлі Ерл був у його віці.

Софія все ще мовчала.

Врешті Елеонор Джейн це помітила. Ти знаєш, які бувають білі люди, не можуть дати тобі спокій. Вони будуть доскіпуватися до кінця і виведуть тебе із себе.

Софія дуже мовчазна сьогодні, сказала міс Елеонор Джейн, звертаючись наче до Рейнольдса Стенлі. Він витріщився на неї своїми великими очиськами.

Хіба він не солоденький? Запитала вона.

Він точно товстий, сказала Софія, перевертаючи сукню, яку прасувала.

І солоденький, сказала міс Елеонор Джейн.

Пухкий, наскільки можливо, сказала Софія. А ще великий.

Але ж він також солоденький, сказала Елеонор Джейн. І розумний. Вона поцілувала його в лоб. Він почесав голову і сказав Уві.

Ну хіба ж він не найрозумніша дитинка, яку ти колинебудь бачила? Запитала вона Софію.

Голова нормального розміру, сказала Софія. Люди надають великого значення розміру голови. Волосся в нього небагато. Йому буде прохолодно влітку, це точно. Вона склала попросовану сукню і поклала її на крісло.

Ну, такий солоденький, розумненький, миленький, безневинний хлопчик, сказала міс Елеонор Джейн. Ну, хіба він тобі не подобається? Запитала вона Софію в лоб.

Софія зітхнула. Відставила праску. Поглянула на міс Елеонор Джейн та Рейнольдса Стенлі. Під час усього цього ми з Генрієттою сиділи в кутку і грали в карти. Генрієтта прикинулась, наче міс Елеонор Джейн тут немає, але ми обоє почули звук, з яким Софія відставила праску. Цей звук містив у собі багато старого та нового значення.

Ні мем, сказала Софія. Мені не подобається Рейнольдс Стенлі Ерл. Ось так. Ви хотіли це дізнатись із моменту його народження. Тепер знаєте.

Ми з Генрієттою підняли очі. Міс Елеонор Джейн опустила Рейнольдса Стенлі на підлогу, де він повзав і перевертав речі. Підійшла до стосу випрасуваного одягу і скинула його дитині на голову. Софія підняла одяг, розрівняла його, і стала назад до прасувальної дошки, поклавши руку на праску. У Софії в руках усе виглядає як зброя.

Елеонор Джейн розплакалась. У неї завжди були якісь почуття до Софії. Якби не вона, Софія б не вижила в домі її батька. Але що з того? Софія там і не хотіла бути. Ніколи не хотіла кидати власних дітей.

Пізно плакати, міс Елеонор Джейн, сказала Софія. Тепер ми можемо тільки сміятися. Подивись на нього, мовила вона. І тоді справді засміялася. Він навіть ходити не може, а вже розводить безлад у мене вдома. Хіба я його запрошувала? Чи мені не все одно, солоденький він, чи ні? Хіба це щось змінить у тому, яким він виросте і як ставитиметься до мене?

Він тобі не подобається, бо схожий на мого батька, сказала міс Елеонор Джейн.

Це *тобі* він не подобається, бо схожий на батька, відповіла Софія. Я нічого до нього не відчуваю. Взагалі. Ні любові, ні ненависті. Просто хочу, що він не борюкався весь час і не перекидав чужі речі.

Весь час! Весь час! Вигукнула міс Елеонор Джейн. Софіє, він лише дитина. Йому навіть рочку немає. Він був у тебе тільки п'ять чи шість разів.

А по відчуттях наче він тут завжди, сказала Софія.

Я просто не розумію, сказала міс Елеонор Джейн. Усі знайомі мені темношкірі жінки люблять дітей. Твої почуття — це щось неприродне.

Я люблю дітей, сказала Софія. Але всі ті темношкірі жінки, які кажуть, що люблять твою дитину, брешуть. Вони люблять його не більше, ніж я. Але якщо вже ти така невихована, що запитала їх про це, то що іще вони можуть тобі відповісти? Деякі темношкірі так бояться білих, що скажуть, що їм подобаються бавовняні машини.

Але ж він просто маля! Вигукнула міс Елеонор Джейн, ніби це має щось пояснити.

Чого ти від мене хочеш? Сказала Софія. Я маю до тебе теплі почуття, бо з усіх людей у домі твого батька ти єдина ставилася до мене по-людськи та з добротою. Але, з іншого боку, з усіх людей у домі твого батька я була єдиною, хто ставився до тебе так само. Доброта — це все, що я можу тобі дати. Я нічого не можу дати твоїм родичам, окрім того, що вони дають мені. Йому я теж нічого не можу дати.

Рейнольдс Стенлі тим часом добрався до ліжка Генрієтти й намірився гвалтувати її ногу. Врешті він почав жувати її ногу, а Генрієтта дала йому з підвіконня печиво.

Мені здається, ти єдина любиш мене, сказала міс Елеонор Джейн. Мама любить Джуніора, сказала вона. Бо тато по-справжньому любить тільки його.

Ну що ж, мовила Софія. Тепер у тебе є чоловік, який буде тебе любити.

Він любить лише свій бавовняний завод, огризнулась вона. Затримується на роботі до ночі. А коли не працює, то грає в покер із друзями. Мій брат частіше бачить Стенлі Ерла, ніж я.

Може, тобі варто кинути його, сказала Софія. Ти маєш родину в Атланті, поїдь до них. Знайди роботу.

Міс Елеонор Джейн відкинула назад волосся, прикинулась, наче не почула цього, для неї це було щось дике.

У мене власних проблем вистачає, сказала Софія, а коли Рейнольдс Стенлі виросте, то стане ще однією проблемою.

Не стане, запевнила міс Елеонор Джейн. Я його мама і не дозволю йому ображати темношкірих.

Теж мені захисниця, хмикнула Софія. Своє перше слово він вивчить не від тебе.

Ти хочеш сказати, що я не зможу полюбити власного сина, сказала міс Елеонор Джейн.

Ні, відповіла Софія. Нічого такого я не хочу сказати. Я маю на увазі те, що я не зможу полюбити твого сина. Ти

можеш любити його, скільки влізе. Але будь готова до наслідків. Так живуть темношкірі.

Малюк Рейнольдс Стенлі вже заліз Генрієтті на голову, весь у слині. Намагається її поцілувати. Я все чекаю, коли вона його стукне. Але вона просто лежить камінчиком, поки той лазить по ній. Час від часу зазирає просто в очі. Потім він плюснувся їй на груди й усміхнувся. Схопив гральну карту і спробував укусити.

Софія підійшла і зняла його з ліжка.

Він мені не заважає, запевнила Генрієтта. Він мене лоскоче.

Він заважає мені, сказала Софія.

Що ж, міс Елеонор Джейн звернулась до дитини, беручи його на руки, нам тут не раді. Вона сказала це дуже сумним голосом, наче їй більше нема куди піти.

Дякую за все, що ти для нас зробила, сказала Софія. Вона виглядала не краще, в очах стояли сльози. Коли міс Елеонор Джейн та Рейнольдс Стенлі пішли, я сказала, Такі моменти нагадують мені, що не ми створили цей світ. Усі темношкірі, що говорять про любов до всіх навколо, не до кінця розуміють, що кажуть.

Що ще нового?

Ну, твоя сестра надто божевільна, щоб накласти на себе руки. Переважну більшість часу я почуваюсь гівняно, але такі відчуття в мене вже були до того, і що сталося? У мене була чудова сестра на ім'я Нетті. У мене була хороша подруга на ім'я Шуг. У мене були чудові діти, які росли в Африці, співали й писали вірші. Перші два місяці були

пекельними, і я світові те говорю²². Але шість місяців прийшли та пішли, а Шуг так і не повернулась. Я намагаюсь навчити своє серце не бажати того, чого воно не може мати.

До того ж вона подарувала мені багато чудових років. А ще вона пробує нові речі в житті. Зараз вони із Жерменом гостюють в одного з її синів.

Люба Сілі, писала вона мені, ми із Жерменом опинились у Тусоні, штат Аризона. Тут живе мій син. Інші двоє живі та здорові, але не хочуть мене бачити. Хтось сказав їм, що я веду грішний спосіб життя. А той, до якого ми приїхали, сказав, що хотів побачити свою маму, попри все. Він живе в маленькому глиняному будиночку, тут усі в таких живуть, називається глинобитна хижа. Тому ти розумієш, що я тут як удома (усміхаюсь). Він шкільний вчитель і працює в індіанській резервації. Вони називають його чорношкірий білий чоловік. У них є слово, що позначає це все, і це його дуже турбує. Хоч він і намагається сказати їм, що йому неприємно, та їм, здається, байдуже. Вони так далеко зайшли, що слова незнайомців нічого для них не варті. Якщо ти не індіанець, то ти непотрібний. Мені шкода бачити його страждання, але таке життя.

Саме Жермену прийшла ідея розшукати моїх дітей. Він помітив, що мені подобається одягати його і гратись його волоссям. Це не була якась злісна пропозиція. Він просто припустив, що мені стане легше жити, якщо я знатиму, як там мої діти.

Сина, у якого ми гостюємо, звати Джеймс. Його дружину звуть Кора Мей. У них є двоє дітей: Девіс та Кентрелл. Він

розповів, що вважав дивним, що його мама (тобто моя мама) і батько були такі старі, строгі й глибоко переконані у своїх методах. Та все ж він сильно їх любив, сказав він.

Так сину, сказала я йому. Вони вміли любити. Але мені була потрібна любов та розуміння. А цього їм трохи бракувало.

Вони вже *давно* померли, сказав він. Дев'ять чи десять років тому. Відіслали нас вчитися якнайдалі.

Знаєш, я ніколи не думала про своїх батьків. Для мене це важко, ти ж знаєш. Але тепер, коли вони померли і я бачу, що з дітьми все гаразд, мені подобається про них думати. Може, коли повернусь, принесу на могилу квіти.

О, вона пише мені майже щотижня. Довжелезні листи, наповнені речима, про які вона, здавалось, забула. А ще про пустелю та індіанців, про скелясті гори. Мені б хотілось подорожувати разом із нею, але слава Богу, що їй випала така можливість. Іноді я злюсь на неї. Але потім думаю, Шуг теж має право насолоджуватись життям. Вона має право досліджувати світ із ким заманеться. Моя любов не має забирати в неї жодних прав.

Єдине, що мене турбує, це те, що вона не каже, коли повернеться. А я сумую за нею. Сумую за нашою дружбою так сильно, що навіть якщо вона приволочить із собою Жермена, я зроблю все можливе, щоб радо їх прийняти. Хто я така, щоб вказувати, кого кохати? Моє завдання — віддано кохати її.

Містер _____ недавно запитав мене, що я люблю в Шуг найбільше. Він найбільше любить її елегантність. Він

сказав, По правді, Шуг поводитьсья мужніше, ніж більшість мужчин. Маю на увазі, вона відверта й чесна. Висловлює свою думку, і їй байдуже, до біса невдах, сказав він. Шуг боротиметься. Як Софія. Вона має намір прожити це життя на повну і бути собою попри все.

Містер _____ вважає, що всі ці речі притаманні тільки чоловікам. Але ж Гарпо не такий, кажу я йому. І ти не такий. Характер Шуг дуже навіть жіночний, як на мене. До того ж тільки вона й Софія мають таку натуру.

Софія та Шуг не чоловіки, сказав він, але й не жінки.

Хочеш сказати, що вони не схожі на тебе чи на мене.

Їм нема подібних, сказав він. А це інше.

Найбільше я люблю в Шуг її життєвий шлях, сказала я. Коли дивишся їй в очі, то бачиш, що вона багато чого пройшла, багато бачила й багато чого робила. І тепер вона це усвідомлює.

Це правда, сказав містер _____.

А якщо ти заважатимеш, то вона тобі про це скаже.

Амінь, мовив він. А потім він сказав річ, яка приголомшила мене, бо це було щось таке глибоке й розважливе. Про те, що люди роблять зі своїми тілами, я знаю не більше за інших. Але от про любов. Про любов я знаю більше. Я кохав і мене кохали. І дякую Богові, що він дозволив мені зрозуміти, що кохання не зупиниш стогонами та оханням. Я не дивуюсь, що ти любиш Шуг Ейвері, сказав він. Я любив її все життя.

З якого дуба ти впав? Запитала я.

Ні з якого, відповів він. Це досвід. Знаєш, усі рано чи пізно його наберуться. Треба лиш жити. Я набрався гіркого досвіду тоді, коли зізнався Шуг, що б'ю тебе, бо ти не вона.

Це я їй розповіла, сказала я.

Знаю, відповів він, і я тебе не виню. Якби мул міг говорити, він би сказав людям, як вони до нього ставляться. Але є й такі жінки, яким подобається чути, що чоловік побив свою дружину, бо вона — не та жінка. Шуг ставилась так до Енні Джулії. Ми обоє жакливо зіпсували їй життя. А вона нікому не розказала. Та й не було кому. Віддати її за мене заміж було для родичів наче викинути її в колодязь. Стерти з лиця землі. Я не хотів її. Я хотів Шуг. Але мій тато був головним. Він дав мені таку дружину, яку вважав за потрібне.

Проте Шуг заступилася за тебе, Сілі, продовжив він. Вона сказала, Альберте, ти погано ставишся до любої мені людини. Тож я кидаю тебе. Я не повірив, сказав він. Наша пристрасть була мов заряджений пістоль. Перепрошую, сказав він. Але так і було. Я намагався звести все на жарт. Але вона не жартувала.

Намагався подразнити її. Не можеш ти любити дурненьку Сілі, сказав я. Вона страшна й худа, вона тобі не рівня. Навіть трахатись не може.

Для чого я то сказав. З її розповідей, відказала Шуг, їй нема потреби трахатись. Ти скачеш на ній, як заєць. А ще, додала вона, Сілі казала, що ти не завжди чистий. І відвернула носа.

Я хотів тебе вбити, сказав містер _____ і справді кілька разів побив. Мені було невтямки, як ви із Шуг могли так добре ладнати. Це мене страх як турбувало. Коли вона до тебе чіплялась чи злилась на тебе, я розумів. Але коли помітив, як ви одна одній вкладаєте волосся, то почав хвилюватись.

Вона досі має до тебе почуття, сказала я.

Угу, відповів він. Як до брата.

Що в цьому поганого? Запитала я. Хіба брати не люблять її?

Вони просто клоуни, буркнув він. Вони досі такі дурні, як і я колись.

Що ж, сказала я, треба із чогось починати, якщо хочеш стати кращим. Для цього в нас є лише власне «я».

Мені справді шкода, що вона покинула тебе, Сілі. Пам'ятаю свої відчуття, коли вона кинула мене.

І тоді старий чортяка обійняв мене, й ми мовчки стояли так на ганку. Трохи згодом я схилила голову до нього на плече, бо шия затерпла. Ось вони ми, думала я, двоє старих дурнів, обділені любов'ю, тримаємося купки під зоряним небом.

Якось йому було цікаво дізнатись про моїх дітей.

Я розповіла йому, що вони обоє носять довгі халати, схожі на сукні. Тоді він прийшов до мене, якраз коли я шила. Запитав, що такого особливого в моїх штанях.

Їх може носити будь-хто, сказала я.

Чоловіки й жінки не мають носити однаковий одяг, сказав він. Чоловіки мають носити штани.

Скажи це чоловікам в Африці, відповіла я.

Що? Перепитав він. І вперше задумався, що роблять африканці.

Люди в Африці одягаються так, щоб було комфортно в спеку, сказала я. Звісно, у місіонерів свої поняття про одяг. Але самі африканці одягають небагато або взагалі не одягаються, так писала Нетті. Але й чоловіки, і жінки не проти мати якусь гарну сукню.

Ти казала халати, згадав він.

Халат, сукня. Одне слово, не штани.

Що ж, мовив він. Я був би страшком.

А ще чоловіки в Африці теж уміють шити, сказала я.

Справді? Здивувався він.

Так, відповіла я. Вони не такі відсталі, як наші чоловіки.

Коли я був малий, сказав він, то пробував шити разом із мамою, бо вона постійно цим займалась. Та всі сміялися із мене. Але мені подобалось, скажу я тобі.

Що ж, зараз із тебе ніхто не сміятиметься, мовила я. Ось, допоможи мені пришити ці кишені.

Але я не знаю як, стенив він плечима.

Я навчу, сказала я. І так і зробила.

Тепер ми собі сидимо, шиємо, розмовляємо й куримо люльки.

Вгадай що? Кажу я йому. Люди в Африці, там, де Нетті з дітьми, вважають білих людей дітьми чорношкірих.

Та ну, сказав він, наче справді зацікавився, але вся його увага прикута до наступного стібка.

Вони почали називати Адама іншим іменем, коли він прибув. Сказали, що білі місіонери, які були перед Нетті, розповіли їм усе, що знали, про Адама з погляду білих людей. Але вони знають іншого Адама, зі своєї перспективи. І з давніших часів.

Ну і хто то? Запитав містер _____.

Перший білий чоловік. А не перша людина. Вони казали, нема таких божевільних, які могли б стверджувати, хто був першою людиною. Проте всі помітили першого білого чоловіка, тому що він був білошкірий.

Містер _____ насупився, поглянув на нитки іншого кольору. Вставив у голку, лизнув палець, зав'язав вузлик.

Вони кажуть, що всі люди до Адама були чорношкірі. Тоді якась жінка, яку вони одразу ж убили, народила безбарвне маля. Вони спершу подумали, що це з неї вийшла якась їжа. А потім інша жінка народила таке саме, а інші жінки почали народжувати близнюків. Тож люди вбивали білих дітей та близнюків. Тому Адам навіть не був першою білою людиною. Просто його єдиного не вбили.

Містер _____ кинув на мене задуманий погляд. Знаєш, якщо так придивитись, то він дуже навіть гарний чоловік. Тепер я помічаю, що за його лицем ховається багато емоцій.

Ну, кажу я, у темношкірих досі народжуються альбіноси. Але в білих ніколи не народиться чорна дитина, якщо тільки вони не мали стосунків із чорношкірим.

А білих людей в Африці не було, коли відбувалися ті всі події.

Тож люди Олінки почули історію про Адама і Єву від білих місіонерів. Дізналися про змія, що спокусив Єву, і як Бог вигнав їх із райського саду. Їм було дуже цікаво це слухати, бо вони про це й не задумувалися після того, як вигнали із села білих дітей. Нетті завжди каже про африканців одну річ. Як очі не бачать, то й серце не плаче. І ще каже, що вони не сприймають людей чи речі, які поводяться по-іншому, або відрізняються з вигляду. Вони хочуть, щоб усі були як одне. Тож зрозуміло, що білошкіра людина довго там не протягне. Нетті здається, що африканці вигнали білих жителів Олінки суто через вигляд. Так само вони вигнали й нас, тих, кого зробили рабами, суто через поведінку. Здається, як би ми не старалися, все одно не вийшло б вписатися. Ну, сам знаєш, якими бувають негри. Ніхто їм не указ навіть зараз. Ними не можна управляти. У кожного негра в голові окреме царство.

Але уяви ще дещо, сказала я містеру _____. Коли місіонери дійшли в розповіді до частини, де Адам і Єва були оголені, люди Олінки розреготалися. Особливо тоді, коли місіонери переконували їх одягнутися через це. Ті люди хотіли пояснити місіонерам, що це вони самі вигнали Адама і Єву із села за оголеність. Голий у їхній мові означає білий. А оскільки їхня шкіра має забарвлення, це означає, що вони не голі. Вони пояснили, що, дивлячись на білу людину, одразу можна сказати, що вона гола. Але

чорношкірі не можуть бути голими, бо вони не можуть стати білими.

Угу, погодився містер _____. Але вони помилялися.

Правильно, сказала я. Адам і Єва цьому доказ. Ці люди Олінки викинули власних дітей, бо ті відрізнялися — ось що вони вчинили.

Закладаюсь, вони досі таке роблять, сказав містер _____.

О, з розповідей Нетті, ті африканці, це просто жах. Ну, ти знаєш, що пише в біблії, Яблуко від яблуні недалеко падає. І ще одне, сказала я. Як думаєш, кого вони вважають змієм?

Нас, безперечно, виснував містер _____.

Правильно, кажу я. Білі поводяться точно так, як і їхні предки. Вони так розлютилися, що вигнали й присоромили їх, що вирішили знищувати нас усюди, де зможуть дістати. Так само, як знищили б змія.

Думаєш? Запитав містер _____.

Так кажуть люди Олінки. Вони знають історію часів до народження білих дітей. Але також бачать майбутнє після того, як білі підуть. Вони кажуть, що пам'ятають цих дітей, і що ті діти повбивають одне одного. Настільки вони розлючені, що стали небажаними. Уб'ють і інших людей, які мають трохи кольору на шкірі. Насправді вони вб'ють стільки людей на землі, стільки чорношкірих, що всі навкруги ненавидітимуть їх так, як ми їх ненавидимо зараз. А потім вони стануть змієм. Білих людей почнуть убивати

чорні, так само, як білі зараз убивають темношкірих. Деякі люди Олінки вірять, що життя вічно буде іти по такому колу. Кожен мільйон років у світі траплятиметься щось, і в людей мінятиметься зовнішність. У людей може з'явитися по дві голови, і люди з однією головою відсилатимуть двоголових деінде. Але деяким такі думки не подобаються. Вони вважають, що коли зникнуть наймогутніші з білих людей, єдиний шлях перестати робити з когось змія — це прийняти ближніх як дітей Господа, або як дітей однієї матері. Попри їхній вигляд чи поведінку. І ще дещо про змія розкажу.

Що? Запитав він.

Народ Олінки йому поклоняється. Вони кажуть, Хтозна, може це наш родич, але безсумнівно, це найрозумніше, найчистіше та найхитріше створіння.

У цих людей, певно, була купа часу, щоби посидіти й подумати, сказав містер _____.

Нетті каже, що вони хороші мислителі, відповідаю я. Але вони так багато думають про майбутнє, що їм важко прожити нормально хоча б рік.

То як вони стали називати Адама?

Якимось ім'ям, що звучить як Оматангу, сказала я. Воно означає неоголеного чоловіка з перших створених Богом людей, який усвідомлював, ким він є. Багато людей до першого чоловіка були чоловіками, але ніхто з них цього не усвідомлював. Ти й сам знаєш, скільки часу потрібно чоловікам, щоб помітити хоч щось, сказала я.

Щоб зрозуміти, яка ти приємна співрозмовниця, мені знадобилось справді багато часу, сказав він. І засміявся.

Він не Шуг, але він став людиною, з якою приємно поговорити.

Байдуже, що в телеграмі писали, наче ти затонула. Я досі отримую від тебе листи.

Твоя сестра, Сілі

Люба Сілі,

Після двох із половиною місяців Адам і Таші повернулись! Адам перехопив Таші з мамою та ще деяких жителів, коли вони підходили до селища, де жила біла місіонерка. Таші не хотіла і слухати про повернення, як і Кетрін. Тому Адам пішов із ними до табору *mbeles*.

Ох, каже він, це було надзвичайне місце!

Знаєш, Сілі, тут, в Африці, є велетенська западина, що зветься Велика рифтова долина. Вона на другій стороні континенту, звідки ми родом. Проте, як каже Адам, на нашій стороні є «малий» рифт, розміром у кілька тисяч

акрів і навіть глибший за Великий рифт, який розкинувся на мільйони акрів. Це місце врізане так глибоко в землю, що його можна побачити тільки з повітря, думає Адам. Але звідти воно виглядатиме як зарослий каньйон. Отож у цих зарослих каньйонах живуть тисячі людей із десятків африканських племен і навіть один темношкірий з Алабами, Адам присягається! Там є ферми. Там є школа. Лазарет. Храм. Вони мають чоловіків та жінок воїнів, які роблять диверсії на територіях білих плантаторів.

Наскільки я можу судити про Адама й Таші, мені все ж здається, що в розповідях усе це звучало дивовижніше, ніж було насправді. Вони були повністю сконцентровані одне на одному.

Якби ти бачила, якими вони прийшли додому. Брудні як свині, волосся збіса заплутане. Сонні. Виснажені. Смердять бозна-чим. І далі сварилися.

Не думай, що я погоджусь одружитись тільки тому, що повернулася додому з тобою, каже Таші.

Ой, та все ти погоджуєшся, каже Адам, розлючений, але при тому позіхає. Ти обіцяла матері. Я обіцяв твоїй матері.

Я нікому не сподобаюсь в Америці, сказала Таші.

Ти сподобаєшся мені, сказав Адам.

Прибігла Олівія і схопила Таші в обійми. Говорила про їжу й ванну.

Минулої ночі, після того, як Таші та Адам проспали цілий день, ми скликали родинну раду. Повідомили всім, що в межах кількох тижнів їдемо звідси. Причин було

декілька: по-перше, оскільки дуже багато людей утекли й приєднались до *mbeles*, тепер плантатори привозять робітників-мусульман із півночі; по-друге, нам уже давно пора поїхати.

Адам оголосив про бажання одружитись із Таші.

Таші оголосила про відмову одружуватись.

І потім, чесно та прямолінійно, як вона вміє, виклала всі причини. Найголовнішою серед причин було те, що американці будуть зневажати її як дикунку й уникатимуть через шрами на щоках. Те саме може бути з їхніми майбутніми дітьми. Також вона бачила журнали, що ми отримуємо з Америки, й звідти вона чітко зрозуміла, що чорношкірі люди там насправді не поважали посправжньому чорношкірих людей, як вона. А особливо вони не поважали таких жінок. Вони відбілюють собі обличчя, сказала вона. Смалять волосся. Вони стараються виглядати голими.

Також, продовжила вона, я боюсь, що Адам захопиться однією з таких голих жінок і покине мене. І тоді в мене не буде ні країни, ні народу, ні матері, ні чоловіка та брата.

У тебе залишиться сестра, сказала Олівія.

А потім заговорив Адам. Він попросив Таші вибачити його дурну реакцію на шрамування. Пробачити його огиду до обряду жіночої ініціації. Він запевнив Таші, що кохає лише її та що в Америці вона матиме країну, народ, батьків, сестру, чоловіка, брата та коханця. Усе, що впаде їй на плечі в Америці, стане і його ношею теж.

О, Сілі.

Наступного дня наш хлопчик прийшов до нас з ідентичними шрамами на щоках, як у Таші.

Вони такі щасливі. Неймовірно щасливі, Сілі. Таші й Адам Оматангу.

Звісно, Семюел їх повінчав. Усі, хто залишився з мешканців, прийшли привітати їх, побажати щастя та нескінченних запасів пальмового листя. Олівія була свідком нареченої, а чоловік, який був застарий, щоб приєднуватись до *mbeles*, став свідком Адама. Одразу після весілля ми поїхали з території на вантажівці, що підвезла нас на узбережжя бухти, яка виходить у море.

За кілька тижнів ми всі будемо вдома.

З любов'ю, твоя сестра Нетті

Люба Нетті,

Останнім часом містер _____ часто говорить із Шуг телефоном. Він сказав, що коли Шуг почула, що моя сестра із сім'єю пропали безвісти, вони із Жерменом одразу зв'язались із міністерством закордонних справ, щоб

дізнатись, що трапилось. Він сказав, що Шуг вбиває думка про мої страждання від невідомості. Але в міністерстві закордонних справ нічого не сказали. У міністерстві оборони теж. Триває велика війна. Багато чого відбувається. Один втрачений корабель, це ніщо, думаю. До того ж темношкірі цим людям неважливі.

Що ж, вони не знали й не знають, що трапилось. Ніколи не дізнаються. І що тепер? Я знаю, що ти в дорозі додому й, можливо, не доберешся сюди, коли мені виповниться дев'яносто. Але я все одно чекаю дня, коли побачу твоє лице.

Тим часом я влаштувала Софію продавчиною в нашому магазині. Той білий чоловік, якого наймав Альфонсо, залишився, але я відправила туди Софію, щоб вона обслуговувала кольорових. Їх ніколи не обслуговували в магазинах. До них ніхто не ставився приязно. Софії добре вдається продавати речі, бо вона вміє вдавати байдужість. Байдуже, купиш ти щось чи ні. Її не колише. Якщо таки надумаєш купувати, то вона скаже тобі пару приємних слів. До того ж той білий чоловік її боїться. Кольорових він намагається називати тітками, по-панібратськи. Коли він хотів так назвати Софію, вона запитала його, з яким темношкірим чоловіком побралась сестра його мами.

Я запитала Гарпо, чи він проти, що Софія працює.

А чого я маю бути проти? Сказав він. Це робить її щасливою. А я можу подбати про хатні справи. Хай там як, каже він, Софія знайшла мені помічницю на часи, коли Генрієтта хворіє або потребує особливих страв.

Так, сказала Софія. Міс Елеонор Джейн приглядатиме за Генріеттою і через день готуватиме їй страви, які та не відмовиться їсти. У білих людей купа приладів на кухні. Вона таке виробляє з бататом, що тобі й не снилось. Минулого тижня вона зробила морозиво з бататів.

Як ви домовились? Запитала я. Я думала, ви розсварились.

О, сказала Софія. Вона врешті допетрала запитати свою маму, як я опинилась у них вдома.

Не думаю, що це довго триватиме, сказав Гарпо. Усім відомо, що то за люди.

Її рідня знає про це? Запитала я.

Знає, сказала Софія. Вони як завше. Хто взагалі бачив, щоб біла жінка працювала на негрів, обурюються вони. А вона їм каже, Хто взагалі бачив, що Софія працювала на покидьків.

Вона приносить із собою Рейнольдса Стенлі? Запитала я.

Генріетта не проти.

Ну, сказав Гарпо, я буду радий, якщо вона відмовиться від роботи через те, що рідні проти.

Та нехай відмовляється, сказала Софія. Вона працює не заради спасіння моєї душі. А якщо не зрозуміє, що мусить якимось протистояти осуду, то дарма проживе це життя.

Ну, я завжди буду поруч, сказав Гарпо. І я люблю кожне судження коли-небудь зроблене тобою. Він підсунувся і поцілував її в рубець на носі.

Софія мотнула головою. Усі отримують свої уроки в житті, сказала вона. І вони засміялися.

До речі про уроки, сказав містер _____ одного дня, коли ми сиділи на ґанку й шили. Я почав учитися багато днів тому, як сидів тут, на ґанку, і витріщався на світ поверх поручнів.

Украї жалюгідний. Таким я був. І не міг зрозуміти, чому ми взагалі живемо на цьому світі, якщо в більшості випадків життя завдає болю. Усе, чого я коли-небудь хотів у житті — це Шуг Ейвері, сказав він. І колись я був усім, чого жадала вона. Але ми не могли бути разом, сказав він. У мене була Енні Джулія. Потім ти. Купа паршивих дітей. У неї був Грейді та ще бозна-хто. Та все ж, здається, вона краще влаштувалась, ніж я. Багато людей любить Шуг, але ніхто, крім Шуг, не любить мене.

Шуг важко не любити, кажу я. Вона вміє любити у відповідь.

Я намагався якось допомогти дітям, коли ти пішла. Але було вже надто пізно. Баб лишився в мене на два тижні, вкрав усі гроші й валявся на ґанку п'яний. Доньки заглиблені у своїх чоловіків та релігію, тож майже не говорять. А коли вони щось говорять, то це звучить наче якесь благання. Це мало не розбило моє співчутливе серце.

Якщо серце співчуває, кажу я, це означає, що воно не таке зіпсоте, як ти можеш думати.

Так чи інакше, сказав він, ти знаєш, як воно буває. Запитуєш себе про щось одне, з'являється ще п'ятнадцять

питань. Я задумуюсь, для чого нам любов. Для чого страждання. Чому ми чорношкірі. Чому ми чоловіки та жінки. Звідки насправді беруться діти. Зовсім скоро я усвідомив, що насправді не знаю майже нічого. І якщо ти запитуєш себе, чому народився чорним, чоловіком, жінкою чи кущем, то відповідь не матиме значення, якщо ти не запитаєш себе, чому ти взагалі існуєш, ось і все.

Тож яка твоя думка? Запитала я.

Я думаю, ми існуємо, щоб розмірковувати. Мислити. Запитувати. У міркуванні про великі речі й питаннях про великі речі ховається знання про дрібниці. І ти віднаходиш його майже випадково. Але ніколи не дізнаєшся про великі речі більше, ніж знав до того. Що більше я мислю, то більше відчуваю любові, сказав він.

І люди починають любити тебе у відповідь, б'юсь об заклад, додала я.

Це справді так, здивовано мовив він. Гарпо, здається, мене любить. Софія та діти теж. Думаю, навіть вередлива Генрієтта трішки мене любить, але це, мабуть, тому, що вона для мене така ж нерозгадана таємниця, як і людина на місяці.

Містер _____ виготовляє сорочки, які люди носитимуть у парі з моїми штанами.

На них мають бути кишені, каже він. Мають бути вільні рукави. І їх точно не можна носити з краватками. Люди в краватках виглядають так, наче їх ось-ось лінчують.

І тоді, коли я вже зрозуміла, що можу жити щасливо без Шуг, коли містер _____ запропонував мені

одружитись із ним удруге, цього разу як духовно, так і тілесно, і коли я сказала йому Ні, я все ще не люблю жаб, але ми можемо бути друзями, ось саме тоді мені написала Шуг. І сказала, що повертається додому.

Ось це і є життя?

Я така спокійна.

Якщо вона повернеться, то я буду щаслива. Якщо ні, то буду задоволена.

І тоді я зрозуміла — це урок, який я мала засвоїти.

О Сілі, сказала вона, виходячи з машини. Одягнута як кінозірка. Я сумувала за тобою більше, ніж за рідною мамою.

Ми обійнялись.

Заходь, сказала я.

Ох, будинок просто чудовий, мовила вона, коли ми прийшли в її кімнату. Ти знаєш, як я люблю рожевий.

Скоро поставлю тобі сюди слонів та черепах, сказала я.

А де твоя кімната? Запитала вона.

Далі по коридору, відповіла я.

Ходімо глянемо, запропонувала вона.

Ну, ось і вона, промовила я, стоячи у дверях. У моїй кімнаті все пурпурового та червоного кольору, крім підлоги. Вона пофарбована у яскраво жовтий. Шуг підійшла до пурпурової жабки на полиці над каміном.

Що це? Запитала вона.

О, мовила я, це Альберт для мене вирізьбив.

Вона здивовано на мене глянула, а я на неї. Ми засміялись.

Де Жермен? Запитала я.

В університеті, сказала вона. Вілберфорс. Не можна профукати такий талант. Але між нами все скінчено, сказала вона. Він тепер як член сім'ї. Як син. Може, навіть онук. Чим займались ви з Альбертом? Запитала вона.

Нічого особливого, сказала я.

Вона відказала, Я добре знаю Альберта і закладаюся, що він точно вичворяв хоча б *щось* особливе, з огляду на те, яка ти гарна.

Ми шиємо, сказала я. Ведемо пусті розмови.

Наскільки пусті? Запитала вона.

А тобі що до того, подумала я. Шуг ревнує. У мене настрій придумати якусь історійку, щоб вона постраждала. Але я не стала цього робити.

Ми говоримо про тебе, сказала я. Про те, як сильно тебе любимо.

Вона усміхнулась і поклала голову мені на груди. Глибоко зітхнула.

Твоя сестра, Сілі

Любий Боже. Любі зорі, любі дерева, любе небо, дорогі люди. Любе Усе На Світі. Любий Боже.

Дякую тобі за те, що сестра Нетті та діти повернулись додому. Цікаво, а хто це там приїхав? Запитав Альберт, визираючи на дорогу. Ми бачили, як здійнялась курява.

Ми з ним та із Шуг сиділи на ганку після обіду. Розмовляли. Мовчали. Гойдались та обмахувались від мух. Шуг сказала, що більше не хоче співати для публіки. Хіба якісь один-два вечора в пабі Гарпо. Думає піти на пенсію. Альберт запропонував їй приміряти його нову сорочку. Я розповідала про Генрієтту. Софію. Про садок та крамницю. Загалом про життя. Я так звикла постійно шось шити, шо зшила докупи якісь обрізки, просто подивитися, шо з того вийде. Погода видалась прохолодною, як на кінець червня. Сидіти на ганку з Альбертом і Шуг дуже приємно. Наступного тижня четверте липня, і ми плануємо велику сімейну зустріч надворі в мене вдома. Сподіваюсь, прохолода затримається.

Це може бути поштар, кажу я. Але шось він надто швидко їде.

Це може бути Софія, сказала Шуг. Ти ж знаєш, вона їздить, наче маньячка.

Це може бути Гарпо, сказав Альберт. Але то був не він.

Машина зупинилась під деревами у дворі. Люди вийшли з машини. Вони були одягнені, як старигані.

Великий, високий, білявий чоловік із білим комірцем, маленька низенька жінка із сивим волоссям, заплетеним у кіски, що лежать навхрест на голові. Високий юнак і дві міцні дівчини. Білявий чоловік сказав щось водієві машини, й машина поїхала. Вони всі стояли на кінці дороги, оточені коробками, сумками та ще купою всього.

Моє серце виринається із грудей, я не можу рухатись.

Це Нетті, мовив Альберт, підводячись.

Люди на кінці дороги дивляться на нас. На будинок. На подвір'я. На машини Шуг та Альберта. Вони озирнулися на поля. А потім повільно рушили до будинку.

Я така перелякана, що не знаю, що робити. Мій мозок завис. Я хочу щось сказати, але слова не приходять. Намагаюсь підвестися, мало не падаю. Шуг допомогла мені. Альберт стиснув мою руку.

Коли нога Нетті ступила на ганок, я ледь не померла. Я хиталася, стоячи між Альбертом і Шуг. Нетті хиталася, стоячи між Семюелем і, мабуть, Адамом. І тоді ми обоє починаємо стогнати й плакати. Непевною ходою ми підійшли одна до одної, як тоді, коли були ще малятами. Слабкість від доторку повалила нас на землю. Та яка нам різниця? Ми сиділи, лежали на ганку в обіймах одна одної.

Зрештою вона сказала, *Сілі*.

Я сказала, *Нетті*.

Пройшло ще трохи часу. Навколо ми бачили лише чийсь коліна. Нетті не відпускала мою талію. Це мій чоловік Семюел, сказала вона вказуючи на нього пальцем. Ось наші діти Олівія та Адам, а це дружина Адама Таші, сказала вона.

Я показала на своїх людей. Ось Шуг та Альберт, сказала я.

Усі промовили, Приємно познайомитись. Потім Шуг та Альберт почали по черзі всіх обіймати.

Врешті ми з Нетті встали з ганку, і я обійняла своїх дітей. Обійняла Таші. І потім Семюела.

Чому ми завжди збираємось четвертого липня, незадоволено сказала Генрієтта, закрепили губи. У цей день завжди спекотно.

Білі люди зайняті святкуванням незалежності від Англії четвертого липня, сказав Гарпо, тож більшості чорношкірих не треба працювати. Маємо нагоду цього дня святкувати цінність одне одного.

Ох, Гарпо, сказала Мері Агнес, попиваючи лимонад, не знала, що ти розбираєшся в історії. Вони із Софією готують картопляний салат. Мері Агнес повернулася додому, щоб забрати Сюзі К'ю. Вона покинула Грейді, переїхала назад у Мемфіс і живе із сестрою та матір'ю. Вони приглядатимуть за Сюзі К'ю, поки вона працюватиме. Вона каже, що має багато нових пісень і ще не змучилася їх співати.

Із часом я зрозуміла, що в стосунках із Грейді розучилася думати, сказала вона. До того ж він має поганий вплив на дітей. Як і я, зрештою, сказала вона. Стільки курити марихуани.

Таші стала спільним предметом захоплення. Люди розглядали її з Адамом шрами, наче то їх стосується. Сказали, що навіть і не думали, що африканські леді можуть

бути такими гарними. Вони гарна пара. Трохи дивно говорять, але ми вже звикаємо.

Що ви полюбляєте їсти там, у себе в Африці? Запитали ми.

Вона зашарілась і сказала *барбекю*.

Усі посміялись і пригостили її ще одним шматочком.

Я почуваюсь дивно коло дітей. По-перше, вони вирости. І я бачу, що вони вважають мене, Нетті, Шуг, Альберта, Семюела, Гарпо, Софію, Джека, Одессу дуже старими й що ми не дуже в курсі справ. Але я не думаю, що ми почуваємося старими. Ми такі щасливі. Насправді такою молодю я не почувалась ще ніколи.

Амінь

Дякую всім у цій книжці за те, що прийшли.

Е. В., авторка та медіумка

[1]Рядки з пісні «Do Like You» — досл. «Покажи мені, як робити так, як робиш ти. Покажи мені, як це зробити». — Тут і далі прим. перекладачки.

[2]Помилки, які ви знайдете в тексті, передовсім у листах Сілі, допущені спеціально — це відповідає оригінальному задуму авторки передати мову героїні, яка не мала шансів здобути освіти і навчитися правильно писати.

[3]Нігер — пейоратив та слюр, що використовують білі щодо темношкірих людей. Між представниками негроїдної раси використання допустиме.

[4]В оригіналі — *amen corner* — місце в деяких протестантських церквах біля священнослужителя, де стоять найвідданіші парафіяни та проказують «Амінь!» за проповідником.

[5]Епсомова сіль — мінерал, що складається з магнію, сірки, води та кисню. Зовні нагадує кам'яну сіль, яка також має вигляд маленьких прозорих кристалів. Використовують у ваннах, щоб зняти тривогу та стрес.

[6]Гамамеліс, або чарівний горіх — листопадний чагарник. Плоди мають цінні лікарські властивості, тому цю рослину часто висаджують в «аптекарських городах».

[7]В оригіналі *juke-joint* (америк. розм.) — заклад, де танцюють та слухають музику, зокрема блюз. Такі бари були популярні на початку ХХ століття серед афроамериканців на південному сході США.

[8]Фляки або хляки — страва з нутрощів домашніх тварин, зазвичай зі свинячих шлунків.

[9]Тут мається на увазі контрацептивна губка — один із видів бар'єрних протизаплідних засобів.

[10]Гра слів у англійській версії впливає із фрази *Uncle Tom* (дядько Том) — що означає негр-лакиза, який вислужується перед своїм білим хазяїном. Це поняття з'явилося після публікації книжки «Хатина дядька Тома» Гарріет Бічер-Стоу. Персонаж дядька Тома постає як людина, що надмірно намагається прислужитися рабовласникам. Проблематику цього персонажа громадськість обговорює донині.

[11]Ім'я героїні Шуг (*Shug*) співзвучне з першим складом слова *sugar* (цукор).

[12]Мучі (*the moochie*) — танець для пар, різновид фокстроту.

[13]Канотьє — солом'яний бриль із круглими крисами й плоским наголовком.

[14]Псалом ᠒᠕:᠑᠙, тут і далі переклад Івана Огієнка. З Кушем у біблійні часи й у давнину ототожнювали Ефіопію, Царство Куш.

[15]Джон Геннінг Спик — британський дослідник, перший європеець, що дістався озера Вікторія на сході Африки і встановив, що це витік Нілу. Девід Лівінгстон — шотландський місіонер і дослідник Африки. Генрі Мортон Стенлі — валлійський журналіст, мандрівник Африкою, відкрив річку Конго, гірський масив Рувензорі, розгадав загадку джерел Білого Нілу.

[16]Колоратка — білий комірець, який носять католицькі священники, а також служителі деяких протестантських спільнот.

[17]Джоел Августус Роджерс (1880–1966) — ямайсько-американський письменник, журналіст та історик-любитель, який досліджував історію Африки та африканської діаспори.

[18]Вихід १०:१३.

[19]Найпевніше Нетті пише про Вільяма Едварда Беркгардта Дюбойса (1868–1963; англ. *William Edward Burghardt Du Bois*, скорочення *W. E. B. Du Bois*) — афроамериканського громадського діяча, панафриканіста, соціолога, історика і письменника. У 1895 році він став першим американцем з африканським корінням, який здобув ступінь доктора філософії Гарвардського університету.

[20]Вонтон — китайський суп із вушками з тіста.

[21]Віст — карткова гра.

[22]Від Івана 8:26.

БАРВА ПУРПУРОВА

ЛАУРЕАТ
ПУЛІТЦЕРІВСЬКОЇ
ПРЕМІЇ
1983

видавництво
СТАРОГО ЛЕВА

еліс вокер